

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XX
2009 • Nr. 1–2

DIN SUMAR:

GHEORGHE ȘIȘEȘTEAN, Paul Henri Stahl – o personalitate științifică în domeniul etnosociologiei europene

INGA-LILL ARONSSON, The Paradox of Local Participation in Forced Displacement and Resettlement caused by the Development Process

ILIE BĂDESCU, Teoria spațiului dens în sociologie și antropologia istorică

LUCIAN DUMITRESCU, Rolul stereotipurilor în comunicarea interculturală Orient și Occident

MONICA VASILE, Corruption in Romanian Forestry – Morality and Local Practice in the Context of Privatization

SORIN M. RĂDULESCU, Perspective teoretice și testări empirice în domeniul abuzului sexual împotriva minorilor

DAN BANCIU, ECATERINA BALICA, Tendințe ale criminalității violente în comunitățile rurale

*AMINTIRI, RESTITUIRI, REMEMORĂRI;
RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ*

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTĂ ACREDITATĂ BID (B⁺) DE CĂTRE CNCSIS

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: dr. Sorin M. RĂDULESCU

Secretar general de redacție: dr. Iancu FILIPESCU

Redactor: Simona-Grazia DIMA

Dr. Ilie BĂDESCU, director al Institutului de Sociologie; dr. Dan BANCIU; dr. Ștefan BUZĂRNESCU; dr. Mihail CERNEA, membru corespondent al Academiei Române; dr. Emilian M. DOBRESCU; dr. Ioan DRĂGAN; Ion GLODEANU, secretar științific al Institutului de Sociologie; Erich GOODE prof. Universitatea de Stat din New York, Stony Brook; dr. Oscar HOFFMAN; dr. Petru ILUȚ; dr. Michel MAFESSOLI, profesor Universitatea Paris V; dr. Paul H. STAHL, membru de onoare al Academiei Române; director de Studii la École des Hautes Études en Sciences Sociales (Paris); dr. Ioana PETRE; dr. Ivan TCHALAKOV, Președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria; Katherine VERDERY, prof. univ. dr. docent City University of New York.

Microprocesare și tehnoredactare computerizată: Cristiana GHIȚĂ

Redacția: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 27; 4021-318 81 28/2417

Fax: 4021-318 24 48

E-mail: revista@insoc.ro

www.revistadesociologie.ro

Redactor: Ana BOROȘ

Tehnoredactor: Mariana IONICĂ

Coperta: Mariana ȘERBĂNESCU

© 2009, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 46

Fax: 4021-318 24 44

E-mail: edacad@ear.ro

Adresa web: www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XX, nr. 1-2 • 2009

S U M A R

IN MEMORIAM

- GHEORGHE ȘIȘEȘTEAN, Paul Henri Stahl – o personalitate științifică în domeniul etnosociologiei europene 3

PARTICIPAREA COMUNITĂȚII LA PROIECTELE DE DEPLASARE INVOLUNTARĂ A POPULAȚIEI – O ABORDARE ETNOGRAFICĂ

- INGA-LILL ARONSSON, The Paradox of Local Participation in Forced Displacement and Resettlement caused by the Development Process (Paradoxul participării locale la dizlocarea și relocarea forțate cauzate de procesul dezvoltării) 37

INTERACȚIUNI ȘI MULTISPAȚIALITĂȚI SPIRITUALE ÎN LUMEA GLOBALIZĂRII

- ILIE BĂDESCU, Teoria spațiului dens în sociologie și antropologia istorică 61
LUCIAN DUMITRESCU, Rolul stereotipurilor în comunicarea interculturală Orient și Occident. Un dialog eșuat? 83

DEVIANȚĂ ȘI CRIMINALITATE ÎN ROMÂNIA

- MONICA VASILE, Corruption in Romanian Forestry – Morality and Local Practice in the Context of Privatization (Corupția în domeniul forestier din România – moralitate și practici locale în contextul privatizării) 105
SORIN M. RĂDULESCU, Perspective teoretice și testări empirice în domeniul abuzului sexual împotriva minorilor 121
DAN BANCIU, ECATERINA BALICA, Tendințe ale criminalității violente în comunitățile rurale. Evaluare și percepție publică 153

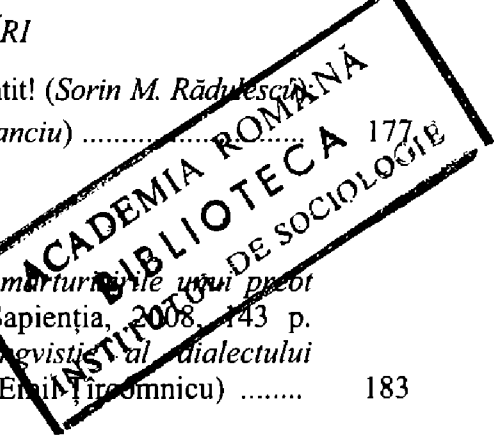
AMINTIRI, RESTITUIRI, REMEMORĂRI

- GEORGE TIMCU (21.02.1939–25.02.1997). Un om care trebuie reamintit! (Sorin M. Rădulescu)
Un prieten, poet și scriitor, un sprijinitor al sociologiei (Dan Banciu) 177

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

- CONSTANTIN ST. DOGARU, Constantin Noica în amintirile și mărturiile unui preot ortodox, București-Pitești, Editura Paralela 45, Colecția Sapiența, 2008, 143 p. (Manuela Gheorghe); PETAR ATANASOV, Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân, București, Editura Academiei Române, 2002 (Elin Tîrnomnicu) 183

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XX, nr. 1-2, p. 1-190, București, 2009

157/14

PAUL HENRI STAHL – O PERSONALITATE ȘTIINȚIFICĂ ÎN DOMENIUL ETNOSOCIOLOGIEI EUROPENE

GHEORGHE ȘIȘEȘTEAN*

ABSTRACT

PAUL HENRI STAHL AND HIS CONTRIBUTION TO EUROPEAN ETHNOSOCIOLOGY

Only a little while has passed since the death of Professor Paul H. Stahl. These lines are an attempt at a synthetic presentation of his life and scientific activity, including short fragments from his memories related to the fieldwork he conducted in his early life, most of the times together with his friend and collaborator, Paul Petrescu. At the same time, being well acquainted with his ethnological and sociological views, as a former student of Paul H. Stahl at the EHESS in Paris, I have sought to capture some of the theoretical dimensions of his activity, insisting first of all on his important contribution to a European anthropology of premodern forms of property and organization of social groups. Within this European analytical and contrastive framework, I have also integrated the Romanian case, to which the late professor Paul H. Stahl was so attached. Secondly, I outlined several directions of analysis of what we could call anthropology of the sacred, the way in which the sacred forms an important dimension of social organization in European peasant societies.

Key words: historical anthropology, fictitious consanguinity, eponymous ancestor, condominium village, collective property, determination of joint ownership, genealogical criterion, extended domestic group, institution of the elderly, mountain sociality, space and sacredness.

Paul Henri Stahl s-a născut în 1925 într-o familie de intelectuali români, cu origini occidentale, toți având importante preocupări în domeniul științelor sociale. Urmează cursurile Facultății de Filosofie, având ca specializare principală sociologia, ca elev al lui Dimitrie Gusti și Henri H. Stahl. Paul Henri Stahl face parte din ultima generație de sociologi aparținând Școlii sociologice de la București, cea mai cunoscută în țară și peste hotare, înainte de interzicerea sociologiei în 1948. Trei dintre ideile de bază ale școlii se reflectă cu o mare

* Address correspondence to Gheorghe Șișeștean: Bd. Mihai Viteazul, nr. 7, bl. D, sc., D, ap. 27, Zalău, județul Sălaj, România, e-mail: g_sisestean@yahoo.com.

continuitate în lucrările sale: legătura permanentă cu realitatea de teren, colaborarea cu ansamblul tuturor științelor sociale și locul aparte pe care îl au legăturile sociologiei cu istoria. La aceste idei directoare ale Școlii sociologice de la București, Paul H. Stahl a adăugat preocuparea sa constantă de a integra societatea românească pe plan european, prin abordări comparative, în care analizează instituții, norme, sisteme de drept cutumiar, forme de proprietate și structură socială, tipuri de habitat, obiceiuri, urmărindu-le specificitățile atât în spațiul românesc, cât și în cel european.

Atras de aspectele noi ale cercetării sociologice, el prezintă în aprilie 1948, în cadrul Institutului Social Român, o comunicare intitulată *Monografia sociologică și metoda statistică reprezentativă*, prin care încerca să aducă o nouă perspectivă de abordare, prin tehnici statistice, în ceea ce D. Gusti numea cunoașterea de ansamblu a țării. Comunicarea a fost extrem de bine primită, mai ales de profesorul D. Gusti, care i-a oferit posibilitatea de a merge în Franța cu o bursă acordată de specialistul francez în metode statistice, Jacques Stoetzel. Nu a avut însă permisiunea să iasă din țară și, în scurt timp, sociologia a fost interzisă, iar Institutul Social Român desființat.

Între 1949 și 1953, profesorul universitar Paul H. Stahl va fi cercetător științific și apoi șef al secției sociale și director adjunct al Centrului de Cercetări Psiho-Medico-Pedagogice al Ministerului Învățământului, calitate în care a efectuat cercetări asupra mediului social al elevilor din școlile primare. Rezultatele acestor cercetări nu au putut fi publicate în perioada comunistă; ele vor fi publicate de abia în 2001 (*Familia și școala*, Editura Paideia, București). Din păcate însă, acest centru de cercetări a fost desființat în urma unor atacuri politice susținute în ziarul „Scântea”. Între 1949–1953, în paralel cu activitatea de cercetare privind mediul școlar, profesorul Paul H. Stahl va face anchete sociologice de sociologie medicală în comuna Militari, analizând condițiile sociale în care trăiau persoanele afectate de tuberculoză.

În 1953, ca urmare a desființării Centrului de Cercetări Psiho-Medico-Pedagogice, profesorul Paul H. Stahl va reuși să se angajeze la Institutul de Istoria Artei de pe lângă Academia Română, între 1953 și 1963 funcționând ca cercetător științific, iar din 1963 până în 1969 va fi șef de sector, la același institut, și șef al secției de etnologie, folclor și istoria artei la Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române. În momentele grele ale anului 1953, trebuie amintit sprijinul acordat de academicianul George Oprescu, în angajarea lui Paul H. Stahl la noul Institut de Istoria Artelor, unde era director. De asemenea, Mihai Berza este cel care îl va aduce, în 1963, ca șef de secție la nou-înființatul Institut de Studii Sud-Est Europene.

Interzicerea publicării a nouă volume, a diverse articole, precum și interzicerea participării la colocvii și congrese internaționale îl determină să plece în 1969 în Franța. După un an deosebit de greu, datorită dificultăților de ordin material, este primit de Fernand Braudel, căruia îi expune un program de lucru, care ține în egală măsură de istorie și de sociologie: relațiile dintre cultura

țăărănească, pe de-o parte, și cea boierească și domnească, pe de altă parte, de-a lungul ultimelor trei secole, în Europa de sud-est. În 1970 a fost numit director de studii (*directeur d'études*), cea mai înaltă titulatură universitară, la prestigioasa instituție de învățământ din Paris, École des Hautes Études en Sciences Sociales, acolo unde, cu aproape două decenii înainte, un alt român, Mircea Eliade, își începea cariera universitară occidentală. La École des Hautes Études en Sciences Sociales, profesorul Paul H. Stahl îi va avea, printre colegi și colaboratori, pe profesorii Claude Lévi-Strauss, Nicole Belmont, Isac Chiva, Françoise Zonabend. În calitate de director de studii, profesorul Paul H. Stahl a fost titularul cursurilor „Etnologia Europei de sud-est” (titlu sugerat de F. Braudel) și „Antropologia juridică a societăților tradiționale europene”. În paralel, între 1970 și 1993, a activat și ca profesor titular la Universitatea René Descartes de la Sorbona, unde a susținut cursul „Introducere în sociologia și etnologia europeană”. La Universitatea René Descartes a fost și responsabilul Secției de sociologie și etnologie europeană. Din 1970 a fost și membru al prestigiosului Laboratoire d'Anthropologie Sociale, instituție înființată de Claude Lévi-Strauss și bunul său prieten, originar și el din România, Isac Chiva.

În 1993 a fost ales membru de onoare al Academiei Române, discursul la primirea în Academie fiind intitulat *Muntenia – țara munților*, în care se face o analiză comparativă a formațiunilor statale feudale europene timpurii, constituite în jurul masivelor muntoase, cu referire specială la nașterea statului muntenesc, concentrat în jurul Carpaților Meridionali, atât pe versantul transilvănean, cât și pe cel muntenesc.

După întoarcerea în țară, în perioada 1999–2007 a fost directorul Institutului de Studii Sud-Est-Europene, unde a susținut formarea unei noi generații de cercetători și a asigurat continuitatea și întărirea prestigiului publicației „Revue des Études Sud-Est Européennes”, prin colaborarea cu numeroși cercetători străini, care au publicat în paginile acestei reviste.

În anul 2000 a ținut cursul de etnologie la Facultatea de Științe Socio-Umane a Universității din Oradea, secția sociologie, și a ajutat la formarea științifică a unor cadre didactice de la această instituție de învățământ, care, în anul 2006, îi acordă titlul de „doctor honoris causa”.

Originală și novatoare, opera lui Paul H. Stahl permite științelor sociale românești să stea alături de cele mai noi direcții ale Occidentului european. Pe de altă parte, el a fost un continuator al tradiției sociologiei interbelice românești, care a prezentat evidente caracteristici de avangardă în științele sociale europene, mai ales prin dimensiunea interdisciplinarității și prin apropierea sociologiei de istorie; dacă în Franța numele lui Jacques le Goff se impune începând mai ales din anii '60, cel al lui Julio Caro Baroja în Spania mai ales din anii '50, școala lui D. Gusti poate ilustra aceste preocupări de sociologie (antropologie) istorică, încă de la sfârșitul anilor '20. Atunci apar primele studii asupra Țării Vrancei, ale lui H. H. Stahl, ce aveau să conducă la marea lucrare colectivă, apărută în 1939 și coordonată de

același H. H. Stahl, *Nerej, un village d'une région archaïque*, lucrare cu specific interdisciplinar, din păcate încă netradusă în românește și care reprezenta contribuția României la Congresul Mondial de Sociologie, ce urma să se desfășoare în același an la București, dar care nu a putut fi organizat, din cauza începerii războiului.

**TITLURILE CURSURILOR SUSȚINUTE DE PROFESORUL PAUL HENRI STAHL
LA ÉCOLE DES HAUTES ÉTUDES EN SCIENCES SOCIALES DIN PARIS**

1. 1969–1970 – Introducere în etnologia Europei de sud-est;
2. 1970–1972 – Satele tradiționale: structurile sociale;
3. 1972–1973 – Satele tradiționale: **a.** creșterea animalelor,
b. habitatul.
4. 1973–1974 – Satele tradiționale: viața magică și religioasă;
5. 1974–1975 – Vendetta;
– Sărbători țărănești și ceremonii nobiliare (I);
6. 1975–1976 – Sărbători țărănești și ceremonii nobiliare (II);
7. 1976–1977 – Elemente păgâne și eretice în folclorul balcanic;
8. 1977–1980 – Introducere în etnologia romanității orientale;
9. 1980–1982 – Structuri sociale arhaice și sisteme de proprietate (paralele balcanice și mediteraneene);
10. 1982–1983 – Sângele; antropologie socială balcanică și europeană;
11. 1983–1984 – Ortodoxie și societate în Europa Orientală;
12. 1984–1985 – Arhitectura țărănească europeană; case și biserici;
13. 1985–1988 – Introducere în etnologia Europei de sud-est;
– Răzbunarea (Balcani, Caucaz, Italia, Corsica, Scoția);
14. 1988–1989 – „O călătorie atât de lungă”; studii asupra obiceiurilor legate de moarte în Europa;
– Istoria proprietății primitive în Europa (I);
15. 1989–1990 – Căsătoria în societățile europene;
– Istoria proprietății primitive în Europa (II);
16. 1990–1991 – Introducere în studiul romanității orientale: românii și aromânii;
– Istoria proprietății primitive în Europa (III);
17. 1991–1992 – Antropologia spațiului;
– Culegeri de drept cutumiar european;
18. 1992–1993 – Corpul uman și structurile sociale: exemple europene;
– Structurile pre-etatiste europene;
19. 1993–1994 – Ortodocși, catolici și musulmani în Europa Orientală;
20. 1994–1995 – Europa; structurile timpului;
21. 1995–1996 – Europa; materialul și imaterialul;
22. 1996–1997 – Cetatea antică și supraviețuirile ei europene.

**TITLURILE CURSURILOR SUSȚINUTE DE PROFESORUL PAUL HENRI STAHL
LA UNIVERSITATEA RENÉ DESCARTES (SORBONA)**

1. 1970–1981 – Introducere în etnologia Europei de sud-est;
2. 1981–1993 – Introducere în sociologia și etnologia Europei.

CURSURI SUSȚINUTE LA UNIVERSITĂȚI ITALIENE

1. 1986 – La Universitatea de Drept din Macerata – Proprietatea primitivă în Europa;
2. 1993 – La Universitatea „La Sapienza” din Roma – Structuri sociale arhaice; Valea din Tartano.

CURSURI SUSȚINUTE LA UNIVERSITATEA BUCUREȘTI

1. 1991–1993 – La Facultatea de Istorie – Sociologia țăranului român în Evul Mediu;
2. 1991–1993 – La Facultatea de Sociologie și Asistență Socială – Introducere în studiul comunităților rurale europene.

Profesorul Paul H. Stahl a susținut, de asemenea, conferințe la universitățile din Verona, Padova, Palermo, Milano, Trento, San Sebastian, Hamburg, Bratislava, Cracovia, Varșovia, Oradea.

CERCETĂRI DE TEREN

Alături de cercetările de teren întreprinse în România, începînd din anii '50, profesorul Paul H. Stahl a desfășurat și o intensă muncă de teren în alte țări din Europa, dar și din afara ei. Iată principalele campanii de teren: **1.** Albania (de două ori); **2.** Germania (de două ori); **3.** Austria (de trei ori); **4.** Bulgaria (de două ori); **5.** Danemarca (de două ori); **6.** Finlanda (o dată); **7.** Grecia (de 11 ori); **8.** Ungaria (de trei ori); **9.** Italia (de opt ori); **10.** Iugoslavia (de două ori); **11.** Norvegia (o dată); **12.** Polonia (de două ori); **13.** Suedia (o dată); **14.** Elveția (de două ori); **15.** Cehoslovacia (de două ori); **16.** Turcia (de două ori); **17.** Ex-Uniunea Sovietică (o dată); **18.** Brazilia (o dată); **19.** Nepal (o dată).

CÂTEVA ASPECTE PRIVIND CONCEPȚIA SOCIOLOGICĂ A PROFESORULUI PAUL HENRI STAHL

Plecând de la cercetările în domeniul opiniei publice, trecând prin cele privind influența factorilor sociali asupra îmbolnăvirilor contagioase și ajungând la cercetările legate de analiza proprietății, a grupurilor domestice sau a imaginarului colectiv în comunitățile tradiționale europene, Paul H. Stahl desfășoară, pe parcursul a aproape jumătate de secol, o prodigioasă activitate științifică. Din nefericire, cariera domniei sale nu mai beneficiază de susținerea sistematică a statului sau a unor instituții de cultură prestigioase, așa cum se întâmplase în perioada interbelică, când Școala sociologică de la București, din care face parte eminentul său părinte, Henri H. Stahl, devenise o instituție națională și europeană, fiind sprijinită direct de statul român, interesat în acțiunea de cunoaștere, dar și de reformare a mediilor sociale românești.

Din 1948, când își susține lucrarea de licență sub conducerea lui D. Gusti și Henri H. Stahl și până în 1969, când va părăsi România comunistă, păstrând însă pentru totdeauna în suflet imaginea adevăratei Români, cea a oamenilor simpli, trăind într-un regim represiv, cariera științifică a lui Paul H. Stahl se va desfășura între onestitatea și modestia intelectualului provenit dintr-o familie de mare tradiție în cultura românească, care caută și reușește să își mențină verticalitatea morală, în raport cu puterea comunistă, și cea a omului de știință, nevoit să își desfășoare activitatea într-un mediu social dominat de încorsetarea ideologică și adversitatea psihologică față de tot ceea ce reprezenta valoare și continuitate culturală.

Cu toate acestea, chiar dacă, pentru o perioadă care se întinde pe durata a peste 10 ani, profesorul Paul H. Stahl va cerceta domenii aparent neutre, din punct de vedere ideologic, cum ar fi cele privind arhitectura tradițională din diferite zone ale României, contribuțiile sale în acest domeniu (alături de bunul său prieten, Paul Petrescu), pe care le voi surprinde ceva mai încolo, sunt deosebit de importante. Totuși, într-o succintă reliefare a noutății metodei de lucru, trebuie să remarc că profesorul Paul H. Stahl propune o metodologie de cercetare evolutivă a habitatului, deci de surprindere a corelației între habitat și structura socială, prin aceasta detașându-se de metodele tipologice osificate, de sorginte germană. Mai mult, cred că profesorul Paul H. Stahl reconstruiește în această perioadă conceptul de tradiționalitate. Într-o cultură românească, dominată încă de paradigmele filosofico-culturologice ale perioadei interbelice, prin care tradiționalitatea era echivalentul ruralității de tip țărănesc, Paul H. Stahl propune o viziune sociologică a tradiționalității, care reprezintă instituirea unor modele repetitive la scară socială; chiar dacă aceste modele cunosc, la debutul lor, elemente de inovație, această inovație reprodusă socialmente devine tradiție, fie că este vorba de habitatul țărănesc, boieresc, fie de cel urban, între care nu există rupturi, ci influențe reciproce. De altfel, prin exemplele pe care le aduce în discuție, profesorul Paul H. Stahl demonstrează convingător existența unor astfel de influențe reciproce ale

modelelor de arhitectură tradițională, în sensul că același mental colectiv dirijează eforturile constructive atât în lumea țărănească, cât și în cea orășenească.

Despre dificultățile activității științifice și ale muncii de teren, din perioada „obsedantului” deceniu al anilor '50, povestește Paul H. Stahl, în fugarele sale amintiri. Aceste amintiri reconstituie crâmpoșe din realitatea românească a acelor ani, dar scot la suprafață și pasiunea, sacrificiul și dârzenia unor cercetători de excepție ai României, pe care o istorie nefastă i-a făcut să-și desfășoare munca de teren ca pe o permanentă aventură, împinsă, de multe ori, în situații limită. Este de remarcă faptul că profesorul Paul H. Stahl era un extraordinar povestitor, cu o fascinantă experiență de teren, cunoscând, de asemenea, o serie de mari intelectuali ai culturii române, dar și ai celei europene. Din păcate însă, el nu a avut răgazul necesar așternerii pe hârtie a amintirilor sale, începând cu Nicolae Iorga și Dimitrie Gusti, oaspeți obișnuiți ai casei părinților săi, continuând cu Traian Herseni, Dinu Lipatti, Constantin Brăiloiu, Gheorghe Focșa, Mircea Florian, Alexandru Pippidi, Tudor Vianu, Victor Ion Popa, Virginia Șeicaru, Xenia Costa-Foru, Mircea Vulcănescu, Ion I. Ionică, Ernest Bernea, Hari Brauner, Paul Petrescu, Nicolae Dunăre, Valeriu Butură, Claude Lévi-Strauss, Nicole Belmont, Isac Chiva, Françoise Zonabend, Massimo Guidetti, ca să nu amintesc decât o mică parte dintre marii intelectuali pe care i-a cunoscut (iar cu unii a colaborat) Paul H. Stahl.

Iată câteva fragmente din aceste amintiri, publicate în numărul 15 al colecției „Sociétés européennes”, pe care profesorul Paul H. Stahl o îngrijea la Paris, începând cu anul 1986:

„După 1948 am găsit de lucru într-un centru de cercetări psiho-medicalo-pedagogice, înființat de către Virginia Șeicaru (soră a lui Pamfil Șeicaru), una dintre acele personalități generoase, cu inițiative vizionare. Avea să fie arestată curând după aceea pentru simplul fapt că purta numele unui fugar celebru. Am lucrat în acel loc patru ani de zile, până când centrul a fost desființat în condiții tragice; se organizau în vremea aceea procese de „sabotaj științific” pedepsite cu ani de zile de închisoare. Numele meu a apărut într-un articol din „Scânteia” alături de alte două nume, ca fiind acela al unui vestit reacționar; unul din ei era declarat legionar și nu fusese nicicând, îl știam prea bine; un al doilea era declarat nazist și desigur nici el nu era așa ceva. Eu eram pus între ei și între două virgule, întrucât, dată fiind vârsta mea, nu puteam să fi fost în vreun fel oarecare un vestit reacționar. Am fost acuzat că afirm în anchetele mele sociale că există prostituție, vagabondaj, cerșetorie, or, așa ceva nu poate exista într-un regim ideal și, dacă eu o afirmam, înseamnă că eram un dușman. «Inchizitorul» întregii anchete era un psiholog, Feder; mi s-a spus că vroia să șteargă trecutul lui social-democrat. Timp de doi ani, în aceeași perioadă, am lucrat și într-un spital antituberculos, tot pentru cercetări sociale: lucrurile s-au terminat iar periculos, întrucât afirmam că schimbarea bruscă a condițiilor de lucru favorizează apariția tuberculozei, or, atunci se organizau peste tot «întreceri socialiste», în care oamenii creșteau ritmul de lucru, de pe o zi pe alta, în chip nehibzuit.

Rămas fără lucru, am găsit după un an de zile un post la Institutul de Istoria Artei al lui George Oprescu; avea o secție de «artă populară» și acolo l-am reîntâlnit pe Paul Petrescu. Îl cunoscusem în ultimii de ani de studii universitare și îl remarcasem pentru inteligența și amabilitatea lui nedeazămințită. Profesorii îl prețuiau, în primul rând tatăl meu, alături de care făcuse un teren (la Runcu). Ca toți sociologii, nici el nu mai putea nici face, nici spune că face sociologie. Angajat la Muzeul Satului, se orientase spre studiul caselor țărănești, domeniu în care se apropia cel mai tare de pregătirea lui de sociolog; colabora și cu Institutul de istoria artei. Preocupările noastre comune, formația similară, dorința de a observa realitatea concretă, ne-au îndemnat pe amândoi să facem cât mai mult teren, să vedem cât multe. Soarta noastră nu era singulară, a fost cea a tuturor sociologilor împiedicați să-și facă meseria, arestați, scoși din slujbe.

O prietenie de o viață întreagă ne leagă; câte terenuri am făcut împreună? Câte taine ne-au fost comune? Vedeam lucrurile la fel, interpretam situația politică la fel. Basarabean, a trăit ani de zile cu teama să-l ridice rușii și să-l ducă departe, cine știe unde, întrucât basarabenii n-au fost duși în Basarabia, ci risipiți în tot imperiul rusesc, ca să se șteargă neamul lor. Când se vorbește de Uniunea Sovietică, se vorbește de teribilele persecuții politice; se uită însă că acțiunile cu caracter rasist au fost legiune, s-a aplicat peste tot sistematic o acțiune de anihilare a grupurilor etnice ne-rusești, inclusiv a celor slave (polonezi, de pildă). Paul Petrescu trebuia să ascundă și că tatăl lui fusese senator liberal de Cetatea Albă; eu aveam să ascund un frate fugit în străinătate, un unchi care organiza emisiunile radiofonice franceze pentru România, emisiuni anti-comuniste, un părinte care făcuse recensământul Transnistriei...

În afara articolelor, am publicat împreună (uneori și alături de alți autori) o serie de lucrări, le citez în fugă: *Arhitectura din Muzeul Satului* este semnată și cu Anton Dâmboianu, care avea să facă desene și la alte texte ale noastre (*Ceramica din Hurez*). Împreună cu Florea Stănculescu și Adrian Gheorghiu am semnat 5 volume de arhitectură populară (Hunedoara, Dobrogea, Ploiești, București, Pitești); colecția trebuia să continue pentru a acoperi întreg teritoriul românesc, semnasem chiar contractul pentru următoarele patru volume (Brașov, Putna, Craiova, Timișoara). Am fi avut, astfel, una dintre cele mai complete și mai frumoase prezentări de arhitectură populară europeană, dar Comitetul Central (al partidului, cu P mare) a obiectat: „prea multe cocioabe și cruci în lucrările voastre” și colecția a fost oprită. (Se vorbește mult și pe bună dreptate de arestările, prigonirile anilor trecuți; dar prostia? Cutremurătoare, monumentală, concentrată). Cartea *Locuința țaranului român* apare în 1958, dar niciun exemplar nu ajunge în librării; a fost topită, pentru că vorbea despre bordeie, prezenta prea frumos icoanele pe sticlă, cita un singur autor sovietic și amintea influența occidentală în Transilvania; referatele sovietizante distrugătoare (semnate de două persoane, îmi amintesc doar de numele lui Ilie Stanciu, la vremea aceea sub-director la Editura Academiei, plecat apoi în altă țară), au dus la topirea cărții. Cu Barbu Slătineanu

am semnat două volume de ceramică populară. Slătineanu a fost arestat, aş spune „omorât”, întrucât trebuia să facă zilnic o injecţie cu insulină, fiind bolnav de diabet; arestat, nu i s-au făcut injecţiile şi a murit repede, nu se ştie unde este îngropat. Ambele volume au fost scoase atunci din librării şi topite. Tot împreună cu Petrescu am semnat capitolul despre locuinţe din monografia Văii Jiului; dacă iniţial textul era al nostru, forma în care a apărut nu mai are decât prea puţin din textul iniţial”.

Iată şi câteva însemnări despre cercetările de pe Valea Bistriţei, începute în 1952:

„Petrescu era deja pe teren, eu am venit după câteva zile. Am urcat cât mai aproape de munte, coborând apoi încet-încet cu bicicleta spre satul Ceahlău, unde locuia gazda pe care o cunoşteam. Am dormit o noapte pe o masă într-o primărie, a doua în casa unui «chiabur»; în anii aceia şi până după 1960, cei trimişi să facă cercetări prin sate dormeau în casele chiaburilor. În miezul nopţii au venit câţiva «hăndrălai», l-au scos pe chiabur în curte şi au început să-l lovească cu pumnii şi cu picioarele în mijlocul urletelor familiei ieşite şi ea afară. Apoi l-au «ridicat» şi l-au dus cine ştie unde, la bine nu. Treaz, stăteam în întuneric, inima bătându-mi; de la bătăile legionarilor nu mai văzusem aşa violenţă. Mă întrebam dacă nu-mi vine şi mie rândul ca să mi se explice superioritatea gândirii comuniste. Dimineaţa, femeile mi-au spus că soţul şi părintele lor fusese ridicat pentru că nu vroia să intre în colectivă. Evenimente de aceeaşi natură m-au îngrozit în repetate rânduri, în alte locuri, mai des prin nordul Moldovei...

Am plecat devale; apropiindu-mă de casa gazdei, mă întrebam ce va zice înfricoşătorul Haiduc, dulăul paznic al curţii. L-am auzit lătrând de departe, dar, înainte de a mă vedea, a început să schelăie de bucurie, mă recunoscuse după doi ani de zile. Petrescu mi-a spus că şi pe el îl recunoscuse. Gazda, amabilă; am stat câteva zile apoi am pornit-o iar singur, coborând pe bicicletă. Am dormit la mănăstirea Bistriţei; ieşind afară şi fotografiind o biserică, m-au arestat niscaiva agenţi vigilenţi, care foiau peste tot; m-au băgat într-o odăiţă mizerabilă, murdară, cu un pat soios, mi-au luat şireturile de la pantofi şi cureaua de la pantaloni. Rămas singur nu ştiam ce va urma şi-mi aminteam că şi Calistrat Hogaş o păţise la fel. M-au pus într-o maşină, inclusiv bicicleta, m-au dus la Securitatea de la Bacău şi m-au instalat în picioare în mijlocul unei odăi fără ferestre; în faţa mea, trei oameni şedeau la o masă acoperită cu o cârpă roşie.

– Cine te-a trimis? Spune ce ai făcut pe Valea Bistriţei? Pentru cine lucrezi? De ce nu spui adevărul?

Stăteam tot în picioare şi nu puteam merge la toaletă. Le-am spus că nu sunt singur, că mai erau în acelaşi timp şi cercetători din alte institute; le-am pomenit numele rusec al unei colege.

– Ce ai contra sovieticilor?

Toţi aceşti agenţi nu erau numai oamenii de bază ai unui regim de dictatură, erau mai ales agenţii (conştienţi?) ai puterii care ne ocupase ţara.

Dimineaţa a venit şeful securităţii pe regiune.

– Cine te-a trimis?

– Academia.

– Verificați.

Au telefonat și li s-a confirmat că așa era.

– Dați-i drumul.

Am ieșit; la ieșire, luându-mi bicicleta, unul dintre cei care mă anchetase îmi spune: «să nu mai faci». Până astăzi nu-mi găsesc liniștea, pentru că nu știu ce vroia să nu mai fac și mi-e teamă că iar am s-o fac. Am fugit drept la București, dar adunaseram destule materiale pentru redactarea unui studiu...

În Suceava ne-am dus mai întâi pentru a studia huțului; am rămas printre ei vreme destulă. Și acolo am avut norocul să culegem multe lucruri vechi care să ne ajute să înțelegem prezentul și trecutul. Pe o șea, dintre două dealuri, era o fântână, și pe fântână, bătută în cuie, o placă de lemn, pe care scria «sfârșitul lumii în 1952»; «52» era tăiat și înlocuit cu «62», eram deja în 1954. Nu puteam pleca fără să vedem autorul profeției; un bătrân huțul, vorbind, în afară de huțulă, româna, italiana, germana. Făcuse armata cu austriecii și participase la războiul contra Italiei, în Primul Război Mondial. Construia viori și era vindecător; deschidea Biblia la întâmplare și citea pasajul la care se deschisese. Oameni harnici, cu o arhitectură puternică în lemn, huțului erau relativ recent instalați printre români de către austrieci, în regiunile din Bucovina, acoperite de pădurile devălmașe ale vechilor organizații de țărani liberi. Veneau, tăiau pădurea și cu lemnul construiau casele; obțineau așa locuri de grădini și pășuni întinse, mărginite de garduri ce urcau pe dealuri în zig-zag. Pe plaiul unui munte din apropiere, se organiza de Sfântul Ilie o nedeie, necunoscută, cea mai din nord în România...”

Iată și câteva consemnări despre cercetările din Ardeal:

„Articolul despre ceramica smălțuită din Transilvania este scris la îndemnul lui George Oprescu; vizitase Muzeul Etnografic din Cluj și acolo, unul dintre muzeografi îi spusese că ceramica smălțuită era toată ne-românească, întrucât românii nu aveau voie să folosească smalțul. «Așa să fie? Ia mergeți voi și vedeți cum stă treaba». Am plecat împreună (cu Paul Petrescu, *n. ns.*, G. Ș.), era luna mai; am început-o cu nordul Transilvaniei. Vremea frumoasă ne ușura drumul dintre sate; diminețile vedeam nebunia nepotolită a ciocârlilor la vreme de primăvară; se urcă drept în sus spre soare, cântând fără întrerupere, apoi cad glonț jos și rămân nemișcate. Ne spune legenda pentru ce; ciocârlia fuse o fată îndrăgostită de soare și transformată în pasăre de mama soarelui. Ajunși într-o duminică după-amiază la Târgul Lăpușului, ne oprește un milițian băut bine, care ne cere buletinele. Or, un milițian, chiar și beat, e tot un milițian; prostul în uniformă și cu pistol în buzunar este imaginea vie a autorității. Ni le ia, le citește din greu și ne spune că este ceva suspect în ele.

– Ce anume?

– De ce vă cheamă pe amândoi Paul?

A doua întrebare fără răspuns pusă de către «organe» de încredere, întrebare care până astăzi nu mă lasă să dorm. Ne confiscă buletinele; dimineața, la

Securitatea locală, venise un responsabil din Baia Mare; treaz și politicos, ne lasă să plecăm. Aveau de păzit un munte care nu mai exista; sovieticii îl răseseră pentru că avea uraniu. Ne-am continuat drumul, găsim peste tot ceramică românească smălțuită; la Hațeg am găsit chiar și lada unei bresle românești de olari, or, lui Oprescu i se spusese și că românii nu aveau bresle. Am publicat materiale adunate, inclusiv fotografia capacului breslei.

Mai peste tot, pe lângă obsesia spionajului, populația era informată că dușmanii capitaliști lansează parașutiști; cum intram într-o casă, ajungeam într-un sat, prima întrebare era: «sunteți parașutiști?», răspundeam că nu, ca și cum, dacă am fi fost, am fi spus-o.

I. D. Ștefănescu, toată viața profesor în Franța, chemat în țară în anii războiului ca să ajute universitatea românească, venise și nu mai putuse pleca. Am avut norocul să am în apropierea mea totdeauna oameni de cea mai bună calitate; I. D. Ștefănescu era unul din aceia; și Petrescu și eu îl prețuim și îl iubim. Îi suntem recunoscători pentru câte am aflat de la el; ne întâlnim în casa lui Barbu Slătineanu o dată pe săptămână, până ce a fost arestat. Veneau și Corina Niculescu și Elena Secoșan, uneori și alți vechi elevi ai profesorului. După arestarea lui Slătineanu, pentru vini imagine, împreună cu un alt grup de intelectuali (ca Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu), ne-am întâlnit de câteva ori la mine acasă. Într-o vreme când lecțiile adevărate deveniseră rare, spusele lui Ștefănescu erau ca apa vie; după cele învățate la sociologie, au fost cele mai temeinice pe care le-am primit...

În Maramureș (unde am fost împreună de mai multe ori, apoi și fiecare în parte) am călătorit într-un rând de la Salva la Vișeu, clandestin, pe platforma unui vagon de marfă. Așteptând să plece trenul, ne-am așezat pe malul râului apropiat, ascultând muzica lansată de megafonul gării; o înregistrare nemțească a Simfoniei a 4-a a lui Brahms. De câte ori o aud, îmi amintesc drumul spre Vișeu. Un vagon de marfă vecin cu al nostru avea o cabină; la pornirea trenului, vedem ușa trenului deschizându-se; cineva ne face semn cu mâna să venim acolo, ca să nu fim văzuți pe platforma deschisă. Era Ștrul Edeistein, fiul unui fost rabin din Vișeu; ne-a adăpostit în casa lui peste noapte, era prietenos și curios să știe ce facem. Călătorind în altă zi tot cu trenul, între două sate maramureșene, vedem urcându-se doi milițeni: «buletinele!» Unul din ei vede aparatele de fotografiat. Știam că pentru organele de încredere aparatul de fotografiat este un instrument de spionaj. Ne ordonă: «coborâți cu mine». Am coborât înghețați de teamă, iar la Vișeu, surpriză: în loc de postul de poliție, ne duce la el acasă și ne arată un iepure sălbatic prins cu o zi înaintea. «Să-mi fotografiți copilul cu iepurele». Ca glumă, era una dintre cele mai neașteptate și stupide; ne-a dat de mâncare, este adevărat, dar preferam să ne fie foame decât să trecem prin spaima unei arestări.

Acasă ne așteptau soțiile, care ne știau aventurile repetate cu poliția; le telefonam de câte ori se putea, pentru a le liniști. Cu toate greutățile, bucuria de a găsi lucruri necunoscute, de a face teren nu ne-a părăsit nicicând. Uneori, când mă

prindea oboseala, mă mulțumeam cu cele găsite, dar Petrescu vroia totdeauna să meargă până la capătul satului, cine știe ce lucruri senzaționale aveam să mai aflăm. Multe din cele adunate în anii aceia, informații și fotografii, așteaptă să fie cunoscute, le vom da cândva la lumină. Cincizeci de ani au trecut de atunci, o veșnicie, dar parcă a fost ieri...”.

În continuare, din impresionanta activitate științifică a profesorului Paul H. Stahl, ne vom strădui să prezentăm o parte din studiile și ideile sale directoare. Fiind vorba despre o primă încercare de acest fel făcută în România, această prezentare nu are pretenții de exhaustivitate, constituindu-se numai într-un început al unei posibile monografii dedicate acestui mare cercetător român, care a reușit ca, plecând de la tradițiile Școlii sociologice de la București, să întreprindă analize comparative asupra fenomenului socio-etnologic țărănesc european și românesc.

Dintr-o perspectivă temporală, în activitatea profesorului Paul H. Stahl se pot desprinde trei etape:

1. Între 1948–1955, tânărul absolvent va încerca să deschidă noi drumuri în sociologia românească, atât prin temele abordate, cât, mai ales, prin noile metode de eșantionare și analiză statistică; din păcate însă, aceste începuturi vor fi brutal curmate prin obtuzitatea și ignoranța autorităților comuniste.

2. Între 1955–1969, ca urmare a imposibilității desfășurării unei activități de cercetare sociologică, în altă formă decât una mascată, prin etnografie, studiile acestei perioade vor fi axate, preponderent, pe domenii ale civilizației materiale tradiționale românești, atât ale celei țărănești cât și ale celei boierești sau urbane. Vor predomina, astfel, cercetările privind arhitectura, ornamentica și unele ocupații tradiționale (spre exemplu, olăritul), dar, odată cu relativa liberalizare ideologică de după 1965, profesorul Paul H. Stahl va putea să publice și studii privind dendrolatria la turcii și tătarii din Dobrogea („Revue des études sud-est européennes”, 1965, nr. 1–3,) sau despre vechi biserici de lemn din întreg spațiul românesc (studiu apărut tot în 1965, în revista citată anterior) extrem de important, atât prin faptul că acoperă un vast areal geografic, cât și prin aceea că Paul H. Stahl va întrebuița o metodă statistică, încercând să surprindă tendințe semnificative și regularități, în tehnicile de construcție ale bisericilor de lemn românești).

3. După 1969, odată cu părăsirea României și începuturile carierei sale universitare la Paris, dar și în alte orașe europene, studiile profesorului Paul H. Stahl, eliberate de încorsetările ideologice, vor aborda probleme etno-sociologice extrem de variate și pe o vastă arie europeană, începând din Pirinei și trecând prin spațiul balcanic și românesc, până în Caucaz. Un loc aparte îl vor constitui analizele privind organizarea socială în vechea Europă Orientală. Ele vor fi materializate în două importante cărți: *Ethnologie de l'Europe du Sud-Est*, Paris-La Haye, Mouton, 1975 și *Household, Village and Village Confederation in Southeastern Europe*, New York, Columbia University Press, 1986. Totodată, din colaborarea cu profesorul Massimo Guidetti din Italia, vor rezulta trei alte ample cărți; două despre spațiul italian: *Il sangue e la terra. Comunità di villaggio e*

comunità familiari nell' Italia dell' 800, Jaca Book, Milano, 1977 și *Un'Italia sconosciuta. Comunità di villaggio e comunità familiari nell'Italia dell'800*, Jaca Book, Milano, 1978 și una în care sunt publicate în italiană texte fundamentale din cercetători europeni din secolul XIX, cu lucrări în domeniul etnologiei și sociologiei, actualmente puțin cunoscute: George Ludwig von Maurer, Frédéric le Play, Jacob Grimm, Baltasar Bogisic, Bogdan Petriceicu Hasdeu. Cartea se intitulează *Le radici dell'Europa. Il dibattito ottocentesco su comunità di villaggio e familiari* și a apărut în 1979, tot la Jaca Book din Milano. Cercetările de sociologie istorică a mentalităților, unul dintre domeniile predilecte ale profesorului Paul H. Stahl, se vor concretiza și într-o altă carte extrem de importantă, privind spațiul Europei Orientale, în primul rând cel balcanic, *Histoire de la décapitation*, apărută la Paris la editura Presse Universitaire de France, în 1986. Lucrarea se constituie într-o analiză a practicilor medievale de răzbunare și ierarhizare socială, în funcție de calitățile de războinic, atât în lumea musulmană cât și în societățile creștine din această parte a Europei.

În cele ce urmează, voi încerca să punctez și alte contribuții importante ale profesorului Paul H. Stahl, realizate de-a lungul impresionantei sale cariere științifice.

CASA ȚĂRĂNEASCĂ LA ROMÂNI

Trebuind să părăsesc activitatea în domeniul sociologiei medicale și sociologiei educației, a fost primit la Institutul de Istoria Artei, unde funcționa o secție de artă populară; acolo alege spre cercetare domeniul casei țărănești, care îi permite nu numai să continue contactul cu terenul, ci și să aibă și o mare legătură cu „socialul”. Deși abordează aspecte variate ale artei populare, esențialul cercetărilor se centrează tot pe casa țărănească din diferite zone ale țării. Profesorul Paul H. Stahl înlocuiește vechile tipologii statice, legate mai ales de școlile germane, austriece și maghiare, cu un principiu ce urmărește fenomenul în mișcare. Astfel, casele dintr-o anumită regiune nu mai sunt analizate prin prisma unuia sau a două „tipuri” de planuri, ci prin modul de evoluție a planurilor constructive și, în general, a habitatului, stabilind astfel o serie de zonări ce acoperă întreg teritoriul românesc. Același principiu va fi reluat, mai târziu, în analiza formelor de familie (pe care le numește „grupuri domestice”), pe care le clasifică nu numai după criteriile formal-statice, extrem de utilizate în sociologie, ci după un principiu evolutiv (prezintă această nouă abordare sociologică a familiei în diverse studii, din care menționez câteva: *Groupe domestique, maison, maisnie. Le cas roumain*, Lisabona, 1974, *The Domestic Group in the Traditional Balkan Societies*, 1978, *La maisnie (gospodăria) du paysan roumain*, Freiburg, 1978, *Y se casaron y tuvieron muchos hijos. La perennidad de la casa familiar*, Madrid, 1987, *La regione tribale albanese*, Messina, 1989, *Dimora e composizione del gruppo domestico*, 1996 și, mai ales, importanta sa carte, apărută la Messina în 1993, cu titlul *Terra, società*,

miti nei Balcani). Dar și această nouă abordare metodologică, pe care a insistat în diverse rânduri la cursurile la care am asistat, va forma probabil obiectul unei viitoare apariții editoriale în România.

SOCIOLOGIA EUROPEANĂ

Trecerea în învățământul francez, cele două catedre pe care l-au avut, ca și accesul la studii provenind din mai toate țările europene, l-au împins spre o nouă abordare a temelor predilecte, care, pe măsură ce treceau anii, căpătau mai mult un aspect comparativ. Bogăția bibliotecilor franceze i-a facilitat fără îndoială lucrul desfășurat în acest mod. Sunt greu de clasificat ansamblul cercetărilor pe care le desfășoară la Paris timp de 30 de ani, domeniile abordate. Chiar și simpla lectură a titlurilor cursurilor indică preocupări ce pot fi încadrate nu numai în domeniul sociologiei, ci și al etnologiei, antropologiei sociale, folclorului, istoriei religiei populare, sociologiei istorice. Rețin două teme care au revenit insistent în publicații și în cursuri.

Prima este cea a comunităților: de sat, de vale, de trib. Ele sunt urmărite de la formele cele mai simple (satul) până la formele prestatale europene; comunicarea făcută la primirea în Academie este axată tocmai pe una dintre aceste forme prestatale, cea situată la originea Munteniei (discursul de recepție a apărut în varianta franceză în „*Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*”, 1995, nr. 18, sub titlul *Muntenia, le pays de la montagne*. Despre problemele antropologice ale comunităților de munte și rolul muntelui în istoria românească, Paul H. Stahl a adus deschideri teoretice extrem de interesante și cu prilejul unei mese rotunde desfășurate la Zalău, în luna august, 1986. Discuțiile din acest cadru au fost publicate în revista „*Silvania*”, 1997, nr. 1, Zalău, sub titlul: *Trebuie să pornești de la fapte și nu de la teorii*).

În analiza sociologică a comunităților, Paul H. Stahl va insista asupra unor elemente ca: grupul domestic, bătrânii, proprietatea arhaică, înrudirea, formele de arhitectură și gospodărie și tipurile de grupuri domestice, paralelismul dintre viața socială și cea spirituală. Scopul final urmărit este o prezentare generală a formelor de viață devălmașă la nivelul vechii Europe, continuând marea tradiție a părintelui său, Henri H. Stahl. Această linie directoare este urmărită în volumul apărut în 1986 la New York, *Household, Village and Village Confederation in Southeastern Europe*.

Al doilea domeniu central în preocupările sale este analiza conceptului de *sânge*. Puternic și în viața actuală, mai ales în domeniul înrudirii, el acoperea în trecut domenii vaste ale vieții sociale. În cursurile susținute la École des Hautes Etudes en Sciences Sociales, profesorul Paul H. Stahl a prezentat noțiunea de sânge pe plan european, legând-o de rudenie, de proprietate, de alimentație, de răzbunare, de etapele vieții omenești. Dintre aspectele legate de noțiunea de sânge, unul a

format obiectul unui curs special, cel despre răzbunare. Legătura dintre o noțiune biologică și viața socială a fost obiectul unui alt curs, în care *sângele* ocupa un loc central. Alături de problema consangvinității au fost analizate: vârsta (locul bătrânilor, adulților adolescenților, copiilor), ordinea nașterii (problemele sociologice legate de primul și ultimul născut), locul femeilor și al bărbaților. Aceste preocupări s-au materializat în lucrări ca: *Il sangue e la terra*, Milano, 1978, *Sociétés traditionnelles balkaniques. Contributions à l'étude des structures sociales*, „Études et Documents Balkaniques”, 1979, *La Méditerranée. Propriété et structure sociale*, Edisud, 1997, cu varianta sa italiană, apărută în același an la Milano, la Editura Jaca Book, cu titlul *Un'enciclopedia del Mediterraneo. Antropologia sociale. La proprietà*.

Înțelegerea științifică a socialului presupune desigur o bună formație profesională, în care munca de teren trebuie asociată cu o enormă cantitate de lectură. Pentru a putea prezenta la cursuri lucruri noi, partea de căutare a informațiilor a constituit una dintre preocupările constante ale profesorului Paul H. Stahl. Această preocupare de a găsi lucruri noi sau lucruri uitate i-a permis să prezinte la cursurile despre răzbunare, ca și la cele legate de proprietatea devălmașă, un număr important de texte despre viața vechii Europe, mergând de la realitățile Scoției la cele ale Caucazului și trecând prin cele mediteraneene. Mi se pare evident că, odată cu trecerea timpului, pentru Paul H. Stahl aspectele istorice devin tot mai importante; într-un fel, evoluția lui continuă linia părintelui său, lucrările sale de sociologie devenind tot mai mult lucrări de sociologie istorică.

CONCEPȚIA LUI PAUL HENRI STAHL CU PRIVIRE LA PROBLEMA ÎNRUDIRII, A AUTORITĂȚII TRADIȚIONALE ȘI CEA A FORMELOR ARHAICE DE PROPRIETATE ÎN EUROPA

Într-o remarcabilă încercare de a distinge între ideologia și simbolistica socială, pe de o parte, și realitatea sociologică concretă, pe de altă parte, Paul H. Stahl analizează, pe exemplul societăților tradiționale din Europa Orientală, mecanismele sociale care se constituie în jurul ideii de „înrudire de sânge”.

Pentru societățile tradiționale, consangvinitatea este un factor central în întreaga organizare socială: domeniile vieții sociale, unde noțiunea de sânge intervine, sunt numeroase. Se pot cita: înrudirea, religia, sacrificiul, alimentația, vendetta, proprietatea.

În studiul *La consanguinité fictive. Quelques exemples balkaniques*, apărut în „Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno”, 1985, nr. 14, Milano, (apărut și în variantă engleză în „Études et Documents Balkaniques”, 1987, nr. 13, și în variantă românească, în („Silvania”, 1997, nr. 2, Zalău.), se analizează relația dintre ideea de consangvinitate și organizarea proprietății. Analiza acestei relații permite surprinderea modului tipic în care un element biologic real devine ficțiune biologică și sfârșește prin act juridic.

Din această perspectivă, Paul H. Stahl reactualizează o mai veche dispută din istoriografia și sociologia românească, cea privitoare la existența reală sau numai ideologic-imaginară a strămoșului eponim. Folosind o metodologie antropologică modernă, o mare experiență de teren pe întreg spațiul balcanic și o bibliografie de largă cuprindere, Paul H. Stahl dezvoltă ideea, potrivit căreia consangvinitatea la nivel macrosocial are o întemeiere pur simbolică și nu o întemeiere biologică reală. Ideologia consangvinității, prin caracterul ei simbolic, este o ficțiune socială, însă totodată un remarcabil element de asigurării a solidarității, un important factor de organizare, de grupare socială.

În ceea ce privește aspectele specifice ale raportului proprietate-legătură de sânge, sunt examinate caracteristicile tehnicilor successorale în diferitele comunități tradiționale balcanice: în satul românesc, în sistemele sudic-slave cu familia lărgită de tip *zadruga*, la albanezi și în spațiul grecesc. În acest context este surprinsă și analizată corelația dintre statutul femeii și transmiterea proprietății, căsătoriile virilocale, ca forme-tip de căsătorii, și ceea ce s-ar putea numi „ideologia sângelui”, în funcție de sex, aspect social important în organizarea liniilor de neam, în special la muntenegreni și albanezi.

Pe de altă parte, sunt analizate și tehnicile sociale de transmitere a proprietății în situații de excepție: cuplul fără copil, fiică fără frați, soț impotent, precum și înfrățirile de sânge și consecințele lor în relațiile de înrudire, de acces într-o comunitate și transmiterea proprietății. Foarte importante sunt, în opinia noastră, analizele dedicate ideologiei de parentare în triburile albaneze și cele privind caracterul non-genealogic primar al satelor românești.

Folosind o vastă bibliografie din sec. XIX și începutul sec. XX, foarte puțin cunoscută în România (M. Durham, J. J. G. von Hahm, H. Hecquard, L. M. Garnett), Paul H. Stahl prezintă clivajul dintre realitatea istorică și imaginarul colectiv, bazat pe ideea descendenței tuturor membrilor unui trib din strămoși comuni și deci înrudirea dintre ei. O asemenea perspectivă se întâlnește și în legendele privind strămoșul eponim în satele românești, dar și în unele teorii istorice (Nicolae Iorga).

Continuând și adâncind importanta teorie sociologică creată de Henri H. Stahl privind satul românesc, autorul demonstrează inconsistența teoriilor strămoșului eponim, această concepție apărând relativ târziu, în momentul trecerii de la devălmășia absolută (satul non-genealogic) la satul ieșit din indiviziune, în care *umblarea pe bătrâni* oferă un criteriu semnificativ pentru partajarea proprietății sătești devălmășe.

În seria analizelor antropologice ale societăților tradiționale din Europa Orientală se înscrie și studiul dedicat funcțiilor sociale ale „bătrânilor” în societățile balcanice, intitulat *La fonction du «vieillard»*, apărut în 1989 la Lisabona, iar versiunea românească, intitulată *Instituția «bătrânilor»* a fost publicată în numărul 1 din revista „Silvania”, în 1997, la Zalău.

Termenul „bătrân”, de pildă, a suferit o interesantă evoluție semantică. „Având la început o semnificație pur biologică, noțiunea de «bătrân» poate, ca

urmare a unei lungi evoluții, să desemneze o funcție: a fi «bătrân» nu înseamnă neapărat a avea o anumită vârstă, ci a ocupa o anumită funcție” („Silvania”, 1997, nr. 1, p. 6). Paul H. Stahl analizează, pe baza unei ample informații din Europa Orientală, „cazurile în care noțiunea de «bătrân» a devenit o noțiune socială” (*Ibidem*).

În spațiul grecesc este examinată o instituție tradițională, care a mediat, secole de-a rândul, raporturile dintre comunitățile sociale autohtone și stăpânitorii turci, cea a *gerontes*-lui; (*dimogerontes* = bătrânii de la primărie; *dimos* = primărie, *geros* = bătrân).

„Aleși de către membrii satului, alegerea este ratificată de către autoritățile turcești și durează, în mod obișnuit, un an. Ei sunt aleși dintre persoanele având cultura necesară pentru a putea administra și o avere suficientă pentru a acoperi cheltuielile inerente acestei funcții... Ei reprezintă comuna în relațiile cu exteriorul, asigură gestiunea finanțelor; impozitele fixate pe comună sunt repartizate sătenilor de către «bătrâni», ceea ce se întâlnește, de altfel, și în cazul altor societăți europene orientale sau occidentale. Ei țin evidența populației, judecă și pedepsesc” (*Ibidem*, p. 7).

Și în cazul populației albaneze există o instituție a bătrânilor – *plak* (bătrân). Autorul observă și deplasarea semantică a termenului *bătrân*, care nu desemnează obligatoriu o persoană înaintată în vârstă, ci un conducător. Se evidențiază și diferitele niveluri de funcționalitate a acestei instituții, începând de la grupul domestic (condus de către un șef sau bătrân – *plak* și o femeie șef – *plaka* = bătrână), până la nivelul fratriilor (*plaka i vellazenis*) și a întregii comunități: *plaqnija* – arbitraj, în fapt, adunarea „bătrânilor”, în care se luau deciziile importante și se arbitrau situații conflictuale din comunitate.

Aceeași instituție a bătrânilor este regăsită și la slavii de sud și de est. În cazul lor, Paul H. Stahl examinează organismele conducătoare ale grupului domestic lărgit, format din mai multe grupuri căsătorite. La bulgari, conducerea grupului lărgit este exercitată de către un *domacin* (gospodar) sau *staresina* (șef de grup domestic), *starejesica* (femeie șef). La ruși, termenul *selsiki starosta* (bătrânul satului) nu desemnează un șef de grup domestic, ci un șef de comună. Studiul profesorului Paul. H. Stahl se încheie prin analiza acestei interesante instituții sociale, la populațiile aparținând romanității orientale, la aromâni și români. Ambele grupuri romanice desemnează persoanele înaintate în vârstă prin termeni identici, unul provenind din limba traco-ilirică: „moșul”, „moașa” (la albanezi, *motshe*, *moshe*), iar altul din limba latină: *bitârn*, *bitârnă* (aromână), bătrân, bătrână (daco-română). Aromânii conservă însă și un alt termen de origine latină: *aus* (bătrân, din latinul *avus* – bunic). Paul H. Stahl examinează evoluția semantică a acestui cuvânt, care a ajuns să desemneze o persoană având dreptul de participare la adunarea mai multor sate sau triburi aromâne, și de a lua decizii privind mai multe grupuri sociale. Această adunare se numește *ausavet* sau *ausatic*.

În privința comunităților țărănești românești, este analizată funcția socială a bătrânilor în cadrul satelor devălmașe și a confederațiilor de ocol, pe baza

cercetărilor din Țara Vrancei, dar și a documentelor istorice provenind din alte zone ale spațiului românesc, din Transilvania sau Muntenia (în spațiul românesc, termenul cunoaște o evoluție extrem de interesantă a semnificațiilor, ajungând să desemneze chiar și părți de pământ: „moșii mari”, „moșii mici”, iar termenul de „moșie” derivă tot de la cuvântul „moș”).

Această problematică de etnologie comparată a societăților Europei Orientale va fi reluată într-o formă sintetică în lucrarea *Triburi și sate din sud-estul Europei*, apărută la Editura Paideia în anul 2000.

Studiul eminentului profesor de la EHESS și Sorbona, dincolo de perspectiva comparativă privind funcția socială a bătrânilor din aria Europei de Sud-Est, are calitatea de a clarifica, cu mijloacele metodologice ale antropologiei și sociologiei europene, o problemă de istorie socială puțin abordată în istoriografia românească. De asemenea, se remarcă valorificarea achizițiilor teoretice și a datelor empirice ale Școlii sociologice de la București, în mod paradoxal, puțin utilizate în mediile sociologice actuale din România.

Această problematică de etnologie comparată a societăților Europei Orientale va fi reluată într-o formă sintetică în lucrarea citată mai sus.

Lucrarea lui Placide Rambaud, *Un village de montagne, Albiez-le-Vieux en Maurienne*, Paris, 1981, îi oferă lui Paul Henri Stahl un punct de plecare în surprinderea evoluției unui element semnificativ al satului european: pământurile comunale sau comunitare, adică pământurile care sunt obiect al folosirii devălmașe, acestea fiind, de obicei, pășunile și pădurile (*Les communaux: essai de classification*, „Anamnèses. Cahiers de maïeutique”, Des communes rurales à la Communauté Européenne, Paris, 1991). Trebuie subliniat că analizele întreprinse de sociologii occidentali, privind reminiscențele economico-sociale care sunt „pământurile comunitare”, oferă elemente importante în descifrarea evoluției istorice a satului european.

În studiul său, Paul H. Stahl distinge două etape în evoluția societății europene, cu consecințe asupra chestiunii „pământurilor comunitare”:

1. societăți tribale, cu organizarea: trib-fratrie-spiță de neam-gospodărie. Pământurile aparțin întregului trib, însă apar unele elemente ale ieșirii din indiviziune sub forma terenurilor cultivate;

2. societățile tribale dispar, cu unele excepții târzii (Caucaz, Balcani), fiind înlocuite de cele țărănești, bazate pe următoarele unități sociale: valea (țara), satul, gospodăria. „Pământurile comunitare se găsesc (în situațiile cele mai tradiționale) până la nivelul văii sau țării: toate satele unei văi sau țări posedă în comun aceste pământuri și, spre diferență față de societățile tribale, aproape niciodată pământurile cultivate (de exemplu: zona Pirineilor și România secolului XIX, dar cu prelungiri zonale, până în secolul nostru). Dar, în toate aceste cazuri, evoluția normală conduce la diviziunea pe sate a pământurilor comunitare” (p. 74).

Paul H. Stahl analizează și relația complexă dintre pământul comunitar (pădurea, pășunea) – pământul cultivat – factorul demografic și consecințele asupra

evoluției satului european, de la formele sale arhaic-devălmașe înspre formele ieșite din indiviziunea absolută.

Este evident că în acest cadru nu am reușit decât în extrem de mică măsură să prezint complexitatea concepției sociologico-antropologice a profesorului Paul H. Stahl. Teme majore în preocupările sale nu au fost abordate în această prezentare. Cel puțin încă două direcții importante în cercetările sale nu au fost surprinse în acest cadru. Este vorba despre studiile legate de concepția magico-religioasă țărănească privind spațiul și sacralitatea (*L'organisation magique du territoire villageois roumain*, „L'Homme”, XIII, 3, Paris, 1973, *L'onore e il sacro. Strutture sociali e spazi sacri*, „Palermo”, 1989, *Strutture sociali, strutture religiose, strutture magiche*, „Incontri meridionali”, 1989, nr. 3, *L'installation des fidèles dans l'église*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, vol. XXXI, nr. 1–2, București, 1993) și cercetările asupra mentalității tradiționale constituite în jurul nașterii și morții (*L'accouchement et le baptême*, „Buletinul Bibliotecii Române”, vol. XVII, 1992–1993, Freiburg, *L'autre monde. Les signes de reconnaissance*, „Buletinul Bibliotecii Române”, vol. XIV, Freiburg, 1983, *Tumult et pyramides de corps. Contributions à l'étude de la mort collective et lointaine en Europe Orientale*, „Anthropos”, 81, Freiburg, 1986, *Le départ des morts. Quelques exemples roumains et balkaniques*, „Études Rurales”, nr. 105–106, Paris, 1988, *Le sang et la mort*, Körper, Berlin, 1991).

PAUL HENRI STAHL

LISTĂ BIBLIOGRAFICĂ*

Periodice (apărute sub îngrijirea sa)

COLECȚIILE ÎNȚIATE ȘI TIPĂRITE DE AUTOR:

Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens (EDBM), Paris, 1979–2007, 31 volume;

Sociétés Européennes, Paris, 1985–2006, 34 volume;

Études Roumaines et Aroumaines (în cadrul colecției Sociétés Européennes), Paris, 1990–2006, 10 volume.

REVISTE:

„Revue des Études Sud-Est Européennes”, București, 1999–2007, tome XXXVII–XLV, 8 volume;

„Sud-estul și contextul european. Buletin al Institutului de Studii Sud-Est Europene”, București, 1998–2007, vol. IX-B – XII, București, 4 volume.

*Această listă cuprinde numai cărțile și studiile apărute în reviste de specialitate, deci în ea nu sunt incluse titlurile articolelor apărute în presă sau titlurile conferințelor susținute de către profesorul Paul H. Stahl. Este posibil ca unele articole să ne fi scăpat din lista de mai jos, o revenire asupra ei va remedia eventualele omisiuni, inerente, oricum, la atât de puțină vreme de la plecarea dintre noi a profesorului Paul H. Stahl.

VOLUME:

- 1955 – (împreună cu Paul Petrescu și Anton Dâmbaianu), *Arhitectura din Muzeul Satului*, București, Editura Tehnică, 98 p.
- 1956 – (împreună cu Paul Petrescu), *Ceramica din Hurez*, București, E. S. P. L. A., 41 p, 33 planșe.
- 1956 – (împreună cu Fl. Stănculescu, Adrian Gheorghiu și Paul Petrescu), *Arhitectura populară românească. Regiunea Hunedoara*, București, Editura Tehnică, 123 p.
- 1957 – (împreună cu Fl. Stănculescu, Adrian Gheorghiu și Paul Petrescu), *Arhitectura populară românească. Regiunea Ploiești*, Editura Tehnică, 155 p.
- 1957 – (împreună cu Paul Petrescu) *Arta populară în R. P. R. Port, cusături, țesături*, București, E. S. P. L. A., p. 119–150. Capitolele consacrate turcilor, tătarilor, lipovenilor, bulgarilor și aromânilor.
- 1957 – (împreună cu Fl. Stănculescu, A. Gheorghiu și Paul Petrescu), *Arhitectura populară românească. Dobrogea*, București, Editura Tehnică, 107 p.
- 1958 – (împreună cu Fl. Stănculescu, A. Gheorghiu și Paul Petrescu), *Arhitectura populară românească. Regiunea Pitești*, București, Editura Tehnică, 275 p.
- 1958 – (împreună cu Paul Petrescu), *Locuința țaranului român*, București, E. S. P. L. A., p. 271 (lucrare trimisă la topit de către autoritățile comuniste).
- 1958 – *Planurile caselor țărănești românești*, Sibiu, în colecția Muzeului Brukenthal, 91 p.
- 1958 – (împreună cu Barbu Slătineanu și Paul Petrescu), *Manual de ceramică populară românească*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 195 p. (lucrare trimisă la topit).
- 1958 – (împreună cu Barbu Slătineanu și Paul Petrescu) *Arta populară în R. P. R. Ceramica*, București, E. S. P. L. A., 277 p. (lucrare trimisă la topit).
- 1959 – (împreună cu Fl. Stănculescu, Adrian Gheorghiu și Paul Petrescu), *Arhitectura populară românească. Regiunea București*, Editura Tehnică, 140 p.
- 1963 – (împreună cu Paul Petrescu) *Arta populară din Valea Jiului*, București, Editura Academiei R.P.R., 589 p. Paul H. Stahl a redactat capitolul intitulat „Construcțiile”, p. 137–178 (textul inițial a fost în mare măsură modificat de editori, adăugându-se elemente politice și inversându-se ordinea celor prezentate).
- 1966 – (împreună cu Paul Petrescu) *Scoarțe românești*, București, E. S. P. L. A., 33 p., 80 planșe. Aceeași lucrare a fost publicată tot în 1966 și într-o versiune franceză, una engleză și una rusă, purtând titlurile: *Tapis roumains*, *Romanian rugs*, *Rumunskie covrâi*.
- 1967 – (împreună cu Fl. B. Florescu și Paul Petrescu) *Arta populară din zonele Argeș și Muscel*, București, Editura Academiei R.S.R.
- 1968 – (împreună cu Henri H. Stahl), *Civilizația vechilor sate românești*, București, Editura Științifică, 100 p.
- 1968 – *Folclorul și arta populară românească*, București, Editura Meridiane, 52 p., 41 planșe alb-negru și 16 planșe color. Aceeași lucrare este publicată în 1968 în versiunea engleză intitulată *Folk Art and Romanian Folklore*.
- 1969 – *Meșterii țărani români și creațiile lor de artă*, București, Editura Enciclopedică Română, 101 p.
- 1969 – (împreună cu Fl. B. Florescu și Paul Petrescu), *Arta populară de pe Valea Bistriței*, Editura Academiei, 250 p.
- 1975 – *Ethnologie de l'Europe du Sud-Est* (Culegere de texte), Paris-La Haye, Mouton, 312 p.
- 1977 – (împreună cu Massimo Guidetti), *Il sangue e la terra. Comunità di villaggio e comunità familiari nell'Europa dell'800*, Milano, Jaca Book, 626 p.
- 1978 – (împreună cu Massimo Guidetti) *Un'Italia sconosciuta. Comunità di villaggio e comunità familiari nell'Italia dell'800*, Milano, Jaca Book, 408 p.
- 1979 – (împreună cu Massimo Guidetti) *Le radici dell'Europa. Il dibattito ottocentesco su comunità di villaggio e familiari*, Milano, Jaca Book, 398 p.
- 1979 – *Sociétés traditionnelles balkaniques. Contributions à l'étude des structures sociales*, Paris, 258 p., în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 1.

1981 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Le mariage. Recherches contemporaines sur des populations balkaniques*, Freiburg i. Br., extras din „Buletinul Bibliotecii Române”, vol. VIII (XII), serie nouă, 1980/1981, 152 p.

1983 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl) *Recueil*, I, Paris, 185 p., în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 6.

1984 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl) *Recueil*, II, Paris, 188 p., în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 7.

1986 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl) *Recueil*, III, Paris, 164 p., în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 10.

1986 – (sous la rédaction de) *L'école Sociologique de Bucarest, 1925–1948*, Paris, 37 p., în *Sociétés Européennes*, vol. 1.

1986 – *Histoire de la décapitation*, Paris, P. U. F., 249 p.

1986 – *Household, Village and Village Confederation in Southeastern Europe*, East European Monographss no. CC, New York, Columbia University Press, 253 p.

1987 – (împreună cu Paul Petrescu) *Maison et attéances des paysans roumains de Margina Sibiului*, (Transylvanie), Paris, 110 p., în colecția *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 12. Aceeași lucrare este publicată în 1987 în versiune română, sub titlul *Casa și acareturi țărănești din Margina Sibiului*.

1987 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Recueil*, IV, Paris, 96 p., în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 13.

1987 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl) H. H. Stahl, *Nerej, un village d'une région archaïque*. Matériaux et documents, Paris, 55 p., în *Sociétés Européennes*, vol. 3.

1988 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), H. H. Stahl, *Povestiri din satele de altădată*. Paris, 167 p., în *Sociétés Européennes*, vol. 5.

1989 – (sub redacția lui Paul H. Stahl), *Recueil*, V, Paris, 188 p., în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 14.

1990 – (sous la rédaction de) *Recueil*, VI, Paris, 194 p., dans la coll. *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 15.

1990 – Șerban Voinea. *1894–1969, Contribution à l'histoire de la social-démocratie roumaine*, Paris, 1990, 89 p., în colecția *Sociétés Européennes*, vol. 6.

1990 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Les Roumains orientaux. Românii din răsărit*, Paris, 158 p., în *Sociétés Européennes*, vol. 7.

1990 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études Roumaines et Aroumaines*, Paris, 158 p., în *Sociétés Européennes*, nr. 8.

1990 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 15, 194 p.

1992 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 16, Paris, 74 p.

1993 – *Terra, società, miti nei Balcani*, Messina, Rubbettino Editore, 271 p.

1993 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études Roumaines et Aroumaines*, II, Paris, 175 p., în colecția *Sociétés Européennes*, nr. 10.

1993 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 17, Paris, 77 p.

1995 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 18, Paris, 75 p.

1995 – (împreună cu Dario Benetti), *Le radici di una valle alpina. Antropologia storica della Val Taranto*, Sondrio, Cooperativa Editoriale Quaderni Valtellinesi, 334 p.

1995 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl) *Constantin Brăiloiu et Henri H. Stahl*, în *Sociétés Européennes*, nr. 11, Paris-Bucarest, 89 p.

1996 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 19, Paris-Bucarest, 73 p.

- 1996 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études Roumaines et Aroumaines*, vol. III, în *Sociétés Européennes* vol.13.
- 1997 – *La Méditerranée. Propriété et structure sociale, XIXe–XXe siècles*, Édisud (Franța)-Alif (Tunisia)-Toubkal (Maroc), 88 p.
- 1997 – aceeași lucrare în versiunea italiană: *Un enciclopedia del Mediterraneo. Antropologia sociale. La proprietà*, Editura Jaca Book, Milano, 84 p.
- 1997 – aceeași lucrare în versiunea arabă, la Editura Toubkal, 72 p.
- 1999 – aceeași lucrare în versiunea spaniolă: *El Mediterraneo. Propiedad y estructura social en los siglos XIX–XX*, Cidob Edicions, Icaria editorial, Barcelona.
- 1997 – Paul H. Stahl, *Articole*, vol. I, articole din perioada 1957–1963, în *Sociétés Européennes*, nr. 14, Paris.
- 1997 – Paul H. Stahl, *Articole*, vol. II, partea I, articole semnate împreună cu Paul Petrescu, în perioada 1955–1966, în *Sociétés Européennes*, nr. 15, Paris, 145 p.
- 1997 – Paul H. Stahl, *Articole*, vol. II, partea a II-a, articole semnate împreună cu Paul Petrescu, în perioada 1955–1966, în *Sociétés Européennes*, nr. 16, Paris, 280 p.
- 1998 – *Articol-articles-Beitrag*, vol. III (1964–1965), în *Sociétés Européennes*, vol. 17, Paris, 146 p.
- 1998 – *Articol-articles-Beitrag*, vol. IV (1965–1970), în *Sociétés Européennes*, vol. 18, Paris, 137 p.
- 1998 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études et Documents Balcaniques et Méditerranéens*, vol. 20, Paris, 91 p.
- 1998 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, Paris, vol. 21, 94 p.
- 1998 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Name and social structure. Examples for Southeast Europe. East European Monographs*, no. DVI, Boulder, Columbia University Press, New York, 214 p.
- 1999 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl) *Études Roumaines et Aroumaines*, vol. IV, Paris-București, 97 p., în *Sociétés Européennes*, vol. 14.
- 2000 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Henri H. Stahl, Sociologia și istoria. Nicolae Iorga și Dimitrie Gusti*, în *Sociétés Européennes*, nr. 15, Paris-București, 53 p.
- 2000 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl) *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 22, Paris, 91 p.
- 2000 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl) *Études Roumaines et Aroumaines*, vol.V, Paris-București, 80 p., în *Sociétés Européennes*, vol. 16.
- 2000 – *Triburi și sate din sud-estul Europei*, Editura Paideia, București, 264 p.
- 2001 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 24, 75 p.
- 2001 – Familia și școala. București, 1949–1952. *Contribuții la sociologia educației*, Paris-București, 145 p., în *Sociétés Européennes*, vol. 19.
- 2001 – (organizarea și întocmirea bibliografiei de Paul H.Stahl) *Henri H. Stahl, Gânditori și curente de istorie socială românească*, Biblioteca Institutului Social Român, București, 250 p.
- 2001 – organizarea numărului din „Revista română de sociologie”, anul XII, nr. 3–4, dedicat lui H. H. Stahl și Școlii sociologice de la București, p. 243–416.
- 2002 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études Roumaines et Aroumaines*, vol. VI, Paris-București, 111 p., în *Sociétés européennes*, vol. 20.
- 2002 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 25, Paris, 83 p.
- 2002 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl) *Cum s-a stins Țara Vrancei*, Paris-București, 155 p., în *Sociétés Européennes*, vol. 21.
- 2002 – (materiale publicate și comentate de Paul H.Stahl) *Cum s-a stins Țara Vrancei. Nerej, sat din Vrancea*, București, Paideia, 195 p.
- 2002 – *Familia și școala. București 1949–1952. Contribuții la sociologia educației*, București, Paideia, 168 p.

2002 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl) *Omagiu. Virgil Cândea la 75 de ani*, București, Editura Academiei Române, Editura Roza Vânturilor, vol. I, 447 p., vol. II, 429 p.

2003 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études Roumaines et Aroumaines*, vol. VII, Paris, 118 p., în *Sociétés Européennes*, vol. 22.

2003 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 26, Paris, 96 p.

2004 – Șerban Voinea (1894–1969). *Contribuție la istoria social-democrației române*, București, Fundația „Constantin Titel Petrescu”, 206 p. (reeditare în limba română a ediției franceze din 1990, din *Sociétés Européennes*, vol. 6).

2004 – (cu Marin Constantin), *Meșterii țărani români*, Editura Tritonic, București, 204 p.

2004 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), Șerban Voinea (Gaston Boeue), *Ni guerre, ni bolchevisme*, Paris-București, 108 p., în *Sociétés Européennes*, vol. 24.

2007 – republicată în română (alături de I. Apostol) în Paris, cu titlul *Nici război, nici bolșevism*, 183 p.

2004 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études roumaines et aroumaines*, vol. VIII, Paris, 116 p.

2004 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 27, Paris, 98 p.

2004 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 28, Paris, 95 p.

2004 – (împreună cu Paul Petrescu) *Oameni și case de pe Valea Moldovei (1928–1953)*, Editura Paideia, București, 284 p.

2004 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études Roumaines et Aroumaines*, vol. VIII, Paris-București, 116 p., în *Sociétés Européennes*, vol. 23.

2005 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl) *Études Roumaines et Aroumaines*, vol. IX, Paris-București, 98 p., în *Sociétés Européennes*, vol. 24.

2005 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 29, Paris, 91 p.

2005 – *Case și acareturi din Mărginimea Sibiului. 1953–1958*, Editura Paideia, București, 107 p. și 14 pagini de planșe și desene.

2005 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Exilul românesc. Documentele „Șerban Voinea”*, Paris-București, vol. I–II, 142 p., în *Sociétés Européennes*, vol. 26.

2006 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études Roumaines et Aroumaines*, vol. X, Paris, 96 p., în *Sociétés Européennes*, vol. 26.

2006 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 30, Paris, 88 p.

2006 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Oameni de altădată*, Paris-București, 120 p., în *Sociétés Européennes*, vol. 28.

2007 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Oameni de altădată*, Editura Universității, București, 193 p.

2007 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), Șerban Voinea, *Dictatura și democrația. Intervenții la Radio Paris destinate României, 1954–1957* (vol. I), Paris, 306 p.

2007 – (sub îngrijirea lui Paul H. Stahl), *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 31, Paris, 107 p.

2007 – (text îngrijit de Paul H. Stahl și Ion Apostol) *Nici război, nici bolșevism*, Paris, traducere Grigore Nicolau, 184 p., traducere după Șerban Voinea (Gaston Boeue). *Ni guerre, ni bolchevisme*, Paris-București, în *Sociétés Européennes* nr. 24, 2004.

2007 – (text publicat prin grija lui Paul H. Stahl) *Oameni de altădată*, Editura Universității din București, 192 p.

2007 – (text publicat prin grija lui Paul H. Stahl) *Dictatura și democrația. Intervenții la Radio Paris destinate României. 1954–1957*, Paris, vol. I, 306 p.

ARTICOLE

- 1955 – (împreună cu Paul Petrescu), *Elemente de înfrumusețare a locuințelor țărănești de pe Valea Bistriței*. „Studii și cercetări de istoria artei” (S. C. I. A.), București, nr. 1–2, p. 27–43.
- 1955 – (împreună cu Adrian Gheorghiu și Paul Petrescu), *Arhitectura populară din bazinul superior al Argeșului*. „Ornamentica, Arhitectura R. P. R.”, București, nr. 1, p. 27–33.
- 1956 – (împreună cu Paul Petrescu), *Arhitectura populară din regiunea Suceava*, „Arhitectura R. P. R.”, București, nr. 8, p. 29–34.
- 1956 – (împreună cu Paul Petrescu), *Obiecte de artă populară la expoziția cooperăției meșteșugărești*, „Artă plastică”, nr. 3, București, p. 41–44.
- 1956 – (împreună cu Paul Petrescu), *Ceramica smălțuită românească*, S. C. I. A., nr. 1–2, București, p. 57–72.
- 1956 – (împreună cu Paul Petrescu), *Arta populară din Oltenia*, „Roumanie d’aujourd’hui”, București.
- 1956 – (împreună cu Paul Petrescu), *Varietatea aspectelor etnografice a popoarelor din R. P. R.*, „Narodnaia rumunia”, București.
- 1957 – (împreună cu Paul Petrescu), *Ceramica țărănească din Oltenia*, „Arta plastică”, nr. 1, p. 36–39.
- 1957 – (împreună cu Paul Petrescu), *Arta populară din Dobrogea*, „Roumanie d’aujourd’hui”, București.
- 1957 – (împreună cu Paul Petrescu), *O biserică-locuință românească*, S. C. I. A., nr. 1–2, București, p. 329–331.
- 1957 – (împreună cu Paul Petrescu), *Înrăuririle vieții sociale asupra arhitecturii țărănești dobrogene*, S. C. I. A., 1–2, București, p. 25–40.
- 1957 – *Locuințele țărănești cu două caturi la români*, S. C. I. A., nr. 3–4, București, p. 33–57.
- 1958 – (împreună cu Paul Petrescu), *Arhitectura în lemn a Maramureșului*, „Arhitectura R. P. R.”, nr. 1–2, București, p. 48–57.
- 1958 – (împreună cu Paul Petrescu), *Folk Art in the Rumanian Peasant Dwelling*, „Roopalekha”, decembrie, p. 63–71.
- 1958 – *La dendrolatrie dans le folklore et l’art rustique du XIX-ème siècle en Roumaine*, Archivio Internazionale di Etnografia e Preistoria, vol. II, Torino, p. 43–69.
- 1960 – (împreună cu Paul Petrescu), *Decorul în arhitectura populară românească*, S. C. I. A., nr. 1, București, p. 79–109.
- 1960 – *Porțile țărănești la români*, S. C. I. A., nr. 2, București, p. 81–106.
- 1960 – *Les habitats humains sur la vallée de la Bistrița en Roumaine*, „Ethnographica”, II, Brno, p. 67–81.
- 1961 – (împreună cu Paul Butură și Paul Petrescu), *Die Freilichtmussen des R. V. R.*, „Forschungen für Volks- und Landeskunde”, nr. 4, Sibiu, p. 101–108.
- 1961 – *Case țărănești în regiunea în regiunea Câmpulungului*, în *Omagiu lui George Oprescu cu prilejul împlinirii a 80 ani*, București, Editura Academiei R.P.R., p. 523–534.
- 1961 – *Case țărănești din Maramureș*, S. C. I. A., nr. 2, București, p. 339–361.
- 1961 – *Slonce, ksiesye w ludowim zdobnictwie rumunskim XIX w.*, „Polska Sztuka Ludowa”, nr. 7, Krakowie, p. 27–34.
- 1962 – *Motive decorative la porțile țărănești din raionul Reghin*, S. C. I. A., nr. 2, București, p. 383–386.
- 1962 – *Die Befestigte Bauernhäuser in der Walachei. Ursprung und Entwicklung*, „Deutsches Jahrbuch für Volkskunde”, vol. 8, partea a II-a, Berlin, p. 361–367.
- 1963 – *Casa țărănească la români în secolul al XIX-lea*, în *Anuarul muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1959–1961*, Cluj, p. 111–145.
- 1963 – *Vechi case și biserici din lemn din Muntenia*, S. C. I. A., nr. 2, București, p. 315–334.
- 1964 – *Realismul în arta populară*, S. C. I. A., nr. 2, București, p. 198–204.
- 1964 – *Case noi țărănești*, S. C. I. A., nr. 1, București, p. 15–33.

- 1964 – *Din istoricul cercetărilor de arhitectură populară*, „Revista de etnografie și folclor”, anul IX, nr. 3, București, p. 275–291.
- 1964 – *La taille-calendaire des paysans roumains*, Les travaux du Congrès International d'Anthropologie et d'Ethnologie de Paris, 1960, tome II, p. 285–287.
- 1964 – *Les vieilles maisons à étage de Roumanie. Les facteurs balkaniques*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, tome II, nr. 3–4, București, p. 529–546.
- 1964 – *La dendrolatrie chez les Turcs et les Tatares de la Dobrudja*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, tome III, nr. 1–2, București, p. 298–303. Același studiu a fost republicat de către revista „Europe Sud-Est”, 1966, nr. XI, Atena.
- 1965 – *La force motrice des moulins traditionnels en Roumanie à la fin du XIXe siècle et au début du XXe*, „Études d'ethnographie et de folklore”, București, p. 38–44. Studiul a fost republicat în *Travaux du VIIe e Congrès International d'Anthropologie et de Folklore*, volumul 5, Moscova, 1970, p. 163–169.
- 1965 – *Vieilles églises en bois de Roumanie*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, nr. 3–4, București, p. 611–637.
- 1965 – (împreună cu Paul Petrescu), *Olăria țărănească din Vâlcea*, S. C. I. A., nr. 1, București, p. 159–174.
- 1965 – (împreună cu Paul Petrescu), *Construcții țărănești din Vâlcea*, S. C. I. A., nr. 1, București, p. 131–158.
- 1965 – *Așezarea caselor și acareturilor pe Valea Bistriței moldovenești*, „Revista de etnografie și de folclor”, tom 10, nr. 6, București, p. 439–443.
- 1965 – *Folclor și artă populară românească*, „Artă plastică”, nr. 8–9, București, p. 439–443.
- 1965 – *Soarele și luna în decorul artei populare românești din sec al XIX-lea*, în *Volum omagial dedicat lui P. Constantinescu-Iași*, București, p. 699–708.
- 1965 – (împreună cu Paul Petrescu), *Gospodării românești cu ocol întărit*, în *Studii și cercetări de etnografie și artă populară*, București, p. 193–227.
- 1966 – (împreună cu Paul Petrescu), *Construcții țărănești din Hațeg*, în *Anuarul muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1961–1964*, Cluj, p. 95–136.
- 1966 – *Freilichtmussen in Rumänien*, „Etnographica”, nr. 5–6, Brno, p. 179–188.
- 1967 – *Arta populară românească și arta orășenească*, S. C. I. A., nr. 1, București, p. 11–21.
- Republicat în franceză cu titlul: *L'art des campagnes et l'art des villes en Roumaine*, „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art”, nr. 4, București, 1967, p. 81–92.
- 1967 – *Interioare țărănești din România. Secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. 1817–1967*, Muzeul Brukenthal. 1817–1967, Sibiu, p. 85–104.
- 1967 – *Zum Bauernhaus des Donauben im XIX Jahrhundert*, „Deutsches Jahrbuch für Volkskunde”, vol. 13, partea I, Berlin, p. 69–88.
- 1967 – *Les musées en plein air. Le choix des pièces caractéristiques*, „Schweizerisches Archiv für Volkskunde”, Berna, vol. 13.
- 1967 – *L'enseignement universitaire de l'ethnologie en Roumanie*, „Etnologia europaea”, nr. 4, Göttingen, p. 302–303.
- 1967 – *Structures agraires en Roumanie*, Studiu publicat la Paris, cu ocazia Congresului Futuribles (Veneția, 1967).
- 1968 – *Civilizația vechiului sat românesc*, „Almanahul Civilizației”, București, Editura Științifică, p. 93–96.
- 1968 – *Bäuerliche Rundbauten in Südosteuropa. Kuppel – und Kegelhutten*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, nr. 2, București, p. 227–238.
- 1969 – *Rosturile și profilul unui muzeu etnografic al Dobrogei*, „Tomis”, august, Constanța.
- 1969 – *Constructions rustiques du XIXe siècle dans la plaine centrale de la Valachie*, „Etnographica”, 7–8, Brno, p. 117–130.
- 1970 – *L'habitation rurale traditionnelle des Roumains*, dans „Archéocivilisation”, nr. 7–8, Paris, p. 47–56.

1970 – *Cultural Anthropology in Romania. Orientation, Organisation, Investigation, Teaching and Principal Achievements*, „East European Quarterly”, IV, nr. 3, Colorado, p. 319–327.

1970 – *Contribution à l'étude des maisons rustiques dans la plaine du Danube au 19e siècle*, în Actes du premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes, Sofia, p. 1027–1030.

1972 – *L'habitation enterrée dans la région orientale du Danube (XIXe et XXe siècles)*, „L'Homme”, vol. XII, cahier 4, Paris, p. 37–61.

1972 – *Villages colonisés et villages «spontanés»*, în volumul cuprinzând comunicările Congresului de Etnografie Europeană, 24–28 august 1972, Paris (microediție).

1973 – *L'organisation magique du territoire villageois roumain*, „L'Homme”, vol. XIII, cahier 3, Paris, p. 150–162.

1973 – *Le village traditionnel roumain et les «coopératives agricoles collectives»*, „Archives internationales de sociologie de la coopération et du développement”, nr. 34, Paris, p. 252–261.

1974 – *Frontières politiques et civilisations paysannes traditionnelles, Confini e regioni. Boundaries and Regions*, Triest, Edizione LINT, p. 459–465.

1974 – *Groupe domestique, maison, maisnie. Le cas roumain*, în *In memoriam Antonio Jorge Dias*, vol. II, Lisabona, p. 401–413.

1975 – *Deux communautés villageoises en Europe du sud-est, Éléments d'ethnologie* (sub îngrijirea lui R. Cresswell), tom 1 – *Huit terrains*, Paris, Armand Colin, p. 249–269.

1975 – *Le testament de Maxim le Marchand (1753). Commentaires ethnologiques*, „Buletinul Bibliotecii Române”, vol. V (IX), serie nouă, 1975/1976, Freiburg i Br., p. 465–478.

1976 – (împreună cu Anne Vergatti), *Peasant House Building and Its Relations to Church Building; the Rumanian Case*, în *The Mutual Interaction of People and Their Built Environment* (sub îngrijirea lui Amos Rapaport), Paris-Haga, Mouton, p. 243–254.

1977 – *Soi-même et les autres. Quelques exemples balkaniques, L'identité*, (seminar condus de Cl. Lévi-Strauss), Paris, Bernard Grasset, p. 287–304.

1978 – *The Domestic Group in the Traditional Balkan Societies*, „Zeitschrift für Balkanologie”, XIV, p. 184–199.

1978 – *La maisnie (gospodăria) du paysan roumain*, în „Buletinul Bibliotecii Române”, vol. VI (X), serie nouă, Freiburg i Br., p. 91–158.

1979 – *The Romanian Household from Eighteenth to the Early Twentieth Century*, în *Europe as a Cultural Area* (sub îngrijirea lui Jean Cuisenire), Haga-Paris, Mouton; New York, Aldine, p. 209–220.

1979 – *The Romanian Farm Household and the Village Community*, „Anthropology and Social Change in Rural Areas”, Haga-Paris-New York, Mouton, p. 235–244.

1979 – *Intervention au rapport «Anthropologie de la France et de l'Europe»*, în „Colloques internationaux du CNRS”, nr. 573, Paris, p. 368–369.

1979 – *Maisons fortifiées et tours habitées balkaniques*, în „Etnografski i folkloristični isledvanija”, Sofia, p. 91–99.

1979 – *Croyances communes des chrétiens et des musulmans balkaniques*, „Buletinul Bibliotecii Române”, vol. VII (XI), Freiburg i Br., p. 79–126.

1981 – *Les enfants et la pérennité de la maisnie. Quelques exemples balkaniques*, „Revue des Études Roumaines”, tom XVI, Atena, p. 47–62.

1982 – *La Città antica e la cultura contadina nel XIX secolo*, „Il Nuovo Areopago”, anul 1, no. 4, iarna, Roma, p. 40–53.

1982 – *Chasseurs de têtes balkaniques (15 e–19 e siècles). Contribution à l'anthropologie sociale du crâne*, „Buletinul Bibliotecii Române”, vol. IX (XIII), serie nouă, Freiburg i Br., p. 1–134.

1982 – *Strukturat e vjetra shoqërore Shqiptare në kuadrin e Shqërive balkanike dhe evropiane (Shek. XIX)*, „Kultura popullore”, nr. 2, Tirana, p. 105–111.

1983 – *Éléments occidentaux, balkaniques et orientaux dans les constructions paysannes roumaines*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 6, Paris, p. 109–137.

- 1983 – *L'autre monde. Les signes de reconnaissance*, „Buletinul Bibliotecii Române”, vol. X (XIV), serie nouă, Freiburg i Br., p. 87–106.
- 1984 – *Les églises en bois de la Valachie. La table des ancêtres*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 7, Paris, p. 155–159.
- 1985 – *La consanguinité fictive. Quelques exemples balkaniques*, „Quaderni Fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno”, anul 14, Milano, p. 121–147.
- 1986 – *Le Livre des Rois. La décapitation*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 10, Paris, p. 100–106.
- 1986 – *Tumulus et pyramides de corps. Contribution à l'étude de la mort collective et lointaine en Europe Orientale*, „Anthropos”, no. 81, Fribourg, p. 583–603.
- 1986 – *Les crânes d'animaux dans les croyances et l'art populaire roumain*, „Buletinul Bibliotecii Române”, XIII (XVII), Freiburg i. Br., p. 23–38.
- 1986 – *Il valore delle comunità din montagna* (congresul din Sondrio, aprilie 1986), „Quaderni Valtellinesi”, nr. 20, Sondrio.
- 1987 – *L'Europa contadina*, în *Uomini e Tempo Contemporaneo*, vol. 3, Jaca Book, Milano p. 11–14.
- 1987 – *The Fictitious Consanguinity. Some Balkan Examples*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 13, Paris, p. 56–66.
- 1987 – *Y se casaron y tuvieron muchos hijos. La perennidad de la casa familiar. Dote y matrimonio en los paises mediterraneos*, (sub îngrijirea lui John G. Peristiany), Madrid, Centro de Investigaciones sociológicas, Siglo XXI de Espana Editores S. A., p. 39–62.
- 1987 – *Le strutture comunitarie e la montagna*, în *La montagna: un protagonista nell'Italia degli anni '90*. Milano, Jaca Book, p. 28–32.
- 1988 – *Le départ des morts. Quelques exemples roumains et balkaniques*, „Études Rurales”, nr. 105–106, ianuarie–iunie 1987, Paris, p. 215–241.
- 1989 – *Le comunità contadine europee: consanguineità e solidarietà*, în *Le origini della Valtellina e della Valchaivenna*, Jaca Book, Milano, p. 95–101.
- 1989 – *L'onore e il sacro. Strutture sociali e spazi sacri*, actele seminarului internațional, *Onore e storia delle società mediterranee* (Palermo 3–5 decembrie 1987), sub coordonarea Giovannei Fiume, Palermo, La Luna edizioni, p. 23–45.
- 1989 – *La regione tribale albanese (19 secolo–inizi del 20 secolo)*, Incontri meridionali, nr. 2, Messina, p. 33–80.
- 1989 – *La définition des sciences sociales. Contribution*, în *Problemy metodologiczne etnografii*, sub îngrijirea doamnei Anna Zambrzycka-Kunachowicz și a lui Leszka Dziegla, Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdansk-Lodz, Polska Akademia Nauk, Komisja etnograficzna, p. 207–217.
- 1989 – (împreună cu Paul Petrescu), *Les artisans flûtistes du village de Urșani (Roumanie)*, *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 14, Paris, p. 93–104.
- 1989 – *La «vraie» définition des sciences sociales*, *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 14, Paris, p. 146–149.
- 1989 – *I musei all'aria aperta: le forme della conservazione. Una nuova strada ormai diffusa in tutta Europa, per la valorizzazione della cultura contadina*, „Quaderni Valtellinesi”, nr. 32, iulie 1989, Sondrio, p. 41–45.
- 1989 – *Et ils se marièrent, et ils eurent beaucoup d'enfants*, în *Le prix de l'alliance en Méditerranée*, sub îngrijirea lui John Peristiany, Paris, Editions du CNRS, p. 273–291.
- 1989 – *La fonction de «vieillard»*, *Quelques exemples de l'Europe Orientale*, în *Estudos em homenagem e Ernesto Veiga de Oliveira*, Lisabona, Instituto nacional de investigação científica, Centro de estudos de etnologia, p. 791–802.
- 1989 – *Strutture sociali, strutture religiose, strutture magiche*, „Incontri Meridionali”, nr. 3, Università degli studi di Messina, Soveria Manelli, Rubbettino, p. 41–66.
- 1990 – *L'evoluzione storica comunità di villaggio: alcuni riferimenti europei*, în *Comunità di villaggio e proprietà collettive in Italia e in Europa* (sub îngrijirea lui Gian Candido de Martin), Cedam, Padova, p. 325–341.

- 1990 – *L'évolution historique de la communauté villageoise européenne*, în *Études Roumaines et Aroumaines*, vol. I, Paris, p. 122–128.
- 1990 – *Comptines roumaines. Numărători de copii*, în *Études Roumaines et Aroumaines*, Paris, vol. I, p. 137.
- 1990 – *L'architecture de bois*, „Monuments historiques”, nr. 169, Paris, p. 37–42.
- 1990 – *À qui appartient l'enfant? Parenté ou propriété*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 15, Paris, p. 119–128.
- 1990 – *Les rubans des Saints*, à *San Demetrio Corone*, „Quaderni di Zjarri” 1969–1989, anul XX, nr. 33, Soveria Manelli, Rubbettino, p. 34–51.
- 1991 – *Le propriétaire des enfants*, în *Storia del dirrito e teoria politica*, vol. II., 1989, p. 843–858.
- 1991 – *Tre insediameti di «Rudari» in Romania*, „La Ricerca Folklorica”, nr. 22, februarie, Brescia, p. 55–66. Republicat în franceză, cu titlul: *Trois villages de Rudari*, în *Études Roumaines et Aroumaines*, vol. II, Paris, p. 137–156.
- 1991 – *Memorie di un ufficiale russo, L'Umana avventura, estate '91*, Jaca Book, Milano, p. 62–63.
- 1991 – *Maison et groupe domestique étendu. Exemples européens*, Armos. Timitikos tomos, Aristoteleio panepistimio Thessaloniki, Politehniki sholi-Tmima arhitectonon, Salonic, vol. III, p. 1667–1692.
- 1991 – *Le sang et la mort*, în *Körper, Essen und Trinken im Kulturverständnis des Balkanvölker*, Berlin, p. 167–182.
- 1991 – *La couverture du toit dans l'architecture rustique roumanie*, „Buletinul Bibliotecii Române”, vol. XVI (XX), serie nouă, Freiburg i Br, p. 361–370.
- 1991 – *Les communaux: essai de classification*, „Anamnèses”, nr. 7, Paris, p. 73–76.
- 1991 – *Gli statuti delle comunità*, Prefață la cele trei volume intitulate *Carte di regola e statuti delle comunità rurali trentine, dal'200 alla metà del'500*, coordonate de Fabio Giacomoni, Jaca Book, Milano, p. I–IX.
- 1992 – *Les règles de la vie des anciennes communautés villageoises européennes*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 16, Paris, p. 56–68.
- 1992 – *Les maisons des groupes domestiques nombreux*, „Ethnos”, nr. 2, București, p. 3–21.
- 1993 – *La distribution des terres*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 17, Paris, p. 62–65.
- 1993 – *La sociologie en Roumanie dans les années quarante et cinquante*, în *Études Roumaines et Aroumaines*, II, Paris, p. 4–9.
- 1993 – *Trois villages de «Rudari»*, în *Études Roumaines et Aroumaines*, II, Paris, p. 137–156.
- 1993 – *Colectivizarea și împrăștierea*, în *Études Roumaines et Aroumaines*, II, Paris, p. 157–161.
- 1993 – *L'installation des fidèles dans l'église. Exemples sud-est européens*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, vol. XXXI, nr. 1–2, p. 145–159.
- 1993 – *L'accouchement et le baptême. Deux formes d'apparement hiérarchisantes*, „Buletinul Bibliotecii Române”, vol. XVII (XXI) – serie nouă, Freiburg i. Br., p. 315–338.
- 1993 – *Les don en tissus. Exemples sud-est européens*, în *The Gift in Culture*, sub îngrijirea Rozei Godula, Prace etnograficzne, vol. 31, p. 143–161.
- 1993 – *Les tissus médiateurs. Exemples sud-est européens*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, tom XXXI, nr. 3–4, București, p. 285–300.
- 1993 – *Les noms des princes roumains*, „Revue des Études Roumaines”, tom XVII–XVIII, Paris-Iași, p. 129–154.
- 1994 – *Comunità italiane e comunità europee. Le basi sociali del rapporto tra uomo e ambiente nella società tradizionale montana*, în *Habitat, un ambiente per vivere*, sub îngrijirea lui Dario Benetti, Jaca Book, Milano, p. 45–54.
- 1994 – *Muntenia – țara oamenilor de la munte* (alocuțiune prezentată cu prilejul înmânării titlului de Membru de Onoare al Academiei Române, 4 august 1994), „Academica”, București, anul

IV, nr.12 (48), oct. 1994, p. 8, cont. 19. Text republicat, cu note de subsol de această dată, în „Revista de etnografie și folclor”, tom 41, nr.1-2, 1996, București, p. 11-19.

1995 – *Muntenia, le pays de la montagne*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, nr.18, Paris, p. 59-69.

1995 – *I nomi dei principi romeni*”, „Incontri meridionali”, nr. 1-2, Messina, p. 7-40.

1995 – *Le choix du nom personnel. Parallèles balkaniques et méditerranéens*, „Zeitschrift für Balkanologie”, tom 31, nr. 2, Wiesbaden, p. 204-220:

1995 – *L'accouchement et le baptême. La transmission ligniagère de deux formes d'apparement*, în *La parenté spirituelle* (volume îngrijit de către Françoise Héritier-Augé și Elisabeth Coppet-Rougier), Paris-Bâle, Éditions des Archives Contemporaines, p. 17-50.

1996 – *I «miei» e gli «altri»*. *Esempi europei*, în *Universalità e differenza*, sub îngrijirea lui Giorgio de Finis și Riccardo Scartezzini, Milano, F. Angeli, p. 189-205.

1996 – *Dimora e composizione del gruppo domestico*, în *La dimora alpina. Atti del Convegno di Varenna*. Villa Monastero, 3-4 iunie, 1995, sub îngrijirea lui Dario Benetti și Santino Langé, Politecnico di Milano, Collegio Costruttori Edili Provincia di Lecco, Cooperativa Editoriale „Quaderni Valtellinesi”, p. 51-70.

1996 – *La sopravvivenza delle aree con tecniche produttive tradizionali*, „Storia d'Europa”, vol. V – *L'età contemporanea*, sub îngrijirea lui Paul Bairoch și Erico J. Hobsbawn, Torino, p. 553-568.

1996 – *La conversion incomplète. Les rituels du cycle de la vie*, în „Dimensioni e problemi della ricerca storica”, nr. 2, Roma, p. 57-70.

1996 – *Le Pays de Vrancea (Țara Vrancei). Considérations de sociologie historique*, „Revista de istorie socială”, vol. I, Iași, p.15-28.

1996 – *La lettre de l'évêque*, *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, nr. 19, Paris, p. 2-3.

1997 – *Instituția «bătrânilor»*. *Câteva exemple din Europa Orientală*, „Silvania”, nr. 1, Zalău, p. 6-11.

1997 – *Despre statutul științelor sociale și contribuția Școlii sociologice de la București* (masă rotundă la Zalău, avându-l ca invitat pe domnul profesor universitar Paul H. Stahl), „Silvania”, nr. 1, Zalău, p. 12-18.

1997 – *Consangvinitatea fictivă. Exemple românești și balcanice*, „Silvania”, nr. 2, Zalău, p. 17-28.

1997 – (împreună cu Dario Benetti), *La sage-femme et le baptême*, în *Henri Desroche temoignages et maïeutique*, în „Bastidiana”, în afara seriei, nr. 2, Paris, p. 31-46. Articol republicat în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, nr.21, 1998, cu titlul: *La sage-femme et le baptême précipité*, p. 77-86.

1997 – *Spițe de neam țărănești. Clasificări și ipoteze*, „Arhiva genealogică”, anul IV (IX), nr. 3-4, Iași, p. 61-69.

1998 – *La sage-femme et le baptême précipité*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, nr. 21, Paris, p. 77-86.

1998 – *Culture sociali alpine*, în *Il paesaggio lombardo. Identità, conservazione e sviluppo*, sub îngrijirea lui Dario Benetti și Santino Langé, Sondrio, p. 99-110.

1998 – *Les Albanais: la région tribale*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, nr. 20, Paris, p. 53-86.

1998 – *L'école sociologique de Bucarest. Les survivances*, „Martor”, nr. 3, Muzeul Țăranului Român, București, p. 35-44.

1998 – *Pays et communautés de vallée. Exemples roumains et européens*, „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XXXVII, nr. 3-4, iulie-decembrie, Bucarest, p. 151-172.

1998 – *Structura sacră a bisericii. Structura socială a credincioșilor*, „Sud-estul și contextul european”. Buletin al Institutului de Studii Sud-Est Europene, vol. IX-B, București, p. 9-23.

1998 – *Las comunidades de montana: Estructuras politicas*, „Zainak: cuadernos de antropologia-etnografia”, tom 17, Donostia, p. 139-154.

- 1998 – *Moșitul și nășitul. Transmisia lor în cadrul neamului*, „Revista de etnografie și folclor”, tom 38, nr. 5, București, p. 419–437.
- 1999 – *Structuri sociale arhaice și modele numerice. Cele 7 neamuri*, „Caiete critice”, nr. 4 (138), București, p. 103–107.
- 1999 – *Structuri sociale arhaice și modele numerice. Cele 7 trepte ale rudeniei (I)*, „Caiete critice”, nr. 5 (139), București.
- 1999 – *Structuri sociale arhaice și modele numerice. Cele 7 trepte ale rudeniei (II)*, „Caiete critice”, nr. 6–7 (140–141), București, p. 137–139.
- 1999 – *Les Sept Lignages. Structures sociales archaïques et modèles numériques*, „Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére” (volum omagial Gábor Lükő), sub coordonarea lui Péter Pozsgai, Budapesta, Táton, p. 63–71.
- 1999 – *Psihologia și arta românilor*, „Revista româno-americană”, nr. II, serie nouă, decembrie, București, p. 17–21.
- 2000 – *Les sept lignages. Structures sociales archaïques et modèles numériques*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 22, Paris, p. 25–34.
- 2001 – *Școala Sociologică de la București*, „Revista română de sociologie”, anul XII, nr. 3–4, număr dedicat lui H. H. Stahl, p. 243–273.
- 2002 – *La vie sociale des Juifs de Jassy. Quelques observations (1755–1825)*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 25, p. 71–78.
- 2002 – *Conversion et parrainage (Jassy 1819–1831)*, în *Omagiu Virgil Cândea la 75 de ani*, București, Editura Academiei Române, Editura Roza-Vânturilor, p. 256–266.
- 2002 – *Nașterea și botezul. Două forme de înrudire ierarhizată*, „Caiete silvane”, anul V, nr. 2 (8), Zalău, p. 3–9.
- 2002 – *L'Occident et l'Orient de l'Europe: entre imitation et adaptation*, în *Prospettive linguistiche della nuova Europa* (actele Congresului internațional de lingvistică, Universitatea Boconi, 9–10 nov. 2001), sub coordonarea Leonardo Schena, Luciana T. Solima, Milano, E.G.E.A., p. 284–292.
- 2002 – *La naissance, le mariage et la mort; rituels païens, rituels chrétiens*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, tom XL, nr. 1–4, București, p. 19–39.
- 2002 – *Evoluția istorică a comunităților țărănești, Origini*, „Caiete silvane”, anul V, nr. 1 (7), Zalău, p. 3–8.
- 1990 – Articol publicat în franceză în *Études Roumaines et Aroumaines*, vol. I, 1990, p. 122–128; (în italiană) în *Comunità di villaggio e proprietà collettive in Italia e Europa*, Padova, p. 325–341.
- 2003 – *La survivance des enclaves à techniques traditionnelles*, în *Închinare lui P.S. Năsturel la 80 de ani*, București.
- 2003 – *Întâietatea unităților sociale*, în *Identitate națională și spirit european. Omagiu Academicianului Dan Berindei la 80 de ani*, București, Editura Enciclopedică, p. 63–71.
- 2003 – *Întemeierea unei gospodării în Fundu Moldovei*, în „Caiete de antropologie istorică”, anul II, nr. 1 (3), ianuarie–iunie, Cluj, p. 89–100.
- 2003 – *Case și biserici de țară din România. Asemănări și deosebiri*, în „Sud-estul și contextul european. Biserici, credințe, obiceiuri”, Buletin X, Institutul de Studii Sud-Est europene, București.
- 2003 – *Corpul omului și viața socială: sângele*, în „Caiete de antropologie istorică”, anul II, nr. 2 (4), iulie–decembrie, Cluj, p. 170–182. Articol republicat, cu titlul: *Sang, consanguinité et structure sociale*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 28, Paris, p. 13–32.
- 2003 – *Les errements de la parenté*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, tom XLI, nr. 1–4, București, p. 353–363.
- 2003 – *Întâlnirea duhovnicească de la Cernăuți: august 1943*, în Alexandru Mironescu. *Centenarul nașterii*, București, Editura Enciclopedică, p. 59–63. Articol publicat anterior în „Dilema”, anul IV, 1996, nr. 193, 20–26 septembrie, p. 2.
- 2004 – *Appartenance ethnique et confession religieuse. Exemples sud-est européens*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 27, Paris, p. 55–73.

2004 – *Structuri sociale și sisteme de proprietate. Clasificări românești și europene*, „Ethnos”, nr. 5, București, p. 7–27.

2004 – *L'évolution des sociétés de l'Europe Orientale et Occidentale à travers les concepts de «veteranus» et de «vicinus»*, în *La latinité en question* (colocviu internațional, Paris, 16–19 martie 2004), publicată de Institut des Hautes Études de l'Amérique Latine și Union Latine, Paris, p. 323–332.

2004 – *Les Juifs de Jassy. Quelques données statistiques (fin XVIIIe – début XIXe siècles)*, în *Permanences et ruptures dans l'histoire des Juifs de Roumanie (XIXe – XXe siècles)*, actele Congresului Internațional organizat de Centre de Recherche Juifs, Arméniens et Chrétiens d'Orient, 25–27 sept. 2001, Montpellier, sub coordonarea lui Carol Iancu, Université Paul-Valéry – Montpellier III, p. 31–40.

2005 – (avec H. H. Stahl) – *Les crises 'post-dictatoriales' de chaos social*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, nr. 29, Paris, p. 63–70.

2005 – *Vizita profesorului Dimitrie Gusti la Chișinău (Basarabia), 1936*, în *Études Roumaines et Aroumaines*, vol. IX, Paris–Bucarest, p. 43–52. Articol republicat în „Sociologie românească”, vol. III, nr. 2, București, p. 26–35.

2005 – *Studiul sud-estului european. Câteva probleme sociologice*, în „Sociologie românească”, vol. III, nr. 1, București, p. 38–52.

2005 – *L'Europe du sud-est. Aires culturelles et facteurs structurants (XIXe et XXe siècles)*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, tom XLIII, nr. 1–4, București, p. 5–23.

2005 – Prefața volumului *Henri H. Stahl, Les anciennes communautés villageoises roumaines. Asservissement et pénétration capitaliste*, Paris, Editions de l'Aube, 2005, p. VII–XXV.

2005 – *Le parrainage orthodoxe en Europe du Sud-Est: aspects sociaux*, „Nouvelles Etudes d'Histoire”, tom XI, Bucarest, p. 59–69.

2005 – *État et famille étendue. Exemples européens*, „Revue Roumaine d'Histoire”, tom XLIV, no. 1–4, ianuarie-decembrie, Bucarest, p. 95–109.

2006 – *Jocul «de-a absurdul» cu spațiul mioritic și cu altele*, în *Études Roumaines et Aroumaines*, vol. X, Paris, p. 5–8.

2006 – *L'église et la maison. Les rituels de construction parallèles*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 30, Paris, p. 55–72.

2006 – *Chrétiens et musulmans balkaniques. Intolérances et croyances communes. Quelques notes*, în „Revue d'Etudes Sud-Est Européennes”, tom XLIV, nr. 1–4, ianuarie-decembrie, București, p. 291–320.

2006 – *État et famille étendue*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, tom XII, Bucarest.

2007 – *Les anciens codes du Monténégro. Coutume orale et coutume écrite. XVIII–XIXe siècles*, în *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, vol. 31, Paris, p. 8–15.

2007 – *L'élimination de la social-démocratie roumaine. Du rêve utopique au mensonge politique: 1944–2007*, „Anamnèse”, nr. 4, Paris.

2007 – *The Frontier that Separates. The Frontier That Brings Together. The Political Frontiers and the Peasant Civilizations*, în *Transborder Identities. The Romanian-speaking Populations in Bulgaria*, volum coordonat de Stelu Șerban, București, Paideia, p. 163–187.

În colecția Sociétés Européennes (îngrijită prin strădania profesorului Paul H. Stahl), al cărei prim număr a apărut în 1988, profesorul Stahl a publicat, în cinci numere succesive (14, 15, 16, 17 și 18), din 1997–1998, articole aproape necunoscute de actualele generații de cercetători din România, scrise în deceniile 6 și 7, fie în reviste românești, a căror consultare este astăzi aproape imposibilă, fie în reviste străine, cu o slabă circulație în mediile științifice românești. De aceea, reunirea studiilor elaborate de profesorul Paul H. Stahl, fie individual, fie în colaborare cu profesorul *Paul Petrescu*, în cele cinci volume din Sociétés Européennes, reprezintă o deosebită inițiativă a acestui eminent cercetător de a pune la dispoziția noilor generații de cercetători importante instrumente de lucru privind spațiul românesc și cel european. Chiar dacă aceste culegeri de studii au apărut la Paris, datorită noilor realități românești, ele nu mai rămân inaccesibile cercetătorilor români. De aceea, din dorința de a face cunoscut conținutul acestor volume, voi menționa, exhaustiv, studiile pe care le cuprind, chiar dacă o parte din ele au fost consemnate în bibliografia prezentată anterior:

1. Paul H. Stahl, *Articole*, vol. I, studii apărute în perioada 1957–1963, volum editat în *Sociétés européennes*, 1997, nr. 14. Acest volum cuprinde următoarele studii (între paranteze voi menționa revista și anul apariției respectivului studiu):

- *Locuințele țărănești cu două caturi la români* („Studii și cercetări de istoria artei”, 1957, București, nr. 3–4);
- *La dendrolatrie dans le folklore et l'art rustique du XIXe siècle en Roumanie* („Archivo Internationale di Etnografia e Preistoria”, Torino, vol. II, 1959);
- *Porțile țărănești la români* („Studii și Cercetări de Istoria Artei”, nr. 2, 1960, București);
- *Les habitations humaines sur la vallée de la Bistrița en Roumanie* („Ethnographica”, II, Brno, 1960);
- *Case țărănești în regiunea Câmpulungului (Omăgiu lui George Oprescu cu prilejul împlinirii a 80 de ani*, București, 1961);
- *Case țărănești din Maramureș* („Studii și cercetări de istoria artei”, nr. 2, București, 1961);
- *Slonce, ksiezyce i gwiazdy w ludowym zdobnictwie rumunskim XIX w* („Polszka Sztuka Ludowa”, 1961, Warsaw, nr. 1);
- *Rumänische Holztore* („Kunst in der Rumänische Volksrepublik”, 1961, București);
- *Motive decorative la porțile țărănești din raionul Reghin* („Studii și cercetări de istoria artei”, nr. 2, 1962, București);
- *Casa țărănească la români în secolul al XIX-lea (Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1959–1961*, Cluj Napoca, 1963);
- *Vechi case și biserici de lemn din Muntenia* („Studii și cercetări de istoria artei”, nr. 23, București, 1963)

2. Paul H. Stahl, *Articole*, vol. II, partea I. Articole semnate împreună cu Paul Petrescu, în perioada 1955–1966, volum apărut în colecția *Sociétés Européennes*, Paris, 1997, nr. 15:

- *Cuvânt înainte* al profesorului Paul H. Stahl;
- Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Elemente de înfrumusețare a locuințelor țărănești de pe Valea Bistriței* („Studii și cercetări de istoria artei”, București, 1955, nr. 1–2);
- A. Gheorghiu, P. Petrescu, P. H. Stahl, *Ornamentația în arhitectura populară din bazinul superior al Argeșului* („Arhitectura R. P. R.”, București, 1955, nr. 1);
- Paul Petrescu, Paul H. Stahl, *Arhitectura populară din regiunea Suceava* („Arhitectura R. P. R.”, București, 1956, nr. 8);
- Paul Petrescu, Paul H. Stahl, *Obiecte de artă populară produse de cooperativele meșteșugărești* („Artă plastică”, București, 1956, nr. 3);
- Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Ceramică smălțuită românească din Transilvania* („Studii și cercetări de istoria artei”, București, 1956, nr. 1–2);
- Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Ceramică țărănească din Oltenia* („Artă plastică”, București, 1957, nr. 1);
- Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *O biserică-locuință românească* („Studii și cercetări de istoria artei”, București, 1957, nr. 1–2);
- Paul Petrescu, Paul H. Stahl, *Înrăuririle vieții sociale asupra arhitecturii țărănești dobrogene* („Studii și cercetări de istoria artei”, București, 1957, nr. 1–2);
- Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Arhitectura de lemn a Maramureșului* („Arhitectura R. P. R.”, București, 1958, nr. 1–2);
- Paul Petrescu, Paul H. Stahl, *Folk Art in the Rumanian Peasant Dwelling* („Roopalekha”, Decembrie 1958, Delhi);
- Paul Petrescu, Paul H. Stahl, *Decorul în arhitectura populară românească* („Studii și cercetări de istoria artei”, nr. 1, București, 1960).

3. Paul H. Stahl, *Articole*, vol. II, partea a II-a: *Articole semnate împreună cu Paul Petrescu (și alți autori)*, în perioada 1955–1966, volum apărut în *Sociétés Européennes*, Paris, 1997, nr. 16:

- Valeriu Butură, Paul Petrescu, Paul H. Stahl, *Die Freilichtmuseen der RVR* („Forschungen für Volks- und Landeskunde”, Sibiu, 1961, nr. 4);

- Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Olăria țărănească din Vilcea* („Studii și cercetări de istoria artei, seria Artă Plastică”, T, 12, București, 1965, nr. 1);
- Paul Petrescu, Paul H. Stahl, *Construcții țărănești din Vilcea. Secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea* („Studii și cercetări de istoria artei, seria artă plastică”, T, 12, București, 1965, nr. 1);
- Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Gospodării țărănești cu ocol întărit* („Studii și cercetări de etnografie și artă populară”, București, 1965);
- Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Construcții țărănești din Hațeg (Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1962–1964, Cluj Napoca).*

4. Paul H. Stahl, *Articole*, volumul III, cuprinzând studii publicate în perioada 1964–1965. Volumul a apărut în Sociétés Européennes, 1998, Paris, nr. 17. Acest volum cuprinde următoarele studii:

- *La taille-calendaire des paysans roumains* (Les travaux du Congrès international d’anthropologie et d’ethnologie de Paris, 1960, vol. II);
- *Die befestigten Bauernhäuser in der Walachei. Ursprung und Entwicklung* („Deutsches Jahrbuch für Volkskunde”, Berlin, 1962, vol. II);
- *Realismul în arta populară* („Studii și cercetări de istoria artei”, 1964, nr. 2);
- *Case noi țărănești* („Studii și cercetări de istoria artei”, București, 1964, nr. 1);
- *Din istoricul cercetărilor de arhitectură populară* („Revista de etnografie și folclor”, București, 1964, nr. 3);
- *Les vieilles maisons à étage de Roumanie. Les facteurs balkaniques* („Revue des Études Sud-Est Européennes”, București, nr. 3–4, 1964);
- *La dendrolatrie chez les Turcs et les Tatares de la Dobroudja* („Revue des Études Sud-Est Européennes”, București, 1965, nr. 1–3, studiu republicat în revista „Europe Sud-Est”, 1966, Atena, nr. XI);
- *La force motrice des moulins traditionnels en Roumanie à la fin du XIXe siècle et au début du XXe* („Études d’ethnographie et de folklore”, București, 1965; studiu republicat în *Travaux du VIIe Congrès international d’anthropologie et de folklore*, Moscova, vol. V, 1970);
- *Vieilles églises en bois de Roumanie* („Revue des Études Sud-Est Européennes”, București, 1964, nr. 3–4);
- *Așezarea caselor și acareturilor pe Valea Bistriței moldovenești* („Revista de etnografie și folclor”, București, 1965, nr. 10).

5. Paul H. Stahl, *Articole*, volumul IV, 1965–1970. Volumul a apărut în numărul 18, 1998, al colecției Sociétés Européennes și cuprinde studiile:

- *Soarele și luna în decorul artei populare românești din secolul al XIX-lea* (în *Volum omagial P. Constantinescu-Iași*, București, 1965);
- *Artă populară românească și artă orășenească* („Studii și cercetări de istoria artei”, București, nr. 1, 1967);
- *L’art des campagnes et l’art des villes en Roumanie* („Revue Roumaine d’Histoire de l’Art”, București, 1967, nr. 4);
- *Interioare țărănești din România. Secolul XIX și începutul secolului XX* („Muzeul Brukenthal”, 1817–1967, Sibiu, 1967);
- *Zum Bauernhaus der Donauebenen im XIX Jahrhundert* („Deutsches Jahrbuch für Volkskunde”, Berlin, 1967, erste Teil);
- *Les musées en plein air. Le choix des pièces caractéristiques* („Schweizerisches Archiv für Volkskunde”, Berna, 1967);
- *Bauerliche Rundbauten in Südosteuropa. Kuppel – und Kegelhütten* („Revue des Études Sud-Est Européennes”, nr. 2, 1968);
- *Constructions rustiques du XIXe siècle dans la plaine de la Valachie* („Ethnographica”, Brno, 1969, nr. 7–8);
- *L’habitation rurale traditionnelle des Roumains* („Archéocivilisation”, Paris, 1970, nr. 7–8).

THE PARADOX OF LOCAL PARTICIPATION IN FORCED DISPLACEMENT AND RESETTLEMENT CAUSED BY THE DEVELOPMENT PROCESS¹

INGA-LILL ARONSSON*

ABSTRACT

THE PARADOX OF LOCAL PARTICIPATION IN FORCED DISPLACEMENT AND RESETTLEMENT CAUSED BY THE DEVELOPMENT PROCESS

This article is an investigation of the theoretical and empirical concept of local participation, as it is used in the field of development-induced forced displacement and relocation (in short, DFDR). Local participation has repeatedly proved to be relevant with respect to the decrease of the negative impacts caused by DFDR on the people involved. Paradoxically, people who contribute to this process with their very culture and means of existence – including their land – often end up in chronic poverty, despite their participation in local decision-making. It appears that this concept, which was developed precisely in order to protect persons affected by poverty and supporting them in their attempt to overcome this poverty, contributes nevertheless to the destruction of their local culture, which shows signs of “inside cracking”.

Hence the necessity to answer two questions: is the concept of local participation deceitful or is it used erroneously? Do we need to reinterpret and rethink the way the project is conceived, planned and executed, taking into account its crucial elements with respect to risks and compensations? This approach seems to me to constitute a way to overcome blockages and avoid considering negotiations as an inflexible, univocal, hierarchical relation between two parties blocked into an asymmetrical power game without any possibility to escape from it.

* Address correspondence to Inga-Lill Aronsson: Department of ALM, Uppsala universitet. Box 625. 751 26 Uppsala, Sweden; e-mail: inga-lill.aronsson@abm.uu.se. Several data about the author: Ph. D. in cultural anthropology. Senior Lecturer in Museum & Cultural Heritage Studies. Director of Studies. Director of NOHA, Uppsala (Network on Humanitarian Action).

¹ An earlier and more comprehensive version of this text was presented at the XV ICAES International Conference, *Symposium on Involuntary Displacement & Sustainable Livelihood Restoration*. Florence, Italy, July 5th–12th 2003. I would like to thank the participants in the above mentioned symposium for their comments: Dr. Susan Tamondong, Dr. Susan Price and Dr. Chris de Wet. I am also grateful to Dr. Theodore E. Downing for insightful comments on the first draft and to Dr. Michael Cernea for constructive comments leading to an improved final version of this paper.

I have used the example of the hydroelectric dam project in Zimapán, Mexico, as a starting point for an ethnographic discussion of local participation².

Key words: local participation, development-induced forced displacement and resettlement (DFDR), chronic poverty, local culture.

PARTICIPATION – WHAT IS IT REALLY ABOUT?

Local participation has repeatedly proved its relevance for dealing with the negative impacts of DFDR projects caused by larger infrastructure development constructions. Although I in this article will use the case of dam building to exemplify my reasoning, the conceptual discussion is valid for different kinds of projects, such as mines, building of highways and recreation and resorts parks that have a displacement and resettlement component. The concept of local participation, despite its verified strengths, I will argue cannot in its present form reconcile the contradictions between the negotiations, participation and the *fait accompli* decisions leading up to the building of the dam. To come to a deeper understanding of what is happening on the ground in such projects with the purpose of refining the methodologies governing participation and negotiations it is necessary to study the interaction between the main parties during the implementation phase³.

The contradiction between the concepts “involuntary” and “participation” has been recognized by Horowitz, Koenig, Grimm and Konate (1993) whose statement is still valid for many DFDR projects:

It is perhaps oxymoronic to speak of ‘participation’ in reservoir-driven relocation, since the move is inherently involuntary. Yet successful resettlement depends in very large part on an active participation of those forced to move (1993, p. 242).

Local participation, thus, is in DFDR projects a conceptual contradiction. Nevertheless, this is the best concept we have.

Apart from its oxymoronic characteristics, “participation” in its present form together with the expert knowledge that has been developed to mitigate the pain of displacement also seems to contribute to the undermining of the culture. It is possible that insufficient attention is being paid to the identification and reconstruction of more intangible sociocultural assets that could be labeled the ‘glue’ of society. It would be a mistake to reduce these intangible assets to

² Aronsson 2002.

³ Local participation, also known as beneficiary participation or informed participation is a concept that is highly used and appreciated in development-caused forced displacement and resettlement and in the field of humanitarian action. In this article, I will use “local participation” or only “participation” for the sake of convenience, although I am very much aware of the refinement of the concept expressed in the different forms of the word as mentioned above.

something esoteric and irrelevant for the economic compensation. Instead, the intangible assets are interwoven and sometimes interchangeable with the economic assets of the society and it would be difficult to correctly estimate the economic assets without considering the symbolic meanings associated with them. For example, the people of Zimapán called the fruit trees, which were their main economic asset, for “our children”. Hence, they lived *from* the trees but also *for* the trees with all its implications. One of the objectives with local participation is to comprehend, intellectually and emotionally, another person’s life world and then facilitate and convert this knowledge *together with the affected people* (not necessarily as a communicator) into efficient compensations.

Much critical scrutiny has been directed toward the implementing party’s modes of power, to how they have justified themselves and their acts at the expense of the affected people. And rightly so, it has been necessary to focus a spot-light on the unequal power relationships between the main actors: on the one hand, the implementing party with its extensive human, technical, economic and political resources, and on the other hand, the affected local people with their less extensive resources of all kinds in addition to their lack of experience. In contrast to the implementing party, the locals are doing this for the first time. They have no “lessons learned” to fall back on – until it is too late and the displacement is executed. An apt choice of words were made by one of the resettled in Zimapán in the new village some years after “Now they should have resettled us. Now we have the experience to negotiate” (April, 1997). He was right. In a dam project with a resettlement component there is no way of turning back the clock, of undoing decisions. The original village is physically gone for ever covered with water. This makes the negotiations with its local participation to the engine of the entire project. The locals will have to live with the consequences of the negotiations and the decisions made during the implementation. The implementing agency, on the other hand, will write a final report and move on. It is a question of life contra lessons learned. Considering what is at stake, it is an almost inhuman responsibility that is put on the shoulders of the locals, but also on the implementers. There is no project manager in her/his right mind who will not consider moral and ethical values related to human rights and “just” compensation when the negotiations begin with the local people.

Of course, the local people must be taken seriously and they should be equipped with the necessary negotiation skills and knowledge about how DFDR projects works in order for them, as independent agents, to respond to the implementing party’s arguments at the negotiation table. This is known as empowerment, a concept that is widely used in policy documents and discussions on poverty reduction (Tamondong, 2008; Cernea, 2008; Fernandes, 2008). Empowerment and local participation are nevertheless based on that the local people are aware, or made aware, that their own choices and socio-economic, political and cultural priorities may have weaknesses in the context of

displacement, resettlement and compensation. They have to be critical of their own thinking and understand that their choices will have real consequences. On the other hand, the experts/implementers have the responsibility and accountability to inform about potential pitfalls in the locals' reasoning and choices. But this does not eliminate the tricky situation that came up in Zimapán when the local people and the experts arrived to diametrical opposite solutions to the central compensation issue of replacement land. The experts opposed the peasants' claim to cash payment based on their lessons learned from other similar projects around the world. I will return to this.

If we consider that most DFDR projects are implemented during a very short and intensive period lasting a few years (Zimapán four years), it is easy to realize that the local people, as mentioned, are almost put in an impossible position. To be able to participate as equals at the negotiation table, they have to objectify their lives and social relations, culture and economic livelihood. They have to take a step back and evaluate their present life and formulate priorities what they would like to save and change; what they identify as good and bad traditions. They have to verbalize matters that they have taken for granted in their cultural and natural landscape of heritage and they have to come to terms with feelings of loss and confusion. Theoretically three time dimensions come into play simultaneously: past, present and future (Aronsson, 2002; Downing, 1996).

The implementing agency in the negotiations has its own agenda, logic, preconceptions and symbolic language that govern its objectives and interaction with the local people. It would be a simplification, however, to reduce this interaction to the binary oppositions "the donors in total control and power" and "the receivers in total lack of control and power".

Local participation is a heavy responsibility for both parties.⁴ But in reality it might be so that an interest in shared responsibility exists only as long as the project runs, because as soon as the people are out of the reservoir area they have lost one of their main means for putting pressure on the implementers in the negotiations. Project delays cost. Hence, for each negotiation step agreed upon they come closer to their physical move and powerlessness. In an ideal world this would not be a problem because the implementing partner would continue its responsibility and keep to its word. Unfortunately, the case studies of DFDR projects present another picture and that is of betrayal, corruption, lack of transparency and weak bureaucracies.

We know that this is the case in many DFDR projects, but nevertheless I would like to stress that if local participation is practiced, then a social field of interaction is created between the parties consisting of intersubjective relations, expressed as a struggle for Being. This field of interaction could not satisfactory be reduced to a one-way-communication, an asymmetrical power relationship or a

⁴ My starting point is that local participation is practiced. If the locals are reduced to passive receivers of external aid that means that participation is simply not working.

paternalistic approach or local empowerment. Our present terminology and understanding are insufficient because the process was much too complex to be reduced to the problem of the power position of the implementing party, or to the assumed powerlessness of the local people, or to insufficient planning, or to a non-interested and badly trained expert group, or to lack of funding. I am not saying that an asymmetrical power relationship did not exist. I am only trying to show, through an ethnographic case study, that it would be a simplification to reduce a complex course of events to one single concept such as “power” or put the “blame” on one single party. I found that something new was created between the parties that could help us understand both the outcome of the negotiations and some of the ground rules in play during the implementation phase. This new field was a highly dynamic field that fluctuated with time and space and when I tried to grasp it, it slipped away and took on a new shape.

But what are the problems with local participation in DFDR projects? When do they occur in the project cycle? Who is a problem? In the extensive literature on participation and development, useful concepts have been identified, such as: ‘institutional partnership’, ‘joint control’, ‘shared benefits’, ‘joint decision-making’, ‘consultation with’, ‘consultation on’, ‘local participation’, ‘informed participation’, ‘popular participation’ and many more (e.g. Amparo, 2000, Bliss & Neumann, 2008). There is, however, always a risk that a good concept becomes a buzzword, as Messer and Shipton with accuracy of aim describe:

“Participation” is sometimes honored more in lip-service than in practice, for it always sounds nice – and at worst it can be just an empty development buzzword or a smokescreen for authoritarian planning. Nor is it so easy to achieve: rare is the case where all people whose lives are to be affected by a program of policy can realistically be actively involved in its planning, even if they wish to be (something not to be assumed) (Messer & Shipton 2002, p.238).

Consequently, the concepts are thrown into all kinds of reports and texts, sometimes with no consideration for their importance and meaning. Lip-service or not, I prefer to see the refinement of the original concept as an expression of seriousness and the will to do good and no harm. But there is a tendency for the concept to become explicatory *per se*; it is as if we think that if we put a name and a label on the problem the solution will come by itself. This is actually a kind of magical thinking and in this way, it can even obstruct our understanding of what is happening on the ground because the problem is hidden behind the concept that once was developed to identify and solve a particular issue.

The problems, or challenges, with local participation begin when the decision is made to build a dam and the legal rights to expropriate land for the common good are used. The decision is most of the time already *fait accompli* when the local people are asked to participate. Here we can thus choose to stop the imaginary discussion of local participation and from the position of power say to the local people: You are going to be forced to move no matter what you say. The dam will

be built because we have made the decision that a dam is necessary for the development of the country. But if you participate, your chances to rebuild your society will increase dramatically because you will help us understand what is important in your culture and identify the economic framework necessary for you to rebuild your society. Otherwise we, the outsiders, will have to try to make these decisions for you. It's your choice.

In the above paragraph, the problems with DFDR projects and local participation are purposely nakedly and naively described. The local people face the option of accepting the decision made above their heads and turn to negotiations, or they can resist. But what the above paragraph also implicitly describes is the problem of the implementing party. In DFDR projects there are social scientists hired to consult with the local people. They do all kinds of different studies, including powerful and in-depth economic evaluations, or at least the methodology is there to do it, as Cernea states, although it might in practice not be fully used (2008, p. 33). To participate as a social scientist/resettlement expert in these kinds of projects implies that one is very well aware of the unequal power positions that exist between the main parties, at least at project start. But power positions can change in the course of the project cycle, as was the case in Zimapán, where the main stakeholders (the power company CFE and the peasants) alternated power positions depending upon negotiation issue, strategy and plain luck. Nevertheless, the social scientist knows that at the regular meetings with the head engineer of the technical division she will always be asked – When are the people out of the reservoir area (Downing, 1998: PC). This is what the social scientist/resettlement expert carries with her when she initiates, educates and tries to rouse enthusiasm for local participation. Social scientists/resettlement experts are squeezed in-between the local people and the project's technical/management staff. Many social scientists, NGOs and human rights organizations take the position that local participation is an illusion in the context of DFDR projects.

Are there any alternatives to the incompatible concepts of participation and forced displacement? Yes, one option is to discuss the building of a dam with the affected people. This is a solution that the World Commission on Dams suggested already in the year of 2000. The commission's members consisted of representatives of the dam industry, researchers and NGOs. They wanted to ensure that the people were compensated adequately and that only dams that truly benefit the locals would be built in the future (Thayer Scudder, 1998: PC; World Commission on Dams, 2000). What is the implication of this statement for local participation? First of all it would require a meeting with the locals and questions had to be asked? What is your opinion of building a dam at this site? It would mean that you have to resettle. It would mean that your animals (in a rural project) would not be able to graze here. It would mean that your house would be destroyed. In what way would a dam contribute to your quality of living? Only people in great need of water and energy would support the construction. And they would

probably only agree to a smaller dam with less impact on the natural and cultural landscape. A person of a more strategic turn of mind would say, of course, people are not thrilled, but the information and the questions have to be formulated in an attractive manner. Issues like better health care, better schooling, a modern life style and compensation should be emphasized. But wouldn't that be a way of manipulating people? And how does that correspond to the concept of informed participation? It not only seems to me that we are moving dangerously close to the fine line between 'information' and 'manipulation', but also it becomes evident that each DFDR project is context dependent and the consequences of that is to find a balance between blue print implementation and a widening of what we mean with participatory space.

A second option is to limit the legal right to expropriate land for the common good, that is, for developmental purposes. For example, in India, since more than 10 years there are pressures to change the right of eminent domain. Legal theorists explore the possibility that land may be viewed in terms of limited "use rights" (Ramanathan, 1996, cited in Downing & Garcia, 2002, p. 20; Ramanathan, 2008). The limitation of the right to expropriate land for developmental purposes is a radical approach. It is a politically explosive question that will have deep consequences for the nation as a whole, if realized, and for many aspiring fourth world nations.

The role of eminent domain in DFDR projects has become central for questions of compensation in both private and public projects (Ramanathan, 2008; Fernandes, 2008; Price, 2008; Cernea & Mathur, 2008). Cernea, for example, argues that eminent domain should not be an instrument for land acquisition for private project purposes. Instead, such deals should be a business deal based on willing buyer and seller negotiations without state interference (2008, p. 73). This should always be the case, but the idea of a willing buyer and seller negotiation is the ideal world; in some cases the original project is not suitable to be launched and it is good that it is stopped, and in other cases it is a valid project, but some people refuse to participate and move regardless of compensation and purpose of the project. These cases are individually tragic and every time it happens it is a failure for the project implementers. But I am of the opinion that from a broader point of view, the society must have legal instruments to deal with these cases, although I recognize that the problems are always in the details and that the legal instruments can be misused.

The mass expropriation of land for developmental purposes in DFDR projects is, however, another issue and totally unacceptable is if compensation is insufficient and not well integrated with development aspects and local participation is not practiced.

Regardless of solution, local participation is still on the agenda. Participation is developed to involve people in the project, but participation might also have the unexpected (?) consequence that people who participate do not resist the

dam/development project. If people are too busy participating, it might obstruct them from thinking about resistance, as was noted in the Zimapán case⁵. In addition to this, as in all dam projects, a gradual destruction of the natural and cultural landscape occurred that seemed to have undermined the peoples' trust in their *Umwelt* that resulted in a feeling of being lost in the world without any other option than to participate. Consequently, the very tool participation that was developed to protect the people had in the hands of the implementers become a tool to support their own interest.

Over and over again we have to keep in mind that there is an asymmetrical power relationship between the actors that cannot be ignored. But, if we are going to take participation seriously and go beyond the obvious in order to bridge that inequality, we have to focus on the social field that is created between the actors in the negotiations during the implementation. As participation is practiced today, it cannot bridge the gap between peoples' needs, wishes and hopes for the future, and the reality of the DFDR project. We seem to encounter a paradox; the present form of local participation does not fully mitigate and compensate the hardship of the resettlement, but it also appears to contribute to the undermining of the local culture.

THE WORLD BANK AND PARTICIPATION

According to the most recent World Bank operational policies on involuntary resettlement "Displaced persons should be meaningfully consulted and should have opportunities to participate in planning and implementing resettlement programs (OP 4.12 & 2b Dec 2001). This is a highly important statement. The World Bank guidelines on involuntary resettlement go back to Michael Cernea's groundbreaking work from the early 1980s (OMS 2.33 from 1980 & OPN 10.08 from 1986). It was published in 1988 as *Involuntary Resettlement in Development Projects* and in this version Cernea formulates the participation concept as "it is incumbent upon the agencies involved in this planning to seek the participation of the resettlers" (Cernea, 1988, p. 14). And further that "affected populations be consulted – directly or through their formal and informal leaders (...) Dissemination of information about the impending relocation, about resettlers' rights, compensation procedures, available choices, etc is an indispensable premise for participation (Cernea, 1988, p. 14–15).

These already two-decades old formulations are still valid and used in DFDR projects, but equally true is "the need to reform resettlement as it is currently conducted and financed", as Cernea concludes in his article (2008:1). Why? The researchers in the book *Can Compensation Prevent Impoverishment?* (Cernea & Mathur, 2008 [eds]) highlight cases and conceptual ideas showing that in the majority of the DFDR projects the resettlers become impoverished and do not

⁵ T. E. Downing. Personal communication, 1998.

benefit from the development project *per se*. A major reason for these failures, and one might even say betrayal towards the resettlers, is that the compensations are insufficient and badly managed. One solution would be to make sure that the people who contributed with their main asset, their land, become recognized as shareholders and investors in the project under construction through different benefit-sharing mechanisms (Cernea & Mathur 2008 [eds], Égré & Roquet & Durocher 2008, Nakayama & Furuyashiki 2008, Trembath 2008).

Compensation, negotiations and participation go hand in hand and one cannot be without the other. Consequently, this complicates the picture and as Scott Guggenheim said “Negotiations with villagers can be quite protracted” (1993, p. 218). Guggenheim was the World Bank’s resettlement expert in charge of Zimapan. Guggenheim identified two main problems that complicated the process of participation. One problem was the socio-economic stratification of the villages and the second problem was the top-down governed institution that was not used to participatory approaches (1993, p. 217). In regard of the stratification a clarification is necessary. Social stratification *per se* is not the problem. The problem is to identify and incorporate the stratifications into the negotiations with the use of the participatory model.

Guggenheim touched implicitly on a third problem when he after watching a raging argument between company officials and several hundred angry peasants established that “This was not the way to begin a participatory project” (1996, p. 1). He was right. The turmoil was an expression of the fact that the World Bank and the power company (CFE) had underestimated the requirements for the implementation of the participatory aspects in regard of time, methods and ethnographic base-line data in combination with an overestimation of the effects of high level institutional changes as regards time, distance and political and organizational will to let the changes trickle down to the local level. The most important aspect from the peasants’ perspective was that the project had put in motion deep socio-economic and political changes within their society long before any official meetings took place⁶. The expressions of turmoil before a project even has reached the implementation stage, raises serious questions about our theoretical understanding of a linear and teleological project process with a starting and ending point well demarcated in time and space. It seems there is a dissonance between format and content, or between the resettlers’ life rhythm and expectations and the imaginary project cycle, which the present form of participation has difficulties to overcome. Consequently, despite elaborated and viable project plans many projects have proven themselves not viable especially in regard of the re-establishment of the economic production base.

The World Bank report, *Resettlement and Development. The Bankwide Review of Projects Involving Involuntary Resettlement 1986–1994*, states that the

⁶ We have to remember that projects of this magnitude are planned and talked about for decades before the actual negotiations with the affected people take place.

involuntary resettlement operation, despite its size, is treated as a subsidiary component (1994, p. 2/7). Further, it is argued that “Too often their feasibility studies display an ‘engineering bias’ and underestimation of social-cultural variables, an approach that backfires later during project execution (1994, p. 3/9). The problem, as I see it, is less a problem of “underestimation” of the local social-cultural variables than a lack of understanding of the dynamic field of interaction that is created between the parties during the implementation phase. This constructed in-between-space is filled with socio-cultural expressions, but foremost it is a space where power and economic muscles are flexed and estimated. If we take local participation seriously (as we should), we cannot exclude the most powerful actor, the implementer, in the project because that would give us a skewed view of a dynamic relationship – a view that often divides the main actors in two groups: the “bad guys”, who are the implementers, and the “good guys”, who are the resettled people. This is a simplification of reality.

PROTRACTED NEGOTIATIONS

Negotiations in DFDR projects can be protracted, complicated and confusing. The parties get exhausted, meetings escalate in number and can take almost ritualized forms, whereby the actors take on their respective roles and fulfill their obligations towards their audiences. This is valid for both the implementers and the resettled peoples’ representatives. This is the front stage. There is, however, also often a back stage where negotiations take place with a few selected members. This influences the transparency of the project and can create problems on the ground, because the local resettlement team, who are not part of these high level negotiations, can be put in awkward positions vis-à-vis the local people who are dependent upon information from either their representatives or the local resettlement team. Rumors are abundant in these kinds of projects and they often create tensions between the resettlers and the implementers. An argument in favor of transparency would be that it might diminish the spread of rumors and corruption from both sides. A further argument is that transparency foster empowerment because people are faced with facts and consequences. I believe we must strive towards transparency, but sensitive information must also be guarded in these kinds of overwhelming projects that otherwise could hurt the project and the resettlers. We must find, hence, either a balance between transparency, integrity and information or if we demand total transparency, we must also demand total responsibility from all parties involved. More research is needed because there is not sufficient empirical research on the concepts of ‘transparency’ and ‘trust’ in DFDR projects with documented participatory methods.

The implementer has a history and an agenda that influence the negotiations and its trustworthiness. The history could be, for example, that the company is

known for its previous badly managed resettlement projects. The agenda is often clear and that is to complete the project and present practical results within defined economical and temporal frames. The people and the participatory aspects are elements in the bigger scheme of the project. They are elements who during a certain delimited period of the project must be in focus, because the people have to be resettled in order to make room for the reservoir area. This is the reason why the resettlers never are “irrelevant” for the implementer. On the contrary, the implementer is very well aware of the power position of the people, because any project delays are highly costly. In a participatory project, the people should also be aware of this power position and make use of it.

The implementer, as an institution, is anchored in a national and global reality with an objectified view of people and nature. Such a view is necessary, because as an institution it cannot operate with a localized, emotional and subjective world-view. But every institution consists of real people and social groups and I believe many of the professionals in these organizations that execute DFDR projects experience a conflict between their professional and personal roles. Professionally, they are forced to adhere to a global view of men and nature as replaceable. Otherwise, they could not justify their own life and work. At the same time, many of them could relate and connect to the local people through their own life experiences – a piece of land or homestead or fruit garden. As human beings they meet and connect and communicate. But on a structural level this connection seldom becomes internalized, which strongly influences the texts, reports and documents produced to enhance the quality of the project resulting in difficulties to grasp the resettlers’ world with the purpose to understand what they need to rebuild their society. Hence, there is a gap between what the local resettlement staff knows in their “heads” and what comes out in print. This might be an epistemological problem, but I prefer to see it as a methodological problem. If we could find methods and words for closing this gap and transfer the knowledge and feelings that the local resettlement staff has acquired into the documents and the negotiations and connect them to the economic units of analysis, much would be won. How can we extend our language to cover and make understandable the subtleties of Being-in-the World and transform these into comprehensible terms usable for the negotiations and the economic recovery?

The participatory model would gain if negotiation rules were formulated. I believe that such rules, thoroughly worked-out together with the negotiation parties might facilitate the negotiations. Such rules would not prevent problems and conflicts, but it would be something real to refer to, paragraphs to point to and recommendations of behavior instead of ending up accusing each other of all kinds of things. I am not sure if these rules must be formulated as a legal contract with possibilities of sanctions, or if a moral contract would be sufficient. A legal contract has the advantage of the possibility of suing the other party, but would that lead to an improved environment for negotiations? Trust, on the other hand, is a

concept that is basic for all social interactions and crucial for getting results in the negotiations. What are the elements of trust? On an individual level it is a psychological reaction to verbal and non-verbal communication. Although I reject a total relativistic position, the signs and interpretations are culturally and socially conditioned. When we talk about trust we enter into moral and ethical domains and if trust should be made operational in the negotiations, both parties have to identify and verbalize their domains and not assume that they share the same – although they might be surprised when they discover that they share more than they thought.

If the model of reality for the implementer is necessarily based on ideas of an objective world with replaceable places, the model of reality for the resettlers' is the opposite. Their land and place is imbued with emotions, cultural symbols, social memories and economy. It is not thought of as replaceable, but it might become replaceable. It is not only a romantic illusion, but also a pejorative approach, that some people are unable to move and change their lives. People have always migrated, travelled, raised children and lived far from their native countries and birth places, either voluntary or involuntary. Resettlement is not impossible, it is the way it is being done that makes the difference.

The concept of 'denial' is sometimes used when describing the reactions of a resettled people-to-be. It is argued that the people experience such a multidimensional stress that they deny the facts of the coming displacement. They not only deny, but they also continue their life under the motto of "business as usual" (Scudder & Colson, 1982, p. 269–270). There are certainly cases of this kind, but equally there are other reasons for this "business as usual" and "denial". One practical reason is that there is no other choice than to continue life, because the project cycle is so long. The people can also make a rational economic calculation based on available information about the possibility for the project to be a reality. In Mexico, the Zimapán peasants made the correct assumption that the Mexican government would not be able to raise enough money for the project. What they did not know, however, was that the World Bank was prepared to fund it.

My point is that one should never underestimate peoples' intellectual capacity and reduce them to victims. Victimization has nothing to do with participation. On the contrary, I see it as a dangerous degradation of the affected people that inhibits local initiatives, local knowledge and complicate the creative communication process between the parties in the negotiations.

Agenda is another issue in negotiations based on participation. To have a carefully prepared agenda is essential for the resettlers' ability to participate and meet the demands at the negotiation table. An agenda is the foundation for a well functioning participation, and the other way round, informed participation is the basis for a well prepared agenda. To develop an agenda is difficult for the local people because of their non-experience with DFDR projects. They simply do not know what is expected from them and what they will encounter. In Zimapán the agenda was defined nine years after the technical start of the project and this lagging behind was never caught up in the negotiations.

In sum, the resettlers and the implementer are guided in the negotiations by decidedly different points of departure. The implementer is always negotiating as a unit, while the resettlers struggle with social stratification originating in the access to resources, which in turn is deeply embedded in the history of the place. Literally, families fall apart due to the negotiations, because of complicated webs of socio-economic relations and structures, whereas concurrently the land that always had been a “moral and spiritual entity” (Croll & Parkin, 1992, p. 18) physically changes in front of their eyes and becomes de-spiritualized. The local people always negotiate about cultural key symbols (e.g. land, river and trees) that are encapsulated in social times. The implementer negotiates about an objective piece of land that can be replaced. To be able to negotiate, the resettlers have to take part in the objectification of their natural and cultural landscape and they are forced to take a step back and observe their culture, which in the process is emptied of its meaning carrying elements. Their way of life must be quantified and deconstructed to fit the present form of negotiations. This is nothing mystical, but essential for everything related to compensation. The key is to be able to quantify, but keep and improve the qualitative “essence” of the objects under negotiation. In my opinion, local participation is successful if the parties with joint efforts manage to mediate and operationalize the qualitative aspects of the material asserts to be compensated. An interesting question, however, emerges when looking into the recent discussion on benefit-sharing and investment for resettlers (Cerne & Mathur 2008 [eds]). Does benefit-sharing and investment make the above discussion obsolete, because the resettlers will hopefully get enough financial muscles to decide what matters are qualitatively worth keeping?

RESPONSIBILITY AND ACCOUNTABILITY

Does shared responsibility mean shared accountability in a well-functioning participatory project? Most resettlement experts are of the opinion that accountability could never be equally shared because of the present unequal positions of the parties in DFDR projects. Responsibility, on the other hand, could be shared. Downing & Garcia (2002) strongly argue for the need of a clearer defined accountability (risk-liability) on the part of the implementer. They would like to have a system that enables the resettlers to not only be paid in case of injuries but also retain the right to sue. “The resulting system regularizes obligations and transforms an uncertainty into fixed cost” (2002, p. 18). – A system of regularized obligations on the part of the implementer would most highly influence the negative behavior of certain implementing agencies.

But let me despite the above statement continue to elaborate on what participation should be about. Participation means discussing matters in a democratic way with all the cards on the table, with all stakeholders participating.

Decisions are arrived at by vote or consensus and the consequences are understood by all involved who declare that they are ready to take on this responsibility.

It is therefore a contradiction in a participatory project to blame one of the agents, regardless if it is the implementer or the representatives of the resettlers. If the implementing agency is to carry the entire accountability, which is argued by the resettlement experts, it is not a participatory project and should therefore be called something else. Let me return to the ethnographic case of the Zimapán dam. The peasants' made the decision not to accept the restitution land offered by the implementing agency (CFE). Instead they wanted cash payment. (The general standpoint among resettlement experts is to advise against cash compensation). What could the CFE have done? Should they have refused to follow the will of the local people? It was a majority decision made in a democratic way, according to the peasants that I interviewed. If the CFE would have refused to follow the will of the peasants, they would have been accused of hegemony by the international community. If the World Bank (who was not informed but later) would have objected, they also would have been accused of not respecting the people. In the end a large cash payment was paid to the community. Some times later I was informed by the peasants that the money in the bank was not for everyone in the villages, but only for the landowners, which in reality meant a new socio-economic stratification of the community based on money.

A major risk with the present form of participation is that if something goes wrong one can always put the blame on the local people, who thus become victims of the participatory model that was developed to protect them. Again, in the Zimapán project, I heard how exhausted and frustrated the local resettlement team was (CFE), when they had to face decisions by the peasants' that they thought were wrong. Over and over again they ended up saying "It is their decision, their choice, they wanted this". The scary thing was that it was their decision and the CFE could not do anything about it.

If only the implementer is accountable in a participatory project, they will never be able to meet the resettlers on equal terms in the negotiations. The agency in charge will guard its position and the progress with iron hand. Dialog will never occur, because the agency will not risk anything, and most probably the local people will either be reduced to passive receivers, beneficiaries or become very angry people. And, when things get out of hands, we are back to blaming the victims because they are said not to make responsible decisions or are unable to understand information, or to blaming the implementers who are accused of not taking people seriously enough, or do not practice informed participation or are in general crocks.

From the field of humanitarian action with a similar complex of problems with local participation and responsibility, I would like to quote Jan Egeland⁷ who writes a personal account from the war in Iraq and the bombing of UN staff in Bagdad.

⁷ Former UN undersecretary-general for Humanitarian Affairs and Former UN Emergency Relief Chief.

A bad process leads to individual colleagues paying the price. The system must learn from this. However, now we see managers so afraid of not being careful enough that they retreat into risk aversion in conflict situations where you cannot assist and protect civilians without some degree of risk. Retreating to bunkers, evacuating staff, and avoiding contact with the people in the crossfire is not the way we should work. (2008, p. 20–30).

We have to decide how we would like to work with local participation in DFDR projects. In all projects someone has to make the final decisions and in DFDR projects with participation that someone has to base the decisions on the most appropriate knowledge available. It should not matter if this knowledge is local knowledge or expert knowledge. The only criterion valid is its functionality. Knowledgeable decisions are dependent on an existing creative dialog between the main parties based on local, informed participation in a trustworthy environment.

IMPLEMENTATION AND METHODOLOGY

Regulating responsibilities and accountabilities are important, but we have to work on several levels simultaneously with participatory projects. It is necessary to raise the negotiation skills of the resettlers in order for them to be able to meet the level of skills of the implementer. The skills involve, as Downing & Garcia (2002, p. 25) lift forward among others, training, support, legal advises and knowledge about DFDR projects. Both parties must also be supported through out the project cycle. Coaching and de-briefing are pedagogical methods used in other fields of society and which can easily be adapted to fit DFDR projects.

During the implementation phase many complex relations, issues and matters entangle and disentangle within the field of interaction between the main parties. Some of these have been identified as multifaceted risks by Cernea (1997 & 2000) and are used for deconstructing and reversing the risks of impoverishment in resettlement projects. The risk model has been discussed and tested by several resettlement researchers (*e.g.* Downing, 1996; Thangaraj, 1996; Pandey, 1998; Nayak, 1996 and 2000), and is now an integrated part of DFDR project planning. The model is used as a preventive tool by both the implementing party and the affected people and underlies the recent discussion on reforming resettlement by focusing on the economic and financial foundations of planning DFDR projects (Cernea, 2008). These risks, according to de Wet (2006), are part of the “inherent complexity” of resettlement projects which would require a particular complex and risk-sensitive approach⁸. Cernea argues in the same vein that “The outcome of straitjacketing resettlement is a reductionist approach to resettlement’s intrinsic complexity, which backfires on strategies, limited inputs, and routine solutions” (2008, p. 29).

⁸ Inspired by Aronsson (2003). Chris de Wet, personal communication (Dec 2006).

From my experience it is a question of lack of appropriate methods to deal with unexpected problems that explain why both parties during the implementation phase approached problems in an *ad hoc* manner leaving the impression of a chaotic project similar to an impressionistic art installation (Aronsson, 1992, p. 2002). It seemed that both parties lacked understanding and methods to deal with complicated “chaotic” issues, not only the mentioned risks, but also such that were related to their own structures and cultures. Both parties groped in the dark when they faced unexpected results and problems which led to unexpected behavior and new turns in the negotiations. Sometimes the unexpected situations and results were not only constructive, but also “good to think with” and sometimes even fun revealing so much about the human being. My point is that we should not be afraid of these chaotic situations, but instead learn to work with them and incorporate them in our methodological toolkit.

The standard methodology in development project is, according to David Ellerman, that the “doers of development” deliver ready made answers and know-how to a passive group of receivers, a “pedagogy which sees the learners as essentially passive containers into which ‘knowledge’ is poured” (2000, p. 17). But this view on pedagogy “only reinforces the clients’ passivity and perceived lack of self-efficacy” (*ibid* 2000, p. 18). According to Ellerman this is a mechanical view of the learning process, one that creates dependency and disempowerment. Furthermore, the “doers of development” own the knowledge, it is an investment, and therefore there is little space for correcting mistakes (2000, p. 18–20). He seeks learning methods that help people to help themselves. Ellerman’s argument is similar to what Robert Chambers claimed in the book *The Volta Resettlement Experience* (1970). Chambers argued that self-help would have been a better solution than accepting aid from the government. He stated that the affected people would have gained by resettling themselves, rebuilt their houses and economic base on their own initiative, instead of being resettled by the government (1970, p. 15). (I have criticized this view in an earlier text, Aronsson 2002). Chambers’ argument is similar to David and Pat Turttons’ reasoning on spontaneous resettlement due to extended drought in Ethiopia. They argued that although relief actions could have saved lives in a short perspective, they might have destroyed a way of life (1984, p. 179). No one, of course is suggesting that aid should not be delivered to people in need. What is of interest here is how we look at the form, length and content of aid-development in order not to do harm, destroy or interrupt a functioning local subsistence system.

In the above discussion, I see similarities to the problems we face in DFDR projects. The disruption of local systems and their rebuilding are crucial in all these projects. Numerous resettlement researchers and practitioners are trying to understand why development-induced impoverishment persist (*e.g.* Cernea & Mathur, 2008; Cernea 2005, 1999, 1997; Downing, 2002; Scudder & Colson, 1982; Scudder, 2005; Aronsson 2003, 2007; Ribeiro, 1994; Barabas & Bartolomé, 1994;

Robinson, 1993 & 1994; McDowell, 1996; Nayak, 2000; Thangaraj, 1996, Pandey, 1998; Buil & Bergua, 1998; Nahmad & Mejía, 1994). I am not suggesting that we should turn away from DFDR projects, but I am seeking a methodology (and a theoretical frame) that forces us to use existing lesson learned but at the same time break with the tradition of trying to pin-point each single step in the project cycle that only prevent us from recognizing unexpected solutions and dealing with unexpected (chaotic) events. I suspect that in the few cases of successful DFDR project there are elements of chaos, but there were also people (resettlers and implementers) who could see and use these unexpected confused situations and turn them into something creative.

The model I am seeking is a model that can deal with unexpected things, both problems and solutions. Such a model must be open-ended, flexible, dynamic and sensible to the complexities and subtleties of life; a model that can deal with both humor and trust. I am ambivalent to a too rigid model. Sometimes I think that we are trying to plan something that cannot be planned. Maybe we should turn around, loosen up and work with frames instead of detailed schemes. Instead of seeing the chaotic, impressionistic happenings as threats and failures, we could use them to find tailor-made solutions for each particular project. Today we take for granted that blueprint planning is inadequate. I suggest the blueprint implementation is nothing to strive for.

However, the use of an open-ended methodology for the implementation will put great demands on all actors involved. Especially on the resettlement staff in charge of the implementation, because they have not only to master elaborated field methods, but as Michael Jackson writes:

Through inept questioning and endless guesswork you struggle to get your bearings, seeking an underlying pattern which will render everything comprehensible and clear. Understanding is a product less of your methodology than your mastery of basic social skills. And this demands time and perseverance (1995, p. 21).

And more, both parties, in a participatory project have to learn to master one another's universe. Local knowledge has to interact with general knowledge and vice versa. This is a didactic perspective that demands active learning methodologies. But local participation should never be reduced to a pedagogic problem, or as in actor analysis (Hermans & El-Masry & Sadek, 2002) to a "game" between more or less rational agents. The greatest disservice the local people and the experts alike can do to themselves is to underestimate the complexity of local participation and the interaction between the two of them, because not even the following statement is valid anymore; that the local people have not asked to become resettled. Tamondong (PC 2007) told me that people all the time ask to be resettled, which puts the resettlement team in a kind of complicated situation. Should they deny people to get resettled?

LINKS BETWEEN RESETTLEMENT AND POVERTY REDUCTION?

The World Bank (1980, 1986; Cernea 1988) was a forerunner, as already mentioned, in the formulation of guidelines focusing on resettlement and displacement. Today many international organizations and agencies have similar guidelines: IDB, AfDB, EBRD, IFC; OECD, ADB⁹. The main bulks of policy documents came in the 1990s and are similar in their formulations. I have commented twice on the World Bank's resettlement guidelines (in 1995 and 1997/98) and was a member of a resettlement group consisting of researchers interested in these issues. We made a joint statement to the World Bank, where we objected heavily to the formulation about the restoration of livelihood by stressing the importance of improvement, not only restoration. I believe Thayer Scudder spoke for many of us when he made the below sharp statement.

Their effectiveness is undercut by a single phrase pertaining to resettling households and communities that requires borrowers to "at the very least restore their former income-earning capacity and living standards". That phrase makes a mockery of any commitment to making resettlement projects development projects because, all too often, it allows borrowers to merely replicate pre-existing poverty (1999. Internet source).

I mention the above history because it shows the direct involvement of researchers in the painstaking formulations of word for word in the guidelines which have had an impact on the lives of thousands of resettlers. This work has continued with undiminished force and one of the latest contributions in the field of poverty reduction in DFDR projects is Cernea & Mathur (eds) book *Can Compensation Prevent Impoverishment?* (2008), as mentioned earlier. In this book, Susan Tamondong contributes with a paper called *Can Improved Resettlement Reduce Poverty?*¹⁰ When this paper was presented for the first time in 2003 it was regarded as a provocative text because many organizations and researchers are of the opinion that it is impossible to resettle people in a way that gain them. Consequently, they make the conclusion that there is no way that resettlement can be linked to poverty reduction. Tamondong's main argument is that resettlement can reduce poverty and the poor could gain if policy recognizes the need to improve peoples' living standard by treating resettlement as a development program. Policy must avoid restoring poverty among the marginalized, poor and politically weak people because "Displaced people who are poor may become poorer and those who are not, could also be impoverished if compensation, mitigation and development programs are not properly implemented" (Tamondong,

⁹ Inter-American Development Bank; African Development Bank; European Bank for Reconstruction and Development; International Finance Corporation; Organization for Economic Cooperation and Development; Asian Development Bank. See respective web-pages.

¹⁰ An earlier version of this paper was presented in 2003.

2003, p. 10). In her later version (2008) she has sharpened the arguments stressing the need to create national legislations and the necessity to facilitate the connection between national policies and international standards. In this line of thought, the ADB has developed a poverty reduction partnership agreement that is meant to harmonize between the bank and the countries that have signed the agreement. In February 2004 twenty-four countries had signed on allowing a targeted poverty reduction procedure. But to achieve improvement it is absolutely necessary to provide financing mechanisms that do not only cover the replacement costs, but truly improves the living standards in DFDR projects, claims Tamondong (2008).

Somehow, hidden in the text, is an interesting discussion about “invisible” people who are landless poor occupying public land until the land is acquired for public purposes. These “invisible” people disperse and become visible again in the urban slums of the major cities. They are a large group and Walter Fernandes (2008) reports that in India 60 million people have been displaced between 1950 and 2000 and many of them (nobody knows how many) have never been resettled. That is, nobody knows where they have disappeared and how they survive and, of course, they have never been considered to have any compensation rights.

There are also “invisible people” in well-demarcated DFDR projects who can only with difficulties be identified and in the best cases be compensated. But the compensation in those cases are, to my knowledge, seldom sufficient, because in the informal economy many items are “borrowed” (or actually shared) within the community on a long-term basis, but after a displacement, when the informal economy is scattered, and the formal monetary economy has taken over, cash is never shared, and nobody lends anybody anything, because there is no way of paying back. Everybody knows. The social relational setup between the people is changed which has serious consequences for their possibilities to make a living. This is one of the components of the “falling-apart from within” which has to be addressed if resettlement is aimed at reducing poverty.

From my point of view, local participation is a very complex issue that involves the concept of change. I strongly believe that local knowledge should not be regarded as something that cannot, or should not be changed or contested. Change is inevitable if we accept the tool of informed participation. I think that internal change of the pre-resettled community, triggered by participation and negotiation, might be one of the elements that cause a society to disarticulate in the implementation phase, but also to survive and gain. The challenge is to identify and let these mechanisms work in favor of the people and their society. I am convinced that the link between DFDR projects and poverty reduction strategies goes through local participation, negotiations and this dynamic social field that is created between the main parties during the implementation phase. There is no way around it.

REFERENCES

1. AMPARO, ISMODES, 2000. *The Social Challenge of Hydropower. The Option of Popular Participation*. Licentiate Thesis. Division of Hydraulic Engineering. Department of Civil and Environmental Engineering. Royal Institute of Technology. Stockholm.
2. ARONSSON, INGA-LILL, 1992, Impresiones de un proyecto de reasentamiento. *Alteridades*, 2(4), p. 51–59. Universidad Autonoma Metropolitana, Mexico, D.F.
3. ARONSSON, INGA-LILL, 2002. *Negotiating Involuntary Resettlement. A Study of Local Bargaining during the Construction of the Zimapán Dam*. Ph.D. dissertation. Uppsala University. Department of Cultural Anthropology and Ethnology.
4. ARONSSON, INGA-LILL, 2003. *The Paradox with Local Participation in Development-Induced Resettlement*. Paper presented at The XV ICAES International Conference, *Symposium on Involuntary Displacement & Sustainable Livelihood Restoration*. Florence, Italy, July 5th–12th 2003.
5. ARONSSON, INGA-LILL, 2007 *On Knowledge Production and Local Participation*. Paper presented at the NOHA – ECHO Presidency Seminar on Changing Scope of Humanitarian Action. Lisbon, Portugal, p. 9–12 October 2007. Forthcoming.
6. BARABAS, ALICIA & MIGUEL, BARTOLOMÉ, 1973. Hydraulic Development and Ethnocide: The Mazatec and Chinantec People of Oaxaca, Mexico. *IWGIA Document 15*. Copenhagen. (Also published in *Critique of Anthropology* 1, 1974).
7. BARTOLOMÉ, LEOPOLDO, J., 1993 The Yacyretá Experience with urban Resettlement: Some lessons and Insights. *Anthropological Approaches to Resettlement*. Edited by Michael Cernea & Scott E. Guggenheim. Westview Press: Boulder.
8. BLISS, FRANK & STEFAN, NEUMANN, 2008. *Participation in International Development Discourse and Practice. "State of the Art" and Challenges*. INEF Report. 94/2008. Institute for Development and Peace. Universität Duisburg Essen.
9. BUIL, GASPAR MAIRAL & JOSÉ, ANGEL BERGUA, 1998. From economism to culturalism. The social and cultural construction of risk in the River Esera (Spain). *Anthropological Perspectives on Local Development*. Simone Abram & Jacqueline Waldren (eds.). Routledge: London.
10. CERNEA, MICHAEL M., 1988. *Involuntary Resettlement in Development Projects: Policy Guidelines in World Bank-Financed Projects*. World Bank Technical Paper Number 80.
11. CERNEA, MICHAEL M., 1997. The Risks and Reconstruction Model for Resettling Displaced Populations. *World Development*. Vol. 25(19), pp. 1569–1588.
12. CERNEA, MICHAEL M., 1999 Why Economic Analysis is Essential to Resettlement: A Sociologist's View. *The Economics of Involuntary Resettlement: Questions and Challenges*. Coll: Directions in Development. The World Bank: Washington, D.C.
13. CERNEA, MICHAEL M., 2000. Risks, Safeguards, and Reconstruction: A Model for Population Displacement and Resettlement. *Risks and Reconstruction: Experiences of Resettlers and Refugees*. Michael Cernea & Christopher McDowell (eds.). The World Bank: Washington D.C.
14. CERNEA, MICHAEL M., 2005. Concept and Method: Applying the IRR Model in Africa to Resettlement and Poverty. *Displacement Risks in Africa: Refugees, Resettlers and Their Host Population*. Itaru Ohta & Yntiso D. Gebre (eds.). Kyota University Press/Trans Pacific Press: Kyota.
15. CERNEA, MICHAEL M., 2008. Reforming the Foundations of Involuntary Resettlement: Introduction. *Reforming Resettlement through Investments and Benefit-Sharing*. Michael M. Cernea & Hari Mohan Mathur (eds.) University Press: Oxford.
16. CERNEA, MICHAEL M., 2008. Compensation and Investment in Resettlement: Theory, Practice, Pitfalls, and Needed Policy Reform. *Reforming Resettlement through Investments and Benefit-Sharing*. Michael M. Cernea & Hari Mohan Mathur (eds.) University Press: Oxford.
17. CERNEA, MICHAEL M., & HARI, MOHAN MATHUR, (eds.) 2008. *Reforming Resettlement through Investments and Benefit-Sharing*. University Press: Oxford.

18. CHAMBERS, ROBERT, 1970. Introduction. *The Volta Resettlement Experience*. Robert Chambers (ed.). Pall Mall Press: London.
19. CROLL, ELISABETH & DAVID, PARKIN, 1992. Anthropology, the environment and development. *Bush base: forest farm. Culture, environment and development*. Elisabeth Croll & David Parkin (eds.). Routledge: London.
- de Wet, Chris, 2006. Risk, Complexity and Local Initiative in Forced Resettlement Outcomes. *Development-Induced Displacement: Problems, Policies and People*. Berghahn Books: New York.
20. DOWNING, THEODORE E., 1996. Mitigating Social Impoverishment when people are Involuntary Displaced. *Understanding Impoverishment: consequences of development induced displacement*. Christopher McDowell (ed.). Berghahn Books: Oxford.
21. Downing, Theodore E., 2002. *Avoiding New Poverty: Mining-Induced Displacement and Resettlement*. International Institute for Environment and Development (IIED) and World Business Council for Sustainable Development.
22. DOWNING, THEODORE E. & CARMEN, GARCÍA-DOWNING. 2002. *Risk-Liability Mapping in Development-Induced Displacement and Resettlement*. Paper presented at the International Symposium on Resettlement and Social Development. Nanjing, China 12 May 2002.
23. EGELAND, JAN, 2008. *A Billion Lives. An Eyewitness Report from the Frontlines of Humanity*. Simon & Schuster: New York.
24. ELLERMAN, DAVID, 2000. Knowledge-Based Development Assistance. *Knowledge Technology & Policy*. Winter 2000, Vol. 12, No 4, pp. 17–43.
25. ÉGRÉ, DOMINIQUE & VINCENT, ROQUET & CARINE, DUROCHER, 2008. Benefit Sharing to Supplement Compensation in Resource Extractive Activities: The Case of Dams. *Reforming Resettlement through Investments and Benefit-Sharing*. Michael, Cernea M. & Hari, Mohan Mathur (eds.) University Press: Oxford.
26. FERNANDES, WALTER, 2008. India's Forced Displacement Policy and Practice: Is Compensation up to its Functions? *Reforming Resettlement through Investments and Benefit-Sharing*. Michael M. Cernea & Hari Mohan Mathur (eds.) University Press: Oxford.
27. GUGGENHEIM, SCOTT, 1993. Peasants, Planners, and Participation: Resettlement in Mexico. *Anthropological Approaches to Resettlement*. Michael Cernea & Scott E. Guggenheim (eds.). Westview Press: Boulder.
28. DOWNING, THEODORE E., 1996 Mexico: Hydroelectric Project, 1996. *The World Bank Participation Sourcebook*. Environmentally Sustainable Development. The World Bank: Washington, D.C.
29. HERMANS, LEON M., & NADER, EL-MASRY & TAREK, SADEK M., 2002. Participative water management: social and ecological aspects: linking actors and models for water policy development in Egypt: Analyzing actors and their options. *Knowledge, Technology, & Policy*. Winter 2002, Vol. 14, No. 4, pp. 57–74.
30. HOROWITZ, MICHAEL M. & DOLORES, KOENING & CURT, GRIMM & YACOUBA, KONATE, 1993. Resettlement at Manantali, Mali: Short-Term Success, Long-Term Problems. *Anthropological Approaches to Resettlement*. Edited by Michael Cernea & Scott E. Guggenheim. Westview Press: Boulder.
31. JACKSON, MICHAEL, 1995. *At home in the World*. Durham: Duke University Press.
32. MCDOWELL, CHRISTOPHER, (ed.). 1996. *Understanding Impoverishment: consequences of development induced displacement*. Berghahn Books: Oxford.
33. MESSER, ELLEN & PARKER, SHIPTON, 2002. Hunger in Africa: Untangling Its Human Roots. *Exotic No More. Anthropology on the Front Lines*. Jeremy MacClancy (ed.). The University of Chicago Press: Chicago.
34. NAKAYAMA, MIKIYASU & KUMI, FURUYASHIKI, 2008. From Expropriation to Land Renting: Japan's Innovations in Compensating Resettlers. *Reforming Resettlement through Investments and Benefit-Sharing*. Michael M. Cernea & Hari Mohan Mathur (eds.) University Press: Oxford.

35. NAHMAD, SALOMON & MARIA, CLARA MEJÍA, 1994. *I. Participation in the Resettlement Operations of the Zimapan Hydroelectric Project. II. Chronology of Key Events and Results of the Participation of Affected Communities*. Environmental Division. Technical Department. Latin America and Caribbean region. World Bank. Spanish version: Aproximacion Analitica y Cronologia de la Participacion Popular de las Comunidades Afectadas por El Proyecto Hidroelectrico de Zimapan en Los Estado de Queretaro e Hidalgo. Oaxaca, Oax. January 1994.
36. NAYAK, RANJIT, 1996. Risks Associated with Landlessness: An Exploration Towards Friendly Displacement and Resettlement. Paper presented at the International Conference on Reconstructing Livelihoods: Towards new Approaches to Resettlement. University of Oxford. Refugee Studies Programme, Oxford, England, September 9–13.
37. NAYAK, RANJIT, 2000. Risks Associated with Landlessness: An Exploration Toward Socially Friendly Displacement and Resettlement. *Risks and Reconstruction: Experiences of Resettlers and Refugees*. Michael M. Cernea & Christopher McDowell (eds.). Washington, D.C.: World Bank.
38. PANDEY, BALAJI, 1998. *Depriving the Underprivileged for Development*. Bhubaneswar: Orissa, India.
39. PRICE, SUSAN, 2008. Compensation, Restoration, and Development Opportunities: National Standards on Involuntary Resettlement. *Reforming Resettlement through Investments and Benefit-Sharing*. Michael M. Cernea & Hari Mohan Mathur (eds.) University Press: Oxford.
40. RAMANTHAN, USHA, 1996. Displacement and the Law. *Economic and Political Weekly*. Vol. 31.
41. RAMANTHAN, USHA, 2008. Eminent Domain, Protest, and the Discourse on Rehabilitation. *Reforming Resettlement through Investments and Benefit-Sharing*. Michael M. Cernea & Hari Mohan Mathur (eds.) University Press: Oxford.
- Ribeiro, Gustavo Lins, 1994. *Transnational Capitalism and Hydropolitics in Argentina: The Yacyretá High Dam*. The University Press of Florida: Gainesville.
42. ROBINSON, SCOTT, 1991. The Politics of Resettlement: Dams and Campesino Resistance to State Encroachment. *Mexico's Second Revolution?* Michael Horward & Douglas Ross (eds.). Centre for International Studies, Simon Fraser University: Burnaby, B. C.
43. ROBINSON, SCOTT, 1993 [1992]. *Some are More Clever than Others*. Video documentary. English version. Producciones Emecuarado, Mexico. Spanish Version: Hay Unos Mas Vivos Que Otro. Emecuarado: Louisiana 133, #2, Mexico, D.F. 03810.
44. ROBINSON, SCOTT, 1994. *Involuntary Resettlement: Just so Stories?* Conference Paper presented at the 48th International Congress of Americanists (ICA), Stockholm/Uppsala, July 4–9, 1994.
45. SCUDDER, THAYER & ELISABETH, COLSON, 1982. From Welfare to Development: A Conceptual Framework for the Analysis of Dislocated People. *Involuntary Migration and Resettlement: The Problems and Responses of Dislocated People*. Art Hansen & Anthony Oliver-Smith (eds.). Westview Press: Boulder.
46. SCUDDER, THAYER, 1996. Resettlement. *Water Resources: Environmental Planning, Management and Development*. Asit K. Biswas (ed.). McGraw Hill: New York.
47. SCUDDER, THAYER, 1997. Social Impacts of Large Dams. IUCN – *The World Conservation Union* 1997. *Large Dams: Learning from the past. Looking at the future*. Workshop Proceedings, Gland, Switzerland, April 11–12, 1997. Tony Dorsey & Achim Steiner, Michael Acreman & Brett Orlando (eds.).
48. SCUDDER, THAYER, 1999. *Critique of the 1998 IFC Draft Involuntary Resettlement Guidelines* (OP 4.12). <http://www.policykiosk.com/policy>.
49. SCUDDER, THAYER, 2005. *The Future of Large Dams: Dealing with Social, Environmental, Institutional and Political Costs*. Earthscan: London.
50. TAMONDONG, SUSAN D., 2003. *Can Involuntary Displacement Reduce Poverty?* Paper presented at the XV ICAES International Conference, *Symposium on Involuntary Displacement & Sustainable Livelihood Restoration*. Florence, Italy, July 5th–12th 2003.
51. TAMONDONG, SUSAN D., 2008. Can Improved Resettlement Reduce Poverty? *Reforming Resettlement through Investments and Benefit-Sharing*. Michael, Cernea M. & Hari, Mohan Mathur (eds.) University Press: Oxford.

52. THANGARAJ, SAM, 1996. Impoverishment Risks' Analysis: A methodological Tool for Participatory Resettlement Planning. *Understanding Impoverishment: consequences of development induced displacement*. Christopher McDowell (ed.). Berghahn Books: Oxford.
53. TREMBATH, BARRY P., 2008. Beyond Compensation: Sharing of Rents Arising From Hydropower Projects. *Reforming Resettlement through Investments and Benefit Sharing*. Michael, Cernea M. & Hari, Mohan Mathur (eds.) University Press: Oxford.
54. TURTON, DAVID & PAT, TURTON, 1984. Spontaneous resettlement after drought: An Ethiopian example. *Disasters* 8/3 1984, pp. 178–189.
55. WORLD BANK, 1980. *Social Issues Associated with Involuntary Resettlement in Bank-Financed Projects*. Operational Manual Statement. OMS 2.33. February 1980. Washington, D.C.
56. WORLD BANK, 1986. *Operations Policy Note*. OPN 10.08. In-house document. Washington. D.C.
57. WORLD BANK, 1994. *Resettlement and Development. The Bankwide Review of Projects Involving Involuntary Resettlement 1986–1993*. April 8, 1994. Environmentally Sustainable Development, Washington, D.C.
58. WORLD BANK, 1996. *The World Bank Participation Sourcebook*. Environmentally Sustainable Development, Washington, D.C.
59. WORLD BANK, 2001. Operational Directive 4.12 & 2b. December 2001.
60. WORLD COMMISSION ON DAMS, 2000. *Dams and Development: A New Framework for* WORLD COMMISSION ON DAMS, *Decision-Making*. The Report of The World Commission on Dams.

PERSONAL COMMUNICATION

- Downing, Theodore E. 1998. University of Arizona, USA.
 Scudder, Thayer. 2000. California Institute of Technology, Pasadena, USA.
 Tamondong, Susan. 2007. University of Oxford, Great Britain.
 Resettlers from the villages in Ejido Vista Hermosa, Queret ro, Mexico.

TEORIA SPAȚIULUI DENS ÎN SOCIOLOGIE ȘI ANTROPOLOGIA ISTORICĂ

ILIE BĂDESCU*

ABSTRACT

THE THEORY OF THE DENSE SPACE IN SOCIOLOGY AND HISTORICAL ANTHROPOLOGY

The density of social interactions taking place between local reference frames and the mental inputs of various cultures influences the harmony of the cognitive landscape particular to a certain area. The “conceptual blendings” (patched up life philosophies) are responsible for the compression of communitarian energies or for their drive towards unspecific and low ideals. The “conceptual blendings” are often generated by the dismantling of local meanings and traditional ways of thinking. The resuscitation of the interaction between apparently irremediably separated meanings is highly dependent on the dense space, which can be remade up mainly through the action of religious-mental inputs.

Key words: dense space, asynchronous factors, conceptual composite, fields of experience, noology.

SPAȚIUL DENS, ÎN LUMINA TEORIEI SPAȚIULUI MENTAL. M. TURNER ȘI G. FAUCCONIER. RETRĂIREA ÎNTREGURILOR

Teoria spațiului dens se reazemă pe o familie de teorii, între care aş menţiona teoria durkheimistă a densităţii dinamice¹, teoria weberiană asupra rolului decisiv al eticii creştine în geneza noului spaţiu economic al capitalismului modern², teoria substratului, împărtăşită de mari savanţi din domenii conexe, de la lingvişti la istorici şi sociologi, teoria spaţiului (câmpului) stilistic a lui A. Kreober şi L. Blaga³, teoria hărţilor mentale şi a hărţilor cognitive, ilustrată la vârf de către

* Address correspondence to Ilie Bădescu: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 Bucureşti, România, e-mail: iliebadescu@gmail.com

¹ E. Durkheim, *De la division du travail social*, Paris, Alcan, 1893.

² Max Weber, New York, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, 1958.

³ Cf. *Trilogia culturii*, în *Opere*, vol. 9, Bucureşti, Editura Minerva, 1985.

E. Shills, teoria cadrelor spirituale și a statisticii pragurilor⁴, și, nu în ultimul rând, teoria „multispațialității” (*many-spaces model*) și a „compozitului conceptual” (*conceptual blending*) a lui M. Turner și G. Fauconnier, la care ne vom referi în continuare. Lumea se organizează în decupaje intelectual-cognitive numite felurit: domenii, discipline, cadre, categorii, structuri, spații etc. Un spațiu de viață poate fi caracterizat cognitiv prin mijlocirea hărții mentale induse de aceste decupaje și, deopotrivă, prin evaluări privind frecvența, calitatea și interacțiunea unor asemenea decupaje. Pe de altă parte, într-un atare spațiu pot să apară rupturi, adevărate abisuri, difluențe, deșerturi semantice etc., ceea ce ne permite să vorbim despre densitatea spirituală a spațiilor de viață și să distingem între spații dense și spații difluente, ambele tipuri dovedindu-se extrem de active în viața indivizilor și a colectivităților. În plan subiectiv sau lăuntric, aceste decupaje sunt tot atâtea spații mentale. Aceste spații mentale stau separate, dar se pot și împleti, alcătuind amestecuri, asupra cărora au stăruit Turner și Fauconnier, în cuprinsul teoriei lor. În lumina acestei teorii, *construcțiile mentale* derivă deopotrivă din operații logice, din acte înzestrate cu armonie interioară și coerență externă, și din „amestecuri conceptuale” (*blend*) de elemente provenite din surse felurite (*mental inputs*). Amestecul, împletitura aceasta conceptuală (*conceptual blending*), este prezentă „în multe arii ale cogniției și acțiunii, incluzând în acest câmp metafora, contrafacticele, schimbarea conceptuală”. Fauconnier și Turner au numit aceste acte *amestecuri sau mixturi conceptuale* (*conceptual blending*). „Prin amestecare (*in blending*), structurile care provin de la două sau mai multe spații mentale sunt transmutate într-un spațiu mental «compozit» distinct (*separate blended space*), care moștenește structurile parțiale ale celor două *input*-uri, având totodată o structură emergentă proprie”⁵. „Un spațiu mental dat își extrage adeseori structura de la mai mult decât un singur domeniu conceptual” („A given mental space often recruits structure from more than one conceptual domain”). „Amestecul”, împletitura aceasta de *input*-uri mentale extrase din domenii felurite, funcționează (*operates*) „pentru a procura înțelegerea formelor compozite”. Chestiunea pare a fi totuși mai nuanțată decât ni se înfățișează în lumina teoriei lui Turner, căci adeseori amestecul, împletitura unor *input*-uri mentale diferite, provoacă blocarea înțelegerii ori deplasarea sensului, cu efecte falsificatoare grave. Latura aceasta a fost amplu examinată de către C. Rădulescu-Motru⁶. În ceea ce ne privește, am formulat acest

⁴ I. Bădescu, *Noologia. Cunoașterea ordinii spirituale a lumii*, București, Editura Valahia, 2000, *Noopolitica. Teoria fenomenelor asincrone*, București, Mica Valahie, 2005.

⁵ A se vedea: Mark Turner and Gilles Fauconnier, *Conceptual Integration and Formal Expression*, în Mark Johnson (ed.), „Journal of Metaphor and Symbolic Activity”, 1995, volumul nr. 10, nr. 3.

⁶ C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul, dar și Puterea sufletească*, în *Personalismul energetic și alte scrieri*, București, Editura Eminescu, 1984.

model pentru analiza a ceea am denumit „personalitate aglutinată” la începuturile modernității românești, tipar pe care l-am ilustrat prim exemplul lui Costache Conachi, „poet al iatacului”, „subtilizând pe sofale”, cum îl caracterizează Călinescu⁷, însă deopotrivă inițiator al unei prime bănci în Valahia⁸. Ipoteza „amestecului conceptual” a fost, istoricește vorbind, formulată mai întâi de Th. Capidan, lingvist comparatist, care a examinat fenomenul lingvistic al romanității balcanice, prin teoria „promiscuității balcanice”, a amestecului lingvistic propriu acestei arii lingvistice. În teoria spațiului dens⁹ am atras atenția asupra fenomenului de *retrăire a câmpurilor noologice* (spirituale) provenite din culturi care aparțin unor spații spirituale multiple, de înaltă diversitate, despărțite câteodată de adevărate abisuri mentale, (așa a fost, ne spune Blaga, mediul alexandrinist al antichității precreștine finale). O asemenea retrăire este obligatorie, pentru a scoate omenirea dintr-un prelungit interregn cultural¹⁰, caracterizat de blocaje mentale, de rupturi, de schisme îndelungate și adânci, ceea ce indică

⁷ Cf. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1986.

⁸ Cf. *Sincronism european și cultură critică românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2005.

⁹ Formulată în *Noopolitica. Teoria fenomenelor asincrone*, Mica Valahie, 2005.

¹⁰ Asupra teoriei interregnurilor vezi, A. Toynbee, *A Study of History*, New York, Oxford University Press, Toronto, 1962, vol. I, p. 22–23: Orice societate (societățile se grupează în aceeași specie, dacă sunt supuse aceluiași *forțe*), spune Toynbee, „este confruntată în cursul vieții sale cu o succesiune de probleme pe care fiecare membru trebuie să le rezolve pentru sine însuși în chipul cel mai bun cu putință. În fiecare caz unii eșuează, pe când alții reușesc să afle o soluție și, din nou, unele soluții găsite sunt imperfecte și comune în soluționarea problemelor subsecvente, pe când altele sunt originale sau fertile în posibilități de progres în continuare” (p. 22–23). Numai comparând comportamentele particulare ale diverselor „societăți” individuale și derivând similitudinile și disimilaritățile, putem sesiza tipul de societate mai cuprinzătoare în care ele se încadrează. În raport cu această societate mai largă, soluțiile (*ordeals*) succesive, ca „serii de evenimente”, sunt opera unor „minorități creatoare”, care, prin însăși fertilitatea previziunilor lor, exercită o forță imitativă (*mimesis*) asupra „proletariatelor externe”. O civilizație care eșuează în mod repetat în a rezolva noile solicitări ale mediului intră într-un proces de „dezintegrare” (preluarea aceluiași model de schimbare, de răspuns, în raport cu solicitările diverse). Societatea cade astfel pradă „discordiilor”. „Minoritatea creatoare”, pe măsură ce nu-și mai poate juca rolul de a răspunde creator la solicitările mediului, se transformă într-o „minoritate dominantă”, care-și va asigura poziția prin forța „statului universal” (de exemplu, dezintegrarea civilizației elene a cunoscut, după un „Timp al discordiilor” (*Time of Troubles*), emergența „statului universal” al Imperiului Roman). Sciziunile în raport cu minoritatea dominantă dau naștere unui „proletariat intern” (care se opune minorității dominante în cadrul societății date), proletariat care va da naștere „bisericii universale”. La rândul său, proletariatul extern, ieșit din sfera *mimesis*-ului stârmit de fosta minoritate creatoare, va reacționa, în raport cu același „Timp al discordiilor” prin *Barbarian Wölkerwanderung* (migrația popoarelor barbare războinice). Aceste două „instituții” servesc istoricului ca „semne” (*tokens*) pentru a cerceta tipul legăturii (înrudire și afiliere) dintre „vechea” și „noua” societate. Intervalul dintre vechea și noua societate se numește interregn. În perioadele de interregn precumpănesc amestecurile *input*-urilor mentale provenind dinspre felurite spații mentale, fără ca cel implicat să poată ridica un atare amestec la calitatea unei noi structuri, adică a unei sinteze civilizatoare noi, ceea ce ar fi un răspuns original la provocarea mediului istoric dat.

instaurarea unui mare impas spiritual pentru toată omenirea. Un atare interregn aduce după sine conflicte endemice, războaie, mari tensiuni și neînțelegeri, ceea ce, prin efect de propagare, induce o conjunctură marcată de absența soluțiilor la marile provocări ale acelui mediu de viață colectivă la scara unei întregi civilizații. O asemenea conjunctură este semnul a ceea ce Toynbee a denumit perioadă de interregn. Fenomenul de fundal al unor asemenea conjuncturi este acela al *oboselii popoarelor*¹¹ și al *increativității elitelor*, al totalei lor sterilități, încât menținerea lor în fruntea popoarelor nu se mai bazează pe *creativitate și pe exemplaritate*, ci pe *dominație și silnicie*. Ele devin silnice, sterile și extrem de costisitoare. Ceea ce scoate omenirea dintr-un atare impas este spațiul dens și deci agentul capabil să preschimbe multispațialitatea aglutinată, eventual compusă din amestecuri spirituale, într-o spațialitate nouă, marcată de intensificarea comunicării, de retrăirea acestor multiple spații mentale până la esențializarea lor într-o nouă structură noologică (spirituală), un spațiu spiritual nou, care este un spațiu dens, adică este marcat de creșterea *densității interacțiunilor spirituale* dintre subîntregurile care până atunci fuseseră despărțite de adevărate abisuri noologice.

SPAȚIUL DENS CA PROTOSPAȚIU MENTAL. METAFORA CONCEPTUALĂ

Turner și Fauconnier propun conceptul lor de compozit sau amestec conceptual, prefațând un alt concept relevant pentru domeniul nostru, cel de spațiu cognitiv, pornind de la un alt termen de lungă carieră, cel de „domeniu”. „Domeniul conceptual se referă la o vastă organizare a cunoașterii, precum ar fi cunoașterea de călătorie (*journey*) sau de (...) educație. Un domeniu conceptual are o structură elementară de entități și relații la un nivel înalt de generalitate – de exemplu, domeniul conceptual pentru o călătorie are roluri pentru călător, drum, origine, destinație etc.”¹² Față de această organizare, o metaforă, care, în lumina teoriei lui Turner și Fauconnier, exemplifică un amestec conceptual, un compozit conceptual, este aceea care transportă o structură de la un domeniu conceptual (o „sursă”) la altul (*a target*). O metaforă conceptuală reprezintă cartografierea (parțială) a unei structuri elementare dintr-un domeniu conceptual în altul (the

¹¹ Fenomenul oboselii popoarelor a fost minuțios studiat mai întâi de către E. Demolins, sociolog din gruparea Școlii Le Play, cu ocazia examinării fenomenului numit de el „surmenaj social”, în binecunoscuta lucrare în două volume *Comment la route crée le type sociale*, vol. 2, Paris, 1901–1903. Același fenomen a fost studiat de către N. Iorga în *Hotare și spații naționale*, chestiune amplu prezentată în cartea mea *Timp și cultură. Trei teme de antropologie istorică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.

¹² „In this approach, *conceptual domain* refers to a vast organization of knowledge, such as our knowledge of *journey* or *dreaming* or *education*. A conceptual domain has a basic structure of entities and relations at a high level of generality – for example, the conceptual domain for *journey* has roles for *traveler*, *path*, *origin*, *destination*, and so on” (*Ibidem*).

target)»¹³. Problema modelelor gnoseologice este, iată, direct formulată, încât autorii teoriei multispațiului (*many-space*) recunosc faptul că un model teoretic, precum acela al „bidomeniului” (al dublului domeniu: *two-domain*) poate să țină ascunse vederii noastre mentale fenomene care țin de modelul multispațialității (*The many-space model explains a range of phenomena invisible or untreatable under the two-domain model*)¹⁴. L. Blaga a dus mai departe chestiunea, atunci când a clasificat metaforele în *plasticizante* și *revelatorii*. Metaforele plasticizante nu indică neapărat un spațiu dens, deși se bazează tot pe *procedeul spațiilor mentale compozite*. Când spui „apă de cleștar”, aduci două spații conceptuale într-un al treilea, compozit, spațiul conceptual legat de „cleștar” și de semnificațiile acestuia: transparent ca cleștarul, clar ca cleștarul, dens ca cleștarul etc. Cu adevărat renovatoare în câmpul cunoașterii este însă metafora revelatorie de tipul acesta: „soarele, lacrima Domnului în mările somnului” (L. Blaga). Deja aici metafora conceptuală conectează două câmpuri analogic-disanalogice într-al treilea și, prin efect de propagare a sensurilor, într-al patrulea și așa mai departe, nelimitat. Chestiunea cu adevărat importantă, în studiile celor doi cognitiști și în filosofia metaforei revelatorii a lui L. Blaga, se referă la noua accepțiune, pe care aceștia o propun pentru teoria referențialului. În accepțiunea tradițională, un sistem de referință este totuna cu un „domeniu conceptual”, cum îl numesc autorii. În realitate, un sistem de referință este mai mult decât un domeniu conceptual static, căci evocă un „spațiu mental” dinamic, ceea ce deplasează accentul de la o structură statică dată, la trăire sau experiență, inclusiv experiența intelectuală. Un spațiu mental este un „pachet conceptual, construit în scopul unei acțiuni și înțelegeri local(izat)e. Spațiile mentale sunt construite ori de câte ori gândim și vorbim. Ele sunt *interconectate* și pot fi *modificate* pe măsură ce discursul se derulează”¹⁵. Marea problemă, pe care o întâlnim atunci când se ivesc situații multiculturale simplu aglutinate, este aceea că spațiile mentale se pot bloca, adică interconexiunile lor zac în ruină și ruptură, noi înșine, pur și simplu, suntem lipsiți de puterea, care ne-ar face capabili să construim atari conexiuni între spații mentale totuși coprezente în mintea noastră, chiar și numai ca evocare. Pornind de la o atare situație, Huntington a propus teoria sa, conform căreia contactele feluritelor

¹³ In a customary view of conceptual metaphor – one we use in our own previous work – metaphor carries structure from one conceptual domain (*a source*) to another (*a target*) directly. (Lakoff & Johnson, 1980; Johnson, 1987; Turner, 1987; Lakoff & Turner, 1989; Sweetser, 1990; Turner 1991). „A conceptual metaphor consists of a (partial) mapping of the basic structure of one conceptual domain (*the source*) onto another (*the target*)” (*Ibidem*)”.

¹⁴ „...the two-domain model is actually part of a larger and more general model of conceptual projection. We call this new and competing model the *many-space* model. The many-space model explains a range of phenomena invisible or untreatable under the two-domain model and reveals previously unrecognized aspects of even the most familiar basic metaphors” (*Ibidem*).

¹⁵ „A mental space is a (relatively small) conceptual packet built up for purposes of local understanding and action. Mental spaces are constructed whenever we think and talk. They are interconnected, and they can be modified as discourse unfolds” (Fauconnier, 1994 [1985]) – *Ibidem*.

civilizații religioase îmbracă, în chip univoc, forma ciocnirilor, a războiului civilizațiilor de proporții planetare. În același mod, înțelegem ce se întâmplă cu personalitățile care și-au compus, prin imitație, o vastă mașinărie a personalității într-o teribilă disproporție față de puterea sufletească, rămasă cu totul nedezvoltată. Pe cât de sofisticată este mașinăria personalității, pe atât de anemică este puterea sufletească a unui atare ins, ne spune C. Rădulescu-Motru. În atari situații, omul, cu toată interioritatea lui, se vedește el însuși o ființă lăuntric și exterior conflictuală. Ieșirea din această stare de pluriconflictualitate este cu puțință numai dacă se ivesc agenți capabili să renoveze *tiparele de trăire*, astfel încât *noua trăire* să poată *scoate lumea din confiniile în care s-a blocat* ca într-o mlaștină. Chestiunea a fost intuită de către un mare sociolog german, Freyer, citat amplu de către Anton Golopenția în teza lui de doctorat. Îl vom invoca mai încolo pentru a lămuri un alt concept important pentru ipoteza spațiului dens, și anume conceptul câmpurilor de trăire capabile să perpetueze și, deopotrivă, să renoveze tiparele de trăire. Deocamdată vom face un popas în câmpul de evocare al unei alte mari teorii referitoare la efectul de oboseală a popoarelor, provocată de amestecul cultural indus de procesul occidentalizării forțate. Teoria este a lui Demolins și cazul examinat este acela al Rusiei, aflată la pragul modernității sale.

MULTISPAȚIALITĂȚILE SPIRITUALE ȘI FENOMENUL OBOSELII SOCIALE. ED. DEMOLINS

Spațialitățile aglutinate induc mai degrabă oboseală, diminuarea creativității elitelor, ne spune E. Demolins, sociolog al Școlii lui Fr. Le Play. Cazul cel mai reprezentativ pentru acest fenomen de amestec al unor spații mentale neasimilate este, consemnează Demolins, acela al surmenajului social în Rusia, aflată la pragul modernizării sale.

„Rusia suferă, de un surmenaj social. Și acest surmenaj determină niște fenomene morbide pe care nu le întâlnim nicăieri în altă parte... De o parte, ea pare a fi întârziată față de societățile Occidentului, de alta, ea pare a voi să le devanseze pe toate pe calea transformărilor și revoluțiilor. O putem cita totodată ca exemplu de societate stabilă și instabilă... Este țara contrastelor. Ea este «sfânta Rusie»; și este, în același timp, casa anarhiei și a nihilismului. Dar mirarea crește când observi că, în această societate curioasă, rolurile nu sunt deținute de aceiași actori ca în Occident: aici spiritul revoluționar se încarnează mai ales în clasele populare; spiritul de conservare, în clasele superioare. În Rusia totul este pe dos; poporul este conservator, clasele superioare sunt revoluționare; ... un nou atentat contra țarului, ori un complot contra ordinii stabilite... au drept autori funcționarii de stat, nobili studenți, femei aparținând nobilimii și burgheziei; rareori sunt oameni din popor... Iată care sunt revoluționarii: este contele Leon Tolstoi, aparținând celei mai înalte aristocrații... este Turgheniev... mare proprietar; este Herten, moștenitor al unui

mare patrimoniu populat de șerbi, este Bakunin, un ofițer ... este prințul Kropotkin etc. etc.”¹⁶.

În Franța burghezii au făcut revoluția spre a câștiga drepturi, în Rusia, nobilii o fac spre a le pierde (*ibid*, p. 185). Cum se explică această plonjare în revoluții, în comploturi etc.?

„Trebuie că această clasă suferă de un rău foarte profund, foarte vechi, foarte ascuțit, întrucât o suferință superficială, recentă și lejeră nu poate produce o explozie atât de formidabilă. E sigur că ea poartă în corp o suferință, o rană teribilă”¹⁷.

Demolins leagă această suferință de surmenajul social provocat de occidentalizarea înainte de vreme și într-un ritm mult prea accelerat, forțat. Putem observa aici un rău mai general și tipic, de care suferă toate popoarele care s-au confruntat la scară largă cu un conflict multiplu între *input*-uri mentale provenite din spații mentale diferite. Este boala fenomenului general al superpunerii unei formațiuni artificiale peste una organică și naturală. Spre același tip de explicație ne conduce Demolins însuși:

„Răul de care suferă această societate este desigur consecința surmenajului social la care a fost supusă această societate în întregul ei, pentru a se occidentaliza înainte de vreme, fără a ține seama de etapele necesare, violând, în mii de feluri, legile evoluției. Cu corpul social e la fel ca și cu cel uman, când se violează legile igienei: el se răzbună prin starea morbidă. Pentru a transforma extrem de rapid această societate, șefii statului rus au avut nevoie de o armată de funcționari, de o imensă birocrație, în care au înregimentat, cu voia sau cu forța, toată clasa superioară. Această clasă (...) a fost separată de țăranii, de slavi (...) Guvernul a mers astfel contra scopului pe care-l urmărea și, astfel, a ratat educația agricolă a claselor țăărănești, (rupând clasa superioară de țăranii, *n. ns.*, I. B.), care au recăzut adânc în vechiul mir oriental și rutinier. Și, împiedicând dezvoltarea agricolă, a fost împiedicată și cea industrială și comercială. Toată marea operă socială a rămas în suspensie, suspendată. Dar răul n-a fost doar pentru țăranii, el a lovit încă mai puternic clasa superioară: din rurală a devenit urbană; din agricolă a devenit de curte; din activă a devenit o clasă de prisos, din utilă, dăunătoare. Și, cum viața de funcționar conduce rareori la bogăție, din bogată ea a devenit săracă. Astfel ea a fost lovită și în situația ei socială și în cea financiară; ea s-a simțit rănită, fără a ști de cine și nici de ce, neîndoindu-se că răul era în ea, că răul era ea ...”¹⁸

Iată dar că răul acesta provine dintr-un proiect social eronat, din forțarea unei părți a societății să trăiască în *cadre artificiale*, care istovesc potențialul uman fără vreun rezultat progresiv și împlinitor. Ea, acea parte, a fost silită să trăiască într-o formație socială superpusă, neorganică, artificială, croită pentru un scop care n-a fost atins niciodată: crearea rusului nou, pur, european. Dar, în același timp, nici împlinirea tipului rusesc, în cadrele lui naturale, n-a fost îngăduită. Proiectul

¹⁶ *Op. cit.*, t. II, p. 184–185.

¹⁷ *Ibidem*, p. 185.

¹⁸ *Ibidem*, t. II, p. 186.

formațiunii superpuse a fost ratat, și odată cu el au fost livrate inutilității (tema oblomovistă o spune) uriașe energii omenеști. În același timp, proiectul formațiunii comunitare a fost reprimat, și energiile lui au fost comprimate. Aceasta a dus la manifestarea lor anarhică și de uriașe proporții, ca o energie închisă și brusc declanșată prin fisiiune. Aceasta a fost marea deflagrație a „Marii Revoluții din Octombrie”. Ea a fost o deflagrație a sufletului comunitar comprimat. Evident că, și în acest caz, energiile dezlănțuite au fost recanalizate (cum se întâmplă în aceste situații) pe un canal străin, în care și prin care a renăscut un tip de relație superpusă; între o formațiune naturală și una artificială numită stat comunist sau imperiu marxist, tot un proiect occidental.

Revenirea la „normal” este cu puțință numai prin refacerea spațiului dens, adică prin recuperarea interacțiunilor dintre părțile care stau separate, rupte unele de altele și prin sporirea intensității tuturor legăturilor sociale, ceea ce sporește totodată și coeficientul de creativitate al colectivității respective. Suntem, iată, încă solicitați cu lămuriri suplimentare la ceea ce ar putea fi o teorie a spațiului dens și cu privire la modul în care se manifestă spațiile dense în timp și spațiu.

SPAȚIUL DENS CA MARE SPAȚIU. AMERICA BIOCEANICĂ ȘI EUROPA CREȘTINĂ. EVREII, POPOR UNIVERSAL

Ceea ce face posibilă apariția, emergența unui spațiu dens este tocmai fenomenul de retrăire a *întregului* compus din părți simplu aglutinate, dispartate, extrem diversificate, pe care un asemenea tip de retrăire le va putea scoate din tensiunile și ciocnirile endemice, spre un tip nou de unitate, de valoare universală. Agentul, care procură omenirii un astfel de proces de retrăire a subîntregurilor spre a dobândi o nouă esență spirituală, capătă valoare și semnificație universală. Acești agenți sunt elite universale, ori popoare universale etc. Cazul unui atare popor universal, probabil primul în istoria lumii, este al evreilor. Aceștia au „amestecat” într-o plămadă nouă mai toate marile culturi ale *antichității primare*, prelucrând astfel primul mare spațiu dens de valoare cu adevărat universală, fără de care n-am putea concepe nici emergența Europei creștine, nici emergența *Americii bioceanice*, căci aceasta a făcut cu adevărat din cele două oceane ale planetei o nouă unitate talasocratică, sub semnele căreia trăim azi, dar care nu are încă valența unui spațiu dens, cum li se năzare globaliștilor soteriologici. Kenoza mântuitoare se petrece sub semnul mărturisirii divine a valorii universale a acestui spațiu dens, căci Mântuitorul, Dumnezeu-Fiul, mărturisește această calitate plămădei evreiești: „Eu n-am venit să stric legea și profeții, eu am venit să le împlinesc”, spune Iisus Domnul. Este primul caz din istorie, în care Dumnezeu, prin vocea Fiului Său, întărește mărturisitor ideea că *experiența evreilor* este una de valoare universală, renovând totodată, printr-o *retrăire noologică divino-umană*, în care se regăsesc, așadar, deopotrivă, spațiul pământesc și spațiul ceresc, ca *input-uri* noosice,

universul, lumea și condiția umană și statuând noul spațiu dens al planetei, care, în nucleul său european, capătă valențe de spațiu dens iudeo-creștin. În lumina ipotezei spațiului dens, se întrezăresc mai multe evoluții gnoseologice posibile. Este posibil, mai întâi, să aducem în studiu acele *unități de analiză* numite trăiri, fără de care universurile umane rămân incomprehensibile. Chestiunea a fost lămurită încă de Weber. La baza oricărei explicații trebuie căutat un *tipar de trăire*, singurul care face posibil saltul de la interpretarea subiectivă la explicația semnificativă. Între tiparele felurite de trăire se pot decupa cele care au fundamentat configurațiile capabile să reorganizeze lumea și să-i redea fluxul de viață, curgerea noosică, fără de care totul, istoria în întregul său, s-ar fi transformat într-o mlaștină gnoseologică, un amestec de concepte, viziuni, subîntreguri spirituale etc., amestecătură care poate înghiți omenirea, prefăcându-i sfârșitul. Este posibil, în al doilea rând, să conducem cercetarea spre o *nouă pragmatică*, din care n-ar lipsi elementele de profetism analitic și, astfel, să elaborăm o nouă expertiză la probleme ce par insolubile în lumina vechii științe, ce ignoră încă rolul și semnificația gnoseologică a trăirii. Este, în fine, cu puțință să reclassificăm marile experiențe ale omenirii și deci ale popoarelor, astfel încât să nu mai păstrăm pe locurile din față experiențe care au fost mai degrabă „închideri” (*enclosures*) decât „deschideri” (*disclosures*) pentru umanitate. Atari experiențe de „închidere” au fost, de pildă, cele inițiate de „luminați”, ori cele care compun seria marilor revoluții anarho-nihiliste, începând cu Revoluția Franceză și continuând cu revoluția bolșevică rusească, cu cea nazistă și cu cea spre care sunt împinse la ora actuală popoarele Europei, în numele și sub scuzele fatalității globalismului. În schimb, experiențe de importanță decisivă pentru omenire și pentru anumite regiuni ale planetei sunt total ignorate. Un exemplu este, de pildă, cel la care se referă Mircea Eliade, al „creștinismului cosmic sud-est european”, un tip de retrăire noologică, în care au fost „amestecate”, într-o plămadă nouă, culturile substratului creștin (marile scenarii cosmologice ale omenirii din eonul arhaic al umanității) cu marea spiritualitate revelată, datorată coborârii lui Dumnezeu în lume, în omenirii Sale. Tot astfel, de îndată ce se înlătură perdeaua revoluționară dinspre marele peisaj etnosimolic al popoarelor europene, se vor ivi în deplină strălucire epoci de valoare universală, precum a fost aceea în care au trăit și au creat Dante și Leonardo Da Vinci, Shakespeare, Goethe, Tolstoi și Dostoievski, Eminescu și Brâncuși, Pascal și Descartes, Cervantes și Gaudi, Platon și Aristotel, Sf. Maxim Mărturisitorul și Sf. Grigorie Palama ș.a. Înainte de a continua să examinăm zonele de aplicație ale ipotezei spațiului dens, să insistăm încă asupra lungului proces al elaborăției sale, proces din care vom reține doar unele momente istorice. În ceea ce ne privește, noi ne asumăm doar străduința finală a punerii laolaltă a lucrurilor dispartate, adică tot o retrăire gnoseologică a unor subîntreguri, care probabil vor prelua valențele unei alcătuirii gnoseologice noi (un compozit conceptual), anunțată prin noul concept pe care-l propunem, cel de spațiu dens. Cum s-a precizat, pentru a face noțiunea aceasta îndeajuns de familiară, vom stărui asupra unor concepte învecinate, ca să nu spunem înrudite, precum este și acela al câmpurilor de trăire.

SPAȚIUL DENS ȘI FENOMENUL CÂMPURILOR. TEORIA LUI H. FREYER DESPRE ROLUL CÂMPURILOR DE TRĂIRE

Pentru sociologul german, H. Freyer, sociologia trebuie să devină o știință pusă în serviciul „salvării” și în acest scop ea trebuie să identifice acele *câmpuri de trăire* capabile să furnizeze informații, idei și atitudini *salvatoare*, adică tipare de trăire cu valențe salvatoare. În viziunea lui Freyer, *cercul salvatorilor* se recrutează dintre membrii elitei politice. Aceasta este ideea axială a sociologiei lui Freyer, ne spune A. Golopenția în rezumatul pe care-l face operei sociologului german:

„În *Etica obștei politice*, Freyer se referă la rolul *omului politic*, care trebuie să formeze «*cercul salvatorilor*», pentru a câștiga «*disponibilitatea întregului popor*». [Omul politic] trebuie să edifice «*un nou centru magic*», să pătrundă în «*interiorul omului*», să smulgă oamenii din programul obișnuit, din judecățile de valoare, din cultura lor, pentru ca *atacul asupra a ceea ce vegetează să fie victorios*¹⁹. Sarcina (*target-ul* operației amestecului *input-urilor* mentale): *înnoirea statalității*, dar, în așa fel încât să se creeze o „ordine a poporului”, capabilă să „încorporeze în ea toate forțele, în loc de a fi la discreția lor”. Stein și Riehl vorbesc despre o *comunitate postcapitalistă a poporului*. Sursa acestei înnoite statalități este, ne spune Freyer, un spațiu mental compus în jurul unui centru magic.

Freyer a intuit, iată, rolul *câmpului de trăire* în actele de cunoaștere și în acțiunea omenească, câmp pe care-l asimilează cu ceea ce numește „interiorul omului”. El identifică acest câmp în zona de întâlnire a două spații mentale, pe care le gândește după modelul *compozitului conceptual-afectiv*: un subspațiu mental latent, ca parte a unui spațiu magic, și un subspațiu manifest, ofensiv, constituit în spațiul de manifestări, gânduri și sentimente ale omului politic. Compozitul conceptual se constituie prin amestecul celor două subspații mentale: magic și politic. Freyer prefigurează, iată, modelul *statului magic*, de care lega șansele înnoirii statalității și deci ale salvării sociale, în opoziție, iată, cu ideea lui Max Weber, care legase șansa omenirii de tendința inversă, adică de dezvrăjirea lumii, de dezemoționalizarea („raționalizarea”) spațiului mental al omului european. Este drept că, în vederile lui Freyer, numai tiparul de trăire și acțiune este de tip magic, nu și conținutul acestora, care își păstrează caracterul specializat al cunoașterii științifice, de unde rolul sociologului în acest compozit de cunoaștere-salvare. Să reținem, așadar, rama analizei lui Freyer, în lumina căreia nici omul politic de formulă raționalistă, nici ideologiile, nici cultura prin ea însăși, nici economia nu pot debloca forțele victoriei. Secretul lor se află în „interiorul omului”; aceste forțe sunt solidare, altfel spus, unui orizont de masive amestecuri sociale de *input-uri* mentale magice și politice și se manifestă sub forma unor trăiri capabile să inaugureze noi spații mentale și acționale, în cuprinsul cărora spațiile scindate de ieri, traversate de confinii și multiple sciziparități, s-ar putea preschimba în spații

¹⁹ Anton Golopenția, *Opere complete*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 17.

dense. Acestea sunt aidoma unor câmpuri socio-mentale, în care a crescut brusc numărul și intensitatea interacțiunilor sinergice, de împreună-lucrare, împreună-gândire și împreună-simțire, la cei care, până ieri, erau separați, străini cu totul unii de alții, războinici înecați în conflicte și sciziparități endemice. Aceleași forțe, care vor debloca puterile lăuntrice, energiile victoriei, se recompun și în câmpul cunoașterii, ca factori esențiali ai noilor sinteze ale cunoașterii societății. Sociologia nu mai este o știință domenală strict delimitată, de vreme ce trăirile de tipar magic se combină („amestecă”) într-un mod semiconceptual cu sisteme categorial-acționale riguroase numite strategii, politici etc.

Specificul sociologiei domeniiale (ca al oricărei alte științe sociale tradiționale), despărțită, altfel spus, pe *domenii conceptuale*, este de a avea un drum întrerupt mereu de peisaje dezarticulate, de cunoștințe care zac împrăștiate ca niște *membra disjecta*²⁰, pe care sociologia trebuie să le unifice, să le integreze în *unități* noi. Factorii care transmit sociologiei o asemenea putere de sistematizare a cunoștințelor în unități noi, pe care le putem numi *spații mentale dense*, sunt, în esența lor, atemporali și translocali, dar preiau anumite formule istorice de manifestare, îmbracă, altfel spus, forma acelor direcții istorice de trăire cu funcție de sistematizare a cunoașterii care se propagă asincron față de timpul dominant (în afara sincroniilor cu timpul istoric ruinator, nimicitor). Grație unei propagări cumulative, intensificată prin legea „coexistenței generațiilor succesive” (formulată de Academicianul Tudorel Postolache), respectivele direcții de trăire îmbracă forma spațiilor mentale de mare densitate. În viziunea lui Golopenția, trei au fost direcțiile în care s-a încercat unificarea cunoștințelor disparate în *unități noi de cunoaștere*: direcția empirică, cea formală și cea istorico-filosofică. Energiile de trăire din spatele lor sunt, cum s-a precizat, atemporale, non-locale, formulele, însă, în care acele energii tainice, secrete, se actualizează, sunt întotdeauna istorice. Surpriza cea mare este constatarea că, la baza acestor noi direcții de sistematizare a cunoștințelor disparate, s-au aflat noi tipare de trăire, câmpuri de trăire renovatoare, capabile, altfel spus, să inițieze, din amestecul (plămada) unor *input-uri* mentale felurite, noi spații mentale, și deci densități noosice distincte, la scara istoriei moderne a Europei și poate a lumii.

„Toate direcțiile contemporane ale sociologiei, cea *empirică*, cea *«formală»* și cea *istorico-filosofică*, sunt necesare pentru îndeplinirea sarcinii care stă astăzi în fața sociologiei”²¹: a integra cunoștințele în *unități noi*, cerute de cunoașterea și acțiunea socială, în noul context istoric și epistemologic, creat nu doar de transformările sociale, ci, mai ales, de criza postmodernă a științelor societății.

Sociologia se poate dezvolta precumpănitor pe una dintre cele trei direcții, și atunci aceea dictează *formula de integrare* a cunoștințelor și a acestora cu acțiunea. La baza ei se află mereu un *câmp de trăire distinct* și deci un alt orizont de

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 18.

spațializări mentale, în vastitatea căruia vor fi încercate toate formulele de salvare posibile, solidare cu acel orizont.

Așa s-a întâmplat în secolul XVIII, când „burghezia liberală” a dus la triumf „cunoașterea formală”, în detrimentul celei „istorico-filosofice”, promovată de „reacțiunea conservatoare”, care a cultivat „aproape exclusiv cercetarea trecutului”²².

Stilul nou de integrare, bazat pe sociologia empirică, s-a impus abia printr-una dintre cele două ramuri ale sociologiei americane, culminativă prin R. K. Merton (cu teoria de rang mediu și cu direcția de cercetare a problemelor sociale).

Tot sociologia americană a promovat un alt stil de integrare a cunoștințelor despre realitatea socială, ce aparține școlilor „interacționismului simbolic”, stil pe care eu îl atribui „sociologiei noologice” și care combină *primatul factorului spiritual* cu postulatele *relaționismului* și ale *posibilismului* (virtualismului) *trăirist*, *semitainic* sau *mistic* (într-una din variantele sale răsăritene).

SPAȚIUL DENS CA SPAȚIU AL VESTIRII (PREANUNȚĂRII). VIRTUALISM TRĂIRIST

Primatul spiritualului în conceperea ordinii, combinat cu postulatul virtualismului semitainic sau mistic, apleacă perspectiva sociologiei atât de puternic spre o nouă abordare și deci spre o nouă perspectivă de integrare a cunoștințelor, încât am îndrăznit să o denumim printr-un *termen nou* – *noologie* – și s-o considerăm o dovadă radicală cu privire la ipoteza spațiului dens și a rolului acestuia în renovarea cunoașterii și a formulelor de trăire.

Niciuna dintre cele trei nu are noutate: nici *primatul spiritualului*, nici *relaționismul*, nici *virtualismul trăirist de formulă mistică*. Nouă este combinarea (*conceptual blending*) lor într-o *perspectivă* care sugerează un nou stil de integrare a cunoștințelor care nu mai este nici cel empiric, nici cel formal, nici cel istorico-filosofic, ci acela pe care l-am denumit „noologic” sau trăirist. Acesta acordă preponderență între cele trei – primatul spiritului, postulatul relaționalismului și virtualismul trăirist (semitainic sau mistic) – celui de al treilea, adică virtualismului trăirist, de unde accentul care se pune pe ideea „latențelor sufletești” și pe fenomenul „darurilor” sau al „harismelor”, cele care argumentează caracterul de „realitate dăruită” sau „grațiată” întregii existențe (nu doar celei umane) și atestă implicarea factorilor asincroni (de proveniență supranaturală) în structura existenței. În lumina teoriei multispațializării, este de consemnat că noul *compozit epistemologic*, din care se constituie solul noii sociologii, constă în aceea că unul dintre *input*-urile mentale este de proveniență noologică, supranaturală (de transmitere verticală), și ține de prezența celor divine, supranaturale, în ființa și manifestarea omenească, prin care răzbat în dinamismele vieții preanunțările unor evoluții transdeterministe, care nu țin de cele naturale. Am denumit acest *input*

²² Cf. A. Golopenția, *op. cit.*, p. 19.

mental, care aduce structuri asincrone, supranaturale, în spațiul mental, printr-o noțiune specială: latențe sufletești, dorind a sugera că un atare *input* mental nu derivă din vreo determinare naturală, ci dintr-un câmp de virtualități semitainice, un fel de „energii necreate”, cum sunt numite în scrierile Sf. Grigorie Palama.

Curajul (căci e un fel de curaj) de a da un deznodământ epistemologic atât de apropiat de dimensiunea credincioasă a ființei umane la o problemă veche, aceea a integrării cunoștințelor, n-ar fi fost cu puțință fără exemplul susținător al unor scrieri de teologie și filozofie creștină și, deopotrivă, al unei mari ofensive duhovnicești a Bisericii creștine după 1989 (putem cita exemplul întâlnirilor celor doi Întâi Stătători ai bisericilor universaliste creștine, Papa Ioan Paul al II-lea și PF Pr. Teoctist).

A convoca o perspectivă precum cea a *posibilismului mistic* pentru a integra acele *membra disjecta* ale cunoașterii societății este, evident, un gest care poate nedumeri, mai ales că o atare perspectivă *pare fără precedent* în tradițiile acestor științe și fără corespondent în starea actuală a științelor. Și totuși, acestui demers *nu-i lipsește tradiția* și nici nu este fără de corespondențe actuale.

Tradițional, ea se poate revendica din *posibilismul protestant* german al lui Max Weber, din cel *neoprotestant american* al lui Cooley și poate Mead și din *posibilismul actualist* sau din cel *trăirist românesc*, prin exponenți ai acestor două orientări, ca Rădulescu-Motru și Crainic sau Gusti, Vulcănescu și Golopenția.

Cât privește corespondențele actuale, e suficient să invocăm marele curent californian al „sociologiei prin ochii credinței” sau al „afacerilor prin ochii credinței”, ca să ne dăm seama de amploarea fenomenului.

Mi s-a spus că o astfel de abordare nu ar avea latură practică. Dar eu întreb: oare dacă putem *repara* răul provocat de învățăturile eronate, precum cele vehiculate de marile sisteme ideologice moderne, nu am împlinit o exigență practică? Acele „învățături” au condus omenirea la Auschwitz, la comunism etc. și atunci a le îndrepta este cea mai puternică practică.

Oricum, noua perspectivă ne cere să facem cercetare „mergând” totodată „spre adâncul din noi, spre Iisus”. („Întâlnirea cu Iisus este adâncul din noi”²³). Aceasta presupune un nou echilibru între latura de credință și cea de cercetare a noii sociologii. Numai un asemenea echilibru ar îngădui sociologiei să-și apropie înțelesuri teribile, cum sunt acelea prin care lumea ni se revelează a fi un cadru al unei zguduirii provocate de păcat (adică de acele strategii de viață care au toate un nucleu comun: ratarea existenței, în fel de fel de succedanee, de substitute ale trăirii autentice, substitute pe care le numim plăceri, libertăți, dar care sunt toate patimi și conduc ființa omenească spre dezastru și nimicire). Dacă interpretăm păcatul ca fiind forma cea mai gravă a rupturii unei relații omenești, aceea dintre om și Dumnezeu (Pr. Arsenie Boca definea păcatul ca fiind „conspirația omului cu Satana împotriva lui Dumnezeu”), ne dăm seama că lumea căzută în păcat este o

²³ Pr. Stăniloae, *Studiu introductiv*, la Nichifor Crainic, *Nostalgia Paradisului*, Editura Moldova, 1996, p. VIII, X–XI.

lume care ratează constant și omnilateral accesul în și la spațiile dense. Sociologia dobândește, iată, puțința de a se apropia de taina cea mare a survenirii *răului* în structura existenței, în miezul vieții, chestiune care precipită interesul pentru ipoteza spațiului dens și a factorilor asincroni în istorie.

SPAȚIUL DENS CA SPAȚIU VERTICAL ȘI CA UNIFICARE A NATURALULUI CU SUPRANATURALUL

Sociologia, ca toate științele, e o succesiune de monumentale ratări. Sisteme teoretice amețitoare zac în ruină, mărturisind și despre partea lor vie, adică despre gândul inspirat, dar și despre ceea ce le-a adus prăbușirea, începând cu trufia autonomistă, continuând cu ignorarea factorilor asincroni, atitudini definitorii pentru cel ce se livrează fără rest timpului circumstanțial și spațiului tern, uitând cu totul cerul și timpul esențial, în care putem „citi” veșnicia prin Dumnezeu și prin lucrarea Duhului Său. Dumnezeu a făcut lumea în așa fel încât parametrii factoriali ai *design*-ului Său să devină inteligibili celui ce se dedică trăirii și cunoașterii ascensionale, trăire și cunoaștere care se fac, altfel spus, trepte de urcare la cer. *Input*-urile mentale ale sociologului includ, cu voie sau fără de voie, cu știință sau fără de știință, datul divin, care se preanunță ca tot atâtea virtualități ale evoluțiilor noastre mental-afective, atestate de manifestările geniale, de cele sfințite și simțitoare, de cele eroice, de tabloul semitainic al darurilor, de miraculosul imprimat al caracterului asupra tuturor faptelor noastre, de lumina rugăciunii etc.

Cei ce-și întemeiază actul de cunoaștere pe un asemenea tipar de trăire ascensională, care ne mută de la pământ la cer, au sesizat, în desimea naturalistă a manifestărilor omenești, în țesătura de interese și patimi, de dorințe și închipuiri, legate toate de cele materiale și trecătoare, intervenția unor factori care atestă fața spirituală a lucrurilor, factori activi în acele cadre de viață ce procură *unitatea sufletească* a indivizilor și, deopotrivă, a popoarelor. Față de toate cele care se petrec *în lume*, o atare unitate este durabilă și, chiar atunci când fenomene teribile conduc la spargerea ei, ceva intervine din „afară”, spre a croi acelei *unități lăuntrice* un cadru înnoit de manifestare. Acei factori care par să poarte de grijă pentru unitatea sufletească a lumii sunt, în esența lor, factori asincroni. Ei nu vin *din timp*, ci *din afara timpului*. Aceștia compun și ei un *input* mental, cum ar spune Fauconnier, participă, altfel spus, la un compozit mental, se regăsesc în acele pachete conceptuale, care se construiesc și se reconstruiesc cu fiecare act omenesc, diminuându-și prezența ori de câte ori se rupe câte o *interacțiune verticală*, cu toate acele fapte prin care se rupe legătura dintre om și Dumnezeu. Aceasta ne spune că intervenția factorilor asincroni se derulează după logica spațiilor dense, ascensionale. Trăsăturile de viață spirituală, însușirile și defectele unui om ori ale unui popor capătă înțeles numai prin funcția pe care aceste însușiri și defecte o au în unitatea sufletească a poporului, era de părere Rădulescu-Motru. Aceasta arată

că o atare unitate sufletească reprezintă unul dintre factorii desprinși din design-ul dumnezeiesc și, în consecință, putem să-l socotim factor asincron al existenței sociale sau colective. Prin el se face voia lui Dumnezeu, se pun, în toate manifestările de viață ale popoarelor, „cele nearătate și cele ascunse ale înțelepciunii Sale” dumnezeiești, ca să repetăm cuvintele inspirate și minunate ale psalmistului. Spațiile dense, altminteri spus, sunt un atestat al intervenției lui Dumnezeu în tot și în toate, în modalități semitainice de intervenție, unele păstrându-se în taina luminii neapropiate, pe care ochiul vederii fizice ori chiar al minții n-o vor vedea niciodată.

„Unitatea sufletească i-o dă unui popor *finalitatea lui spirituală*, idealul pe care-l vizează întreaga lui cultură: slujirea lui Dumnezeu, căutarea dreptății, fericirea numărului celui mare, a fi demn de înaintași etc.”²⁴. Toate acestea sunt *input-uri* mentale, prin care se compun spații mentale transconceptuale, înlăuntrul cărora se nasc noile spații mentale, prin împletitura celor divine și a celor omeneste, atestând un substrat sufletească în adâncurile persoanei umane, prin care se confirmă ceea ce N. Crainic a numit *mod teandric*. Modul teandric este un concept prin care Nichifor Crainic definește acest nou model de unificare a verticalului cu orizontalul, al unor *input-uri* mentale, care vin de la cele divine și de la cele omeneste, prin care domeniul divin și cel omenesc se împletesc spre a compune o structură nouă, un spațiu mental și sufletească divino-uman, teandric (*teos*=divin, *andros*=uman, în l. gr.). Idealul, slujirea lui Dumnezeu, căutarea dreptății, slujirea numărului celui mare sunt trăiri prin care se recompilează spațiile mentale, grație legăturilor procurate, toate, de mișcarea ascensională a minții și a sufletului, acestea fiind, toate, legături între cele de sus și cele de jos, în care am citit, cu alt prilej, exemple de factori asincroni ai manifestărilor colective și individuale. Curiozitatea este că spațiile dense și factorii asincroni nu se propagă prin orice tip de finalitate, în nici un caz prin „finalitățile de împrumut, ci numai prin finalitățile proprii”, adică cele care izvorăsc din adâncul de ființă spirituală al popoarelor. Altminteri spus, spațiile dense nu se nasc în cele strict orizontale, dacă între *input-urile* mentale ale popoarelor lipsesc cele care-și au sursa în cele cerești. Lucrul acesta este lămurit cât se poate de sever de către Anton Golopenția, din care am citat și până aici:

„Finalitățile acestea ar fi de două feluri: *proprii* și *pseudomorfe*, adică de împrumut”²⁵.

„*Finalitatea proprie e cea care corespunde majorității*”²⁶.

„Numai poporul, care găsește în *finalitatea sa spirituală* condiții prielnice pentru munca și dezvoltarea sufletească a *majorității membrilor* săi, numai acela este sigur de viitor. *Poporul cu finalitate spirituală corcită din diferite tipuri este un popor pierdut pentru istoria omenirii*”²⁷. Ceea ce e totuna cu a spune că acel

²⁴ A. Golopenția, *Sociologie*, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 510.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Motru, *op. cit.*, p. 22.

popor decade din grija lui Dumnezeu, pierde calitatea de receptacul al darului, de canal haric al acțiunii factorilor asincroni în istorie. Devine un fel de înfundătură. A croi politici în conformitate cu finalitatea spirituală a unui popor, iată garanția duratei, calea prin care poți face din actul politic un cadru de actualizare, de propagare a factorilor asincroni, a unei rânduiei croite după dreptarul divin. Aici, în acest punct, se poate zări despărțirea noastră de teoria compozitului spiritual. În accepțiunea lui Fauconnier, de pildă, orice amestec spiritual induce spații mentale eficiente. În lumina teoriei spațiilor dense, numai acele amestecuri topite de flacăra experienței lui Dumnezeu induce spații dense. Adoptarea prin imitație (sincronizare) a unui tip cultural dominant nu induc sub nicio formă un spațiu dens, ceea ce anulează ideea despre puterea sincronizărilor, de a căror eficacitate par să fie legate speranțele oficialității românești din toate perioadele erei moderne.

SPAȚIUL DENS ȘI ILUZIA SPAȚIILOR DE SINCRONIZARE. RELIGIE ȘI ECONOMIE

„Oficialitatea românească urmărește de mai bine de un secol *tipul culturii europene occidentale*”²⁸.

„Formula umană la care vrea să ajungă e *spiritul burghez*”²⁹, „formula națională, occidentalizarea”³⁰.

„Rezultatul atât de puțin încurajator al analizei însușirilor românului de azi îi apare profesorului Rădulescu-Motru un indiciu pentru lipsa de adecvare dintre *ereditatea și mediul poporului român* (pe de o parte), și *tiparul cultural* urmărit de oficialitatea română”³¹.

„Așa se explică nepotrivirea între *factorul ereditar și factorul instituțional*”.

În sensul acesta, deși românul este *perseverent și răbdător, conservator și tradiționalist, el a devenit „neperseverent, fiindcă instituțiile statului l-au obligat la improvizații”*.³²

Să reproducem și noi reflecția lui Rădulescu-Motru prin citarea lui Golopenția: „Suntem noi românii înrudiți sufletește cu *burghezia occidentală*, atunci ceea ce ne rămâne este să aplicăm *principiile ei politice și economice* în mod sincer, înlăturând, pedepsind chiar cu brutalitate toate apucăturile care ne depărtează, vom fi burghezi sinceri, nu de paradă. Suntem noi, românii, dimpotrivă, sufletește străini de burghezii occidentali, atunci ceea ce ne rămâne de făcut este ca, *înainte de a copia legi și instituții burgheze*, să începem prin a ne studia pe noi înșine, ca să vedem *cine suntem și ce suntem*. Rușine nu este pentru *poporul care*

²⁸ *Ibidem*, p. 24.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Golopenția, *op.cit*, p. 511.

³¹ *Ibidem*.

³² Rădulescu-Motru, *op. cit*, p. 15.

*se știe deosebit sufletește de popoare glorioase și puternice, dar este rușine pentru poporul care n-are curajul să-și cunoască firea și destinul*³³ (s.ns., I. B.).

*Precizarea acțiunii noastre integrative, pe temelia unei mai bune cunoașteri a felului nostru specific de a fi*³⁴, iată comanda teoriei spațiului dens și a factorilor asincroni. Așadar, temelia unei acțiuni de o așa mare anvergură, cum este aceea de integrare în sistemul capitalist occidental, trebuie să stea nu pe principii capitaliste pur și simplu, ci pe „o bună cunoaștere a felului nostru specific de a fi”, adică pe structuri proprii de trăire viguroasă, capabilă să topească *input*-urile mentale cele mai felurite într-o formulă specifică victorioasă. Acesta ne va spune cum putem să devenim capitaliști noi înșine. Japonezii au făcut lucrul acesta în epoca Tokugawa, iar la fundația capitalismului japonez nu vom regăsi principii ale bancherilor sau negustorilor occidentali, ci principii de viață și de existență ale vechilor familii de samurai. Nu bancherii, nu negustorii au fost aceia care au creat Japonia capitalistă, ci samurarii, vechea clasă a samurailor³⁵. Tocmai prin acest agent au triumfat principiile capitaliste în Japonia și, fără de tăria eticii samurailor, capitalismul japonez ar fi îmbrăcat forma capitalismelor periferiale de care este copleșită viața popoarelor, ale căror elite „capitaliste” fac experiența trădării „spiritului național”, a celui tip de unitate sufletească, prin care se definește specificul sufletesc al unui popor. Aceasta este concluzia celor care au studiat fenomenul japonez. Desigur că și în analizele lui Rădulescu-Motru persistă *iluzia salvării prin împrumut cultural*, ceea ce arată că nici la el nu triumfase pe deplin înțelegerea specificului acțiunii factorilor asincroni în istorie și a legii spațiului dens. Este interesant de observat că, în vederile lui ca și în viziunea lui Max Weber, unificarea *input*-urilor mentale provenind de la domenii foarte îndepărtate între ele, cum ar fi religiozitatea și economia, afacerile, este posibilă în istorie printr-un agent anume, cum ar fi burghezia, nu direct prin popoare. Însă acel agent dobândește șanse numai în măsura în care se integrează ori se află deja integrat în unitatea spirituală a poporului din care face parte, așa cum ne-o dovedește burghezia occidentală, care a izbândit, ne spune Weber, tocmai pentru că era profund integrată în *unitatea sufletească a eticii protestante*, adică a manifestărilor înălțate la pragul de *unitate sufletească a vieții religioase a propriului popor creștin*. Sigur că această analiză coborâtă în adâncurile abisale ale istoriei nu exclude examinările de la suprafață, care ne cer să întemeiem constatările pe diferențierea socială, pe cunoașterea tuturor păturilor sociale: țăran, muncitor, funcționar, meseriaș, cel din prăvălii, negustorul, medicul etc.

În lumina acestei examinări vom sesiza că fenomenul „populației supranumerare” cere „industrie”, deci: *profesiunea* dictează și ea unele trăsături ale configurației sufletești. Până la un prag, desigur, nu în exclusivitate, cum crezuse

³³ Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 29.

³⁴ Golopenția, *op. cit.*, p. 512.

³⁵ Cf. Sy.

Durkheim. „Occidentul și America înseamnă astăzi tehnica și administrația planificată. Armament, economie și administrație planificată”³⁶.

„A nu lua în seamă *spiritul burghez* (liberalismele) nu mai pune în joc existența nici unui popor, fiindcă stilul tehnic și planificat al veacului a devenit planetar și nu mai e propriu unei singure regiuni a Europei”³⁷.

RATAREA SPAȚIULUI DENS ÎN EUROPA LA PRAGURILE MODERNITĂȚII

Este necesară, iată, o nouă examinare a raportului dintre Răsărit și Apus, în lumina exigențelor metodologice ale noii abordări: cea noologică, dirijată de teoria factorilor asincroni, și a spațiului dens. Chestiunea aceasta ne coboară în timp la pragul de la care s-a produs separarea celor două regiuni, în ceea ce privește „spiritul științific” și deci îndrumarea spre o cunoaștere pe calea științelor. Acel prag este cel în care ni se consemnează cea mai mare confruntare noologică dintre cele două Europe, aceea dintre Varlaam, purtătorul spiritului apusean, și Sf. Grigorie Palama, purtătorul spiritului răsăritean. Iar acea polemică viza tocmai raportarea la factorii asincroni, poziția pe care-o adoptaseră deja cele două Europe, așa cum reiese din atitudinea celor doi exponenți ai celor două arii europene, față de chestiunea factorilor asincroni și a căii către victoria spațiului dens în viața obișnuită a omului și a popoarelor creștine, de modul în care se manifestă în istorie pronia dumnezeiască. Din pragul acelei „polemici” europene trebuie reluată cercetarea. În ce ne privește, suntem convinși că atunci Apusul a urmat o direcție care este răspunzătoare pentru devierea spiritului științific de la programul noologiei, în cele două variante ale acesteia: aceea a lui Plotin și cea palamită, care poate scoate astăzi știința din marea criză în care a alunecat dimpreună cu marele conglomerat al pozitivismului occidental. Atunci, la pragul acela de epocă, era evident că Apusul este nominalist (ori „realist”) și Răsăritul poartă în substratul său o înclinație *trăiristă* care a rămas însă în mare măsură o tendință latentă, din pricina influenței de 400 de ani a Apusului. Curios este că nici apusenii n-au fost pur și simplu nominaliști ori realiști în cadrul marii inițiative capitaliste, în care au fost și ei trăiriști, cum o arată capitalismul nordic, cel care a reușit primul să transforme destinul popoarelor apusene. Drama lumii moderne provine din faptul că între manifestările care i-au adus înnoirea, izvorâte din solul trăirilor creștine, și „spiritul științific”, care a îndrumat lumea spre „religia” „naturalismului metodologic”, s-a ivit cea mai gravă ruptură, prin care se poate tălmăci toată rătăcirea modernității. Din același moment a devenit clar pentru răsăriteni că marea antinomie nominalism-realism nici nu poate fi rezolvată și că adevărata direcție nu e cuprinsă în cele două tendințe antinomice, ci într-o direcționare diferită, sugerată de marea *inspirație trăiristă*, care ne previne că factorii asincroni devin parțial comprehensibili și radical activi numai în și prin scara trăirilor omenești. Adică

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ *Ibidem.*

prin trăirile și cunoașterile ascensionale, care compun scara spre cer a omului ca ființă deopotrivă terestră și celestă. În oricare dintre inițiativele sale, inclusiv în cea capitalistă, integratoare, Răsăritul va eșua, dacă nu va ști să facă din trăirile și cunoașterile ascensionale fundația manifestărilor sale axiale, a inițiativelor sale, oricare ar fi acestea. Dacă omul ratează ascensiunea, el ratează adevărul său de ființă deopotrivă celestă, nu doar pământească. Altfel spus, consecința sigură a unui atare eșec este ruptura dintre celest și terestru, dintre pământ și cer. Prin urmare, întreaga realitate a omului este atâta câtă se cuprinde în cadrul trăirilor sale și la scara lor. Câtă trăire, atâta realitate și tot atâta cunoaștere.

Preîntâmpinarea nominalismului varlaamic, prin care s-a și produs startul Renașterii, ca prelungire a acestui nominalism ori ca reacție la el, în cadrul realismului, nu este posibilă, altfel spus, decât prin ideea „*primatului trăirii*”. Răsăritul este, finalmente, *trăirist*, așa cum Occidentul este, într-o mare măsură, *nominalist*, dominantă din care nu poate ieși decât printr-o perpetuă mișcare pendulatorie între cele două extreme.

Trăirismul ne scoate din pendularea aceasta măcinătoare: „nominalism-realism”, prin acest al treilea termen care este „trăirea”.

Dintre apuseni, doar americanii au presimțit direcția aceasta medială, în cadrul școlii interacționiste, pe care însă au dezechilibrat-o *sociologii școlii dramaturgice* și ai orientării etnometodologice, care au forțat deznodământul la cheștiunea interacționistă tot într-o direcție nominalistă. Capitalismul american a fost însă și el tot trăirist, ca și cel japonez mai târziu, ca și cel britanic, căci cum altfel ne-am putea explica tăria principiilor de viață puritană, aproape ascetice, care compun fundația acestor capitalisme? Epoca elizabetană este puritană, începuturile capitalismului american se datorează clasei puritane a pionierilor frontierei americane, care au făcut din Biblie fundația acestui nou „pământ făgăduit”, epoca Tokugawa japoneză este puritană, cum o arată familia fondatoare a corporației Mitsubishi, Iwasaki, coborâtoare din vechea clasă de samurai etc.

Oricum, e de reținut că în secolul XIV, relația Occidentului cu Răsăritul se poate tălmăci tocmai prin această pereche noetică: Palama-Varlaam, iar deciziile sinodale (din Sinoadele ținute în iunie și august 1341) l-au condamnat pe calabrezul Varlaam și, în felul acesta, au apărât distincția palamită între *esența divină* și *energii*, distincție care nu există la apuseni, or, tocmai această carență a condus la marea alunecare autonomistă a umanismului și a raționalismului modern și deci la ratarea cunoașterii factorilor asincroni, a unei științe bazate pe o atare ipoteză. Încât o tălmăcire nouă, conformă cu linia patristică și, mai adânc, cu linia apostolică și deci cu viziunea evanghelică, o datorăm Sf. Grigorie Palama, prin care triumfa în protoștiința răsăriteană, grație acesteia, tocmai ipoteza factorilor asincroni și a spațiului dens. Desigur că temelia a toate este marea înnoire a Mântuitorului.

Dacă n-ar fi fost „înnoirea trăitoare” adusă de Mântuitorul și, mai departe, de sfinți și de credincioși, atunci „doctrinile, care astăzi constituie o moștenire comună, care sunt cunoscute de toți și anunțate deschis”, ar fi rămas ceea ce erau, „[adică] niște mistere, accesibile cu anticipație doar în viziunile profeților. Pe de

altă parte, avuțiile anunțate de sfinți pentru veacurile viitoare [și care] constituiau tainele societății evanghelice” ne-ar fi rămas inaccesibile, „căci Duhul îi face pe sfinți vrednici pentru primirea unor astfel de viziuni și ei le văd dinainte, ca pe niște premise”³⁸.

Pe de altă parte, „*monasticismul* acesta induce și el un fel de *esențialism* harismatologic, pe care îl corectează viziunea *creștinismului cosmic*” sud-est european, întrupat la vârf tocmai în *sociologia trăiristă*, afirmată viguros în cele două mari grupări, interbelice: în cea gustiană, prin Vulcănescu, Golopenția și Ion Ionică; și în cea gândiristă prin Crainic însuși, Vasile Băncilă ori prin gruparea „Crinului Alb”, prin Nae Ionescu și Noua Generație (în frunte cu Mircea Eliade și Noica). Suntem în măsură, iată, să definim noțiunea de trăire și termenul de trăirism. Ori de câte ori intervine în fluxul vieții omenești un tip de experiență capabilă să unească cele divine cu cele omenești, cerul cu pământul, adică cele două mari *input-uri* mentale verticale, de sus în jos și de jos în sus, putem acorda acelei experiențe caracterul unei trăiri și putem spune că ea are caracter trăitor, adică antrenează întregul uman, deopotrivă centrul său divin și straturile antropice, în cuprinsul acelei experiențe totalizatoare, integratoare.

SPAȚIUL DENS CA SPAȚIU RECREAT. N. CRAINIC

Chestiunea n-a scăpat analizei sociologului trăirist Nichifor Crainic și latura aceasta a gândirii sale a fost sesizată de către Pr. Dumitru Stăniloae.

„De abia meditănd asupra insistenței cu care susține Nichifor Crainic [calitatea de Creator al lui Iisus] mi-am lămurit de ce în lumea protestantă – și, prin influențe teologice, și la noi – Biserica nu rezultă ca o consecință necesară din Iisus Hristos: pentru că protestantismul, dezinteresându-se total de ordinea creațiunii, îl consideră pe Iisus numai ca Mântuitor, ca pe unul ce n-are interes față de întreaga creațiune, cu ordinea, solidaritatea și varietatea ei esențială (uneori Iisus, deși acceptat ca Mântuitor, nu e socotit și Dumnezeu sau Creator al Lumii). Dacă-i așa, indivizii pot forma cu Iisus tot atâtea comunități izolate, care să nu imite și să nu transfigureze solidaritatea naturală a fapturilor din ordinea Creațiunii (...). Creațiunea lumii, păcatul prin care armonia ei primordială a fost tulburată, și Biserica, privită ca un cosmos restabilit, e ordinea în care se înlănțuie expunerea lui Nichifor Crainic³⁹. Iar viziunea este una „larg cosmologică”. Este evident că minunea kenozei a modificat calitatea interacțiunilor omenești, încât tot ce până mai ieri era difluent, disparat, rarefiat, devine deodată deosebit de intens, înalt spiritualizat, luminos, plin de sens și de bucurie, într-un cuvânt, dovedind o extraordinară densitate spirituală. Trăsătura aceasta, de densitate sporită a spațiului social, o găsim în spațiul scripturistic de viață pentru tot arealul iudeo-creștin, care,

³⁸ *Tomul Haghioretic*, apud John Meyendorff, *Sf. Grigore Palamas și mistica ortodoxă*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 75.

³⁹ D. Stăniloae, *op. cit.*, p. VIII, X–XI.

datorită evenimentelor relatate în marea Carte a omenirii care este Biblia, devine un spațiu dens pentru toată lumea iudeo-creștină și tot ceea ce aduce atingere acestui spațiu atinge plenitudinea și calitatea spațiului de viață înlăuntrul său.

Într-un studiu viitor vom examina câteva dintre ideile lui Anton Golopenția, referitoare tocmai la străduințele occidentalilor de a depăși impasul în care se aflau științele omului și ale societății în pragul marii deflagrații a celui de-al Doilea Război Mondial, impas dus la tocmai de faptul că temelia științei occidentale a dus la o îndepărtare nimicitoare de ideea directoare a factorilor asincroni, în tot ceea ce există și deopotrivă, de ipoteza spațiului dens și a rolului acestuia în depășirea conjuncturilor de criză, la orice prag s-ar declanșa aceasta, fie că e vorba de criza relației dintre un soț și soția lui, dintre un maestru și discipolul lui, ori, de-a dreptul, dintre două civilizații, cum ne avertizează S. Huntington. Ipoteza spațiilor dense în sociologie, antropologie, istorie și geopolitică (și relevanța acesteia nu se oprește la hotarele acestor științe, vădindu-se extrem de eficientă în diagnoza „maladiilor imateriale”, cum le califică Academicianul Tudorel Postolache), prefigurează o deplină elaborare a cadrului teoretic al acestei noi direcții, ce pare destul de promițătoare și susținătoare, față de dificultățile pe care ar trebui să le întâmpine oricine s-ar încumeta să ducă la capăt un asemenea demers. Problematika aceasta a focalizat deja un întreg câmp de noi contribuții în sociologie, antropologie, istoriologie, asupra cărora vom stărui cu alt prilej⁴⁰.

⁴⁰ Cf. Ch. H. Cooley *Human Nature and Social Order*, New York, Charles Scribner's Sons, 1902 sau New York, Schocken, 1964, p.183–184. Paulescu, *Noțiunile de suflet și Dumnezeu în fiziologie*, Editura Anastasia, 1999, p. 39. Cf. *Meaning in History*, 1949, *Christianity and History*, 1949, 1960, London, Cf. Danielou, *Reflecții despre misterul istoriei*, Editura Universitatea București, 1996, p. 95. V. Soloviov, *Fundamentele spirituale ale vieții*, Alba Iulia, Editura Deisis, 1994, p. 69. Cf. Dan Rădulescu, *Problema spiritualității, ca problemă de temelie a sociologiei dinamice*, în *Însemnări sociologice*, Cernăuți, 1936, nr. 11. Mircea Eliade, *Images et symboles*, Paris, 1953; *Le mythe de l'éternel retour. Archétypes et répétitions*. Paris, Gallimard, 1969; *Istoria ideilor și credințelor religioase*, București. Editura Științifică și Enciclopedică, 1983; *Nostalgia originilor*, București, Editura Humanitas, 1996. Ilie Bădescu, *Timp și cultură, Trei teme de antropologie istorică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988. G. Durand, *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*, Paris, BORDAS, 1969. G. H. Mead, *Mind, Self and Society*, University of Chicago, 1934, p. 40. „Limbajul, ca alcătuit din simboluri semnificative, este ceea ce înțelegem prin spirit (*mind*). Conținutul spiritului nostru este: conversație interioară (1), importul, mutarea conversației din grupul social în interioritatea individului (2), imaginație (*imagery*)” (p. 39). Imaginarea trebuie privită în relație cu comportamentul în care funcționează. Ea joacă în act rolul pe care-l joacă foamea în procesele de hrănire” (*Ibidem*, p.191). „Singurul lucru care s-a întâmplat în cazul celui ce strigă foc este că ceea ce în cazul turmei se petrece în plan extern (exterior) a fost în acest caz importat, trecut în conduita omului. Este același semnal și aceeași tendință de răspuns, dar omul nu numai că poate da semnalul, ci poate provoca în sine însuși atitudinea de salvare înspăimântată, și prin această evocare el se poate întoarce asupra propriei sale tendințe de avertizare (*so call out*) și o poate verifica. El poate reacționa asupra lui însuși adoptând atitudinea întregului grup în încercarea de a scăpa de primejdie” (*Ibidem*, p. 191). „Nu știu alt drum în care inteligența sau spiritul s-ar fi putut naște (*arise*), decât interiorizarea de către individ a procesului social al experienței și comportamentului, adică interiorizarea conversației prin gesturi semnificative, posibilă prin adoptarea de către individ a atitudinii altora față de sine și față de ceea ce gândește (...). Deci, nu poate fi nici gândire, nici spirit, fără limbaj; și stadiile (*stages*) trebuie să fi fost anterioare dezvoltării spiritului sau gândirii” (*Ibidem*, p. 192).

ROLUL STEREOTIPURILOR ÎN COMUNICAREA INTERCULTURALĂ ORIENT ȘI OCCIDENT. UN DIALOG EȘUAT?

LUCIAN DUMITRESCU*

ABSTRACT

THE ROLE OF STEREOTYPES IN INTERCULTURAL COMMUNICATION BETWEEN THE EAST AND THE WEST: A FAILED DIALOGUE?

A prevailing paradigm of the social sciences starting with the 90s, which is used to account for the new perspective on social-cultural changes in a world passing from the industrial order to the post-industrial and informational order, is known as globalization. This paradigm is acknowledged by several authors as the legitimate offspring of modernity, which witnessed the rise, fall and bankruptcy of the bourgeois spirit. Simultaneously, the “paternity” of globalization has been contested, as the establishment of modernity in various geographical areas of the world is the consequence of distinct actions and phenomena: the massacre of the Natives in the New World, the aggregation of local energies into Asiatic society facing external threat, the colonial regimes brought up by Western imperialism in Africa. The delineation of the way in which several cultures of the world are negotiating their significances on the stage of global culture is the objective of this article, focusing on the importance of the condition held by the essentialist discourse at a symbolic round table of the intercultural dialogue.

Key words: culture, globalization, stereotypes, essentialist discourse, philosophical geographies.

INTRODUCERE

Atunci când se afla încă la zenitul dezvoltării sale, între secolele IX–XII, civilizația musulmană echivala Creștinătatea cu Imperiul Bizantin. În vremea aceea, lumea arabă nu făcea distincția între popoarele și culturile din spațiul apusean al Europei și cele din Africa, ambele fiind sinonime cu o alteritate întunecată, barbară și necredincioasă. Cu excepția materiilor prime și a sclavilor, aceste zone nu suscitau niciun fel de interes. De acolo, de la popoarele care

* Address correspondence to Lucian Dumitrescu: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România, e-mail: lucian_dumitrescu2006@yahoo.com

populau aceste spații și de la culturile specifice lor, nu se putea învăța nimic. Cea mai bună speranță a acestor lumi era încorporarea în imperiul califilor, singurul loc care permitea accesul la binefacerile civilizației și la savoarea credinței. Înaintea musulmanilor, grecii și romanii, la fel și bizantinii, urmași ai Romei, echivalau propria civilizație cu apogeul atins de umanitate în ordinea istorică.

Istoria cotește din nou în jurul anului 1200, de această dată decisiv, consideră Stewart Chamberlain în *Fundamentele secolului XIX*. Marea înnoire este reprezentată de apariția Omului din Nord, noul arhitect al istoriei. Ceea ce au durat arabii nu a rezistat timpului. Aceeași soartă o împărtășește și edificiul civilizațional al Hoardei de Aur. Renașterea – ai cărei artizani, remarcă Chamberlain, sunt de fapt germani, fiindcă provin din Nordul Italiei – croiește eșafodajul unei noi ordini istorice, concretizată în civilizația Occidentului, nou spațiu pentru împlinirea destinului umanității. Pretenții la statutul de „organism soteriologic” emite și Imperiul Țarilor, erijat, prin credința în mesianismul rusesc, în agent al eliberării universale.

„Astăzi, într-o lume aflată sub semnul schimbărilor rapide, *leadership*-ul american este indispensabil. Americanii știu ca *leadership*-ul presupune sacrificii. Dar mai știu și de ce speranțele umanității se îndreaptă spre noi. Noi suntem americani. Avem responsabilitatea unică de a depune trivalentul extenuant al libertății. Iar atunci când noi ne asumăm o astfel de sarcină, libertatea funcționează”¹. Fragmentul de mai sus face parte dintr-un discurs rostit de președintele american George Bush în 1991, cu puțin timp înaintea declanșării operațiunii *Furtuna deșertului*, menită să elibereze un Kuweit invadat de armata irakiană a dictatorului Saddam Hussein în luna august a anului precedent. Ne situăm în timp la mai puțin de doi ani de la falimentul ideologiei comuniste, un faliment concretizat, pe de o parte, în spargerea blocului comunist din Europa Centrală și de Est, iar, pe de altă parte, în colapsul Uniunii Sovietice. De data aceasta, a patra Romă este Washingtonul, iar americanii sunt noul popor ales: „Suntem singura națiune din lume care poate aduce laolaltă forțele păcii”², se preciza în aceeași luare de poziție. O nouă lume se țesea acum, canavaua fiind de această dată reprezentată de miturile excepționalismului american.

CONTEXTUL DIALOGULUI INTERCULTURAL: LUMEA GLOBALIZATĂ

Din capul locului ne propunem să prezentăm cât mai limpede diferența dintre cultură și civilizație, pentru a cristaliza punctul nostru de pornire în abordarea dialogului intercultural, fără însă a parcurge multele definiții date acestora, în număr de câteva sute. Cultura, după Simion Mehedinți, înseamnă complexul

¹ Gearóid Ó'Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge, *The Geopolitics Reader*, New York, Routledge, 1998, p. 137.

² *Op. cit.*, p. 138.

creațiilor sufletești, care înlesnesc adaptarea individului la mediul său de viață, câtă vreme ansamblul descoperirilor tehnice, care ușurează adaptarea individului la mediul înconjurător, ar desemna, în viziunea aceluiași autor, civilizația. Convocat de Fernand Braudel în *Gramatica civilizațiilor*, Alexander Weber operaționalizează cultura prin valori, idealuri, principii normative, iar civilizația prin cunoștințe tehnice și practice, mijloacele prin care se acționează asupra naturii. Aderăm la gândul conform căruia orice civilizație are un resort cultural, dar nu împărtășim credința că între ele ar exista o sinonimie, după cum suntem refractari și la ideea că ele pot fi clar scindate, potrivit perspectivei unui Spengler atenționat de Blaga. Relația este una simbiotică, cu faze istorice, în care preponderent manifestă este latura materială, în timp ce, în anumite secvențe temporale, prim planul îl deține dimensiunea spirituală, cultura. Dar întotdeauna trebuie precizat prin ce se individualizează palierul material și spiritual al oricărei societăți.

Dialogul intercultural al momentului nostru are loc pe scena unei lumi deja globalizate, așa cum susțin unele voci, sau aflată în plin proces de globalizare, potrivit altora. Precizarea contextului, cu surprinderea a cât mai multora dintre particularitățile sale, constituie condiția *sine qua non* a unei analize reușite, fiindcă, spunem noi, o discuție deteritorializată, caracterizată prin ignorarea circumstanțelor specifice unui spațiu, are tot atâta valoare cât investigația de teren a unui antropolog ferchezuit, dotat cu antena de satelit, laptop și alte concretizări ale tehnologiei moderne a informației, desantat de un elicopter³ al armatei americane lângă o așezare situată departe de drumurile principale ale Irakului. Prin urmare, intenția noastră este aceea de a aborda, pe scurt, în cele ce urmează, problematica globalizării, cu o cât mai precisă focalizare pe dimensiunea culturală a acestui fenomen. Asta și pentru că „În centrul culturii moderne se află globalizarea; în centrul globalizării se află practicile culturale”⁴. Un tablou complet asupra globalizării, remarcă Tomlinson, poate fi oferit doar prin surprinderea tuturor componentelor acestui proces – economică, politică, culturală, tehnologică – analiza economică, unidimensională, oferind o explicație insuficientă.

Dar, înainte de a purcede la prezentarea definițiilor globalizării, socotim utilă indicarea diferenței dintre globalizare și universalitate. Ultima se dorea o îmbunătățire a vieții oamenilor de pe întregul mapamond, prin emanciparea acestora. *Aufklärung*-ul, prin instaurarea primatului rațiunii și depășirea stării de minorat, viza eliberarea oamenilor din ghearele pasiunilor mărunte. Globalizarea, în schimb, prin ubicuizarea unor interese parohiale, nu este, susține Zygmunt Bauman, un proiect global, ci ar însemna, mai degrabă, o cultură preponderent consumeristă – în orice parte a lumii se poate viziona serialul Dallas și se poate asculta muzică pop, se pot consuma hamburgeri la un restaurant McDonald's, se pot achiziționa *blue jeans* etc. – deci e vorba de o perspectivă opusă universalității.

³ Drumul spre zona de interes este parcurs de antropolog pe jos, cu mașina de către sociolog, în vreme ce specialistul în comunicare preferă avionul. Asociațiile îi aparțin lui John Tomlinson.

⁴ John Tomlinson, *Globalizare și cultură*, Timișoara, Editura Amarcord, 2002, p. 9.

Multe la număr sunt definițiile globalizării. Nu intră în intenția noastră o inventariere exhaustivă a acestora, motiv pentru care am considerat suficientă, în vederea conturării cadrului discuției, definiția profesorului Radu Baltasiu. Acesta vede globalizarea ca „procesul prin care spațiile socio-culturale ale lumii se unifică sub o coordonare politico-economică”⁵. Luăm în seamă recomandarea lui Ulrich Beck și facem distincția dintre *globalism* – prevalență a activității economice în fața politicului, a cărui menire este tocmai înlănțuirea acțiunii economice prin proiectarea unui cadru legal, social și ecologic, astfel încât aceasta să capete finalitate socială – *globalitate* – o societate mondială formată prin alăturarea, iar nu sinteza, tuturor societăților naționale, și al cărei cuvânt de ordine este neintegrarea, deci lipsa de solidaritate (de ordine) – și *globalizare* – transformarea statului național în stat transnațional.

Amfitrionul dialogului intercultural în lumea globalizată, remarcă Radu Baltasiu, este o cultură dominantă, care lasă impresia că se erijează într-o poziție de superioritate în raport cu partenerii de dialog, celelalte culturi. Acest aspect, încă neclar, al raporturilor dintre cultura globală și celelalte culturi este abordat și de Anthony Smith, celebrul teoretician al națiunii și al naționalismului. Nedumerirea acestuia e legată de proveniența culturii globale, ce arbitrează respectarea regulilor dialogului dintre culturile naționale. Nu este ea de respirație occidentală? „Poate ea (cultura globală – *n. ns.*, L.D.) deveni cu adevărat cosmopolită? Nu este engleza, de pildă, tot mai mult *lingua franca* globală? N-au ajuns instituțiile europene (mai ales cele franceze și engleze) și stilul american de viață să definească ceea ce trece drept o cultură internațională (...)?”⁶. Interogația de mai devreme a lui Smith poate constitui un punct de interes pentru orice cercetător în domeniul studiilor interculturale, dar mai poate însemna și un motiv de îngrijorare pentru indivizii ale căror semnificații despre lume și viață, modelate de propriile culturi, sunt rescrise prin contactul cu cultura globală, de factură prevalent occidentală.

CULTURA GLOBALĂ. DETERITORIALIZARE ȘI DECAPSULARE

Oare atât de nepotrivite să fie valorile și experiențele majore ale culturii occidentale – Evul Mediu, Renașterea, Reforma, Secolul Luminilor, Revoluția Franceză și Revoluția Industrială – pentru celelalte culturi? În paginile articolului *The Clash of Civilizations?*, publicat de revista „Foreign Affairs” în 1993, Samuel Huntington menționează concluzia lui Harry C. Triandis, autorul a peste o sută de studii culturale comparative. Acesta afirmă răspicat că valori occidentale precum egalitate, libertate, secularism, democrație, piață liberă etc. nu rezonază cu credințele deținute de majoritatea culturilor lumii. Pe lângă asta, subliniază

⁵ Radu Baltasiu, *Curs de antropologia globalizării. Note de curs*, București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, aprilie 2007.

⁶ Anthony Smith, *Nation and Nationalism in a Global Era*, Polity Press, 2000, p. 18 *apud* Ilie Bădescu, *Noopolitica*, București, Editura Mica Valahie, 2006, p. 552.

Tomlinson, Occidentul a încetat să mai fie Europa, din punct de vedere geografic, istoric, dar mai ales din perspectiva credințelor comune. S-a transformat într-o mașină cu un nivel tehnic precar, restantă la verificările privind acuitatea direcției și calitatea lichidului de frână, care se erijează în postura de portdrapel al umanității. E un tăvălug, care modelează economiile locale în funcție de interesele sale, prin intermediul companiilor multinaționale, capete de pod ale liberalismului transnațional, și al instituțiilor financiare de anvergură mondială, dinamitează fundamentele comunităților rurale – legătura de sânge, legătura de rudenie, legătura spirituală – prin accelerarea procesului de urbanizare și practică „naționalitarismul”, un proces de creare a națiunilor mimetice, bricolate din punct de vedere cultural și obediente economic.

Nu poate fi pace în absența unor modalități diverse de a înțelege lumea, iar limba, susține un Georges Monbiot, îngrijorat de câștigarea de către limba engleză a statutului de *lingua franca*, este locul depozitării și conservării reprezentărilor distincte asupra componentei materiale și spirituale a ordinilor istorice. Tocmai diversitatea, își continuă ideea același gânditor, parcă parafrazându-l pe Ferdinand Tönnies⁷, este resortul stabilității sociale. La antipod se situează filosoful american Roy Weatherford, din perspectiva căruia superioritatea limbii engleze este astăzi consecința directă a statutului de putere hegemonică globală a Statelor Unite, preluu al unicei culturi a unei singure lumi, o lume a păcii și a bunei înțelegeri. Temerea lui Anthony Smith, legată de lipsa caracterului cosmopolit al culturii globale, cu un conținut cvasioccidental, ne este confirmată întrucâtva de Roy Weatherford, care localizează, aidoma președintelui George Bush Senior, noul reper al civilizației în spațiul meridional al continentului nord-american.

Dar cum am operaționaliza cultura globală, care sunt caracteristicile acesteia și ce o diferențiază de cultura națională? Religia comună, limba comună, cutuma, sărbătorile și amintirile comune sunt doar câteva dintre elementele ce alcătuiesc armătura stocului identitar ce furnizează semnificații, înțelesuri și reprezentări despre lume și viață locuitorilor unui anumit spațiu. Ceea ce deosebește, în primul rând, cultura globală de cea națională este corigența secunde la capitolul amintiri comune. Se adaugă inexistența continuității temporale și lipsa experienței istorice comune, fiindcă, subliniază Anthony Smith, cultura globală, altfel o cultură construită, este „anistorică, atemporală și lipsită de memorie”, deci o cultură lipsită de rădăcini și substanță, o cultură a aparențelor, laică, incapabilă de a agrega energiile popoarelor lumii. Omul kitsch, cu identitate contorsionată și „reper pe roți” e una dintre gravele consecințe ale unei astfel de pseudoculturi.

Atunci când locurile nu mai sunt suportul precis al identității noastre, suntem îndreptățiți să vorbim despre *deteritorializare*, despre istovirea legăturii, naturală în

⁷ În lucrarea *Gemeinschaft und Gesellschaft*, sociologul german indică separarea drept condiție a asocierii oamenilor sociali. Arată, concomitent, că slăbirea fundamentului comunitar al relaționării sociale generează lumi masificate, în care accentul se mută de pe „a fi” pe „a avea”.

accepțiunea lui Garcia Candini, dintre cultură și spațiul geografic⁸ și social. Cultura însă a încetat demult să mai fie localizată exclusiv în jurul satelor, refuzând parcă dialogul cu alteritatea, fiindcă, susține un James Clifford, ce infirmă premisa lui Candini, dinamizarea vieții sociale, atribut al modernității, a obnubilat legătura organică dintre un loc anume și cultura specifică lui. Culturile, își continuă Clifford ideea, sunt astăzi mai ales itinerante, aflate deci într-un permanent proces de negociere în sfera reprezentărilor cu culturile vecine, pentru Arjun Appadurai tabloul unei populații indigene cu o cultură perfect închisă, fără niciun contact cu alteritatea, dovedindu-se neconvingător. În atari condiții, conchide Tomlinson, deteritorializarea este un concept caduc, însă e de acord că o mobilitate accentuată a culturilor „(...) cauzează tulburări, implicând penetrarea simultană a unor forțe îndepărtate în lumile locale și desprinderea sensurilor comune de *ancorele* lor din mediul local”⁹. În acest mod, capacitatea culturii locale de a crea semnificații sociale aglutinante, prin păstrarea unui ethos comunitar monolitic, se deteriorează treptat, referențialul dilatându-se până la descompunere.

Refractar față de deteritorializare, Tomlinson acordă credit *decapsulării*, prin care Anthony Giddens înțelege nu atât alienare, cât ambivalență: „Caracterul familiar, liniștitor, al decorurilor culturale printre care ne mișcăm ascunde influența forțelor și proceselor sociale aflate la distanță”¹⁰. Întrebarea noastră, plecată de la perspectiva lui Bauman asupra lumii globalizate, o lume care consacră extrateritorialitatea centrelor de producere a valorilor și semnificațiilor vitale pentru orientarea individului în timp și spațiu, prin confiscarea unei funcții aflate până la acel moment în grija comunităților, vizează măsura în care aspectul acestor „decoruri culturale” este configurat de „forțele și procesele sociale aflate la distanță”.

ORIENT ȘI OCCIDENT

Sufocat de istoricismele posthegeliene, Occidentul putea remonta excesivul său materialism¹¹ prin contactul cu civilizațiile orientale. Însă Eliade, plâsmuitorul ideii anterioare, vede și un revers, înnegurat, al contactului dintre cele două culturi și civilizații: modelul occidental are capacitatea de a rescrie reperele culturii orientale. La apariția temerii eliadiene contribuie, poate, și felul în care zugrăvește Constantin Noica etnocentrismul *pattern*-ului cultural occidental: „Și să nu spunei că s-a ivit, de vreo 1 500 de ani, o cultură europeană, care a împânzit, a exploatat, e

⁸ Regiunile naturale au propria lor personalitate, susținea în perioada interbelică un Ion Conea, influențat de perspectiva asupra spațiului împărtășită de Carl Ritter, celebru geograf german al secolului XIX, în viziunea căruia pământul ar fi *casa de educație* (*Erziehungshaus*) a genului uman, diferențele de relief regionale influențând profund stilul de viață.

⁹ John Tomlinson, *Globalizare și cultură*, Timișoara, Editura Amarcord, 2002, p. 48.

¹⁰ John Tomlinson, *op. cit.*, p. 153–154.

¹¹ Laicul este singura religie creată de Occident, consideră Mircea Eliade.

drept, dar a și educat cu valorile ei restul umanității; că așadar aproape *tot* ce se întâmplă astăzi pe glob și se va întâmpla mâine chiar în cosmos poartă pecetea Europei, oricât ar pretinde altfel etnografii și istoricii, care descoperă alte lumi, în fond pentru a le scoate din letargie și a le jefui de comorile lor spirituale. Suntem piraiți, conchistadori și corsari în continuare, dar suntem acum corsari ai spiritului – și asta schimbă totul”¹². Dar schimbă totul și faptul că, potrivit lui Eliade, prin contactul cu pragmatismul occidental, Orientul și-a schimbat complet fizionomia spirituală în ultimii 150 de ani, atât de mult încât, dacă ar avea șansa să coboare în timp, orientalul contemporan *adolescentului miop* ar admira un alt tablou al reprezentărilor locale despre lume.

În vreme ce istoria profană apreciază calea bătută de umanitate prin timp și spațiu ca evoluție, istoria spirituală, dezinteresată de „materialitatea” ordinii istorice, vede o congruență între drumul spre înainte al omenirii și slăbirea intensității trăirilor ei spirituale, acest revers al medaliei fiind un proces ciclic, iar nu liniar, precum progresul. Îngrijorată de regresul omenirii în ordinea spirituală, tradiția hindusă vorbește de paisprezece cicluri mari, la finele cărora vom asista la completa încapsulare a lumii în Principiu (Pralaya), fiecare dintre aceste cicluri având, la rândul-i, patru vârste (Yuga): vârsta de aur (apogeul unei civilizații), vârsta de argint (instaurarea oboselii unei civilizații), vârsta de bronz (cronicizarea oboselii civilizaționale) și vârsta de fier (momentul disoluției finale). Prin studiile sale, Rene Guénon oferă brațul atât cititorului interesat doar de o perspectivă de la distanță asupra misterelor Orientului, cât și aceluia dispus să trudească pentru a se apropia de ele și a le fi martor. Cu o scriitură care menține plenitudinea misterului, Guénon e de părere că Occidentul se află într-un moment înaintat în cadrul vârstei ultime, cea a fierului, potrivit tradiției hinduse referitoare la secvențele temporale de străbătut de către umanitate. Accentuează însă că locuitorii acestei lumi, aflați deja pe buza prăpastiei, nepăsători și neîngăduitori cu alteritatea, vor considera cântecul de lebedă al civilizației lor, sleită de putere spirituală, ca fiind sinonim cu sfârșitul universului.

Preocupat de diferențele existente între cultura occidentală și cea orientală, Anton Dumitriu remarcă mobilitatea și caracterul dinamic al celei dintâi, în antiteză cu nemișcarea și încremenirea celei de a doua, una *heraclitică*, cealaltă *eleată* : „(...) pentru Heraclit, toate curg, lumea seamănă cu o băutură fermentată, care are nevoie să fie mișcată, tot timpul, pentru a nu se descompune. Nimic nu este, totul devine. Dacă totul se schimbă, orice lucru are în el și contrariul său: din această luptă se naște devenirea, care e jocul contrariilor (...)”¹³. La antipod, autorul plasează cultura orientală, o cultură care-și trage seva din adevărurile eterne și consideră curgerea și devenirea ca fiind iluzorii. Suntem de părere că, în cazul de față cel puțin, perspectiva lui Anton Dumitriu asupra disparităților dintre Orient și

¹² Constantin Noica, *Modelul cultural european*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 9.

¹³ Anton Dumitriu, *Orient și Occident*, Editura Societatea de Cultură Națională Liberală, f. a., p. 76.

Occident e una exagerată. Să nu uităm totuși că eșafodajul culturii occidentale este impregnat de eternele valori creștine.

Adevărul culturii orientale este dat de tradiție, de textele sacre, este suprauman, al celeilalte este insuficient cristalizat, trebuie descoperit și are existență obiectivă. Analiza comparativă *Orient și Occident* relatează și faptul că, până la apariția științei moderne, centrată pe o cunoaștere de tip inductiv, care stabilește legi prin însumarea cazurilor cu particularități comune, plecând deci de la eveniment la lege, cunoașterea era una deductivă. Era o cunoaștere care pleca de la premisa că adevărul „este”, rațiunea¹⁴ fiind utilă mai ales pentru transmiterea adevărului, iar nu pentru aflarea lui. Iată ce spune Nae Ionescu despre specificul logicii lui Aristotel, cel care aprecia cunoașterea deductivă ca apodictică, situată deci în afara oricărui dubiu, iar cunoașterea inductivă ca epagogică, doar aproximând realitatea: „(...) ea nu descoperă adevărul, ci, posedându-l, îl dovedește. Ea este, prin urmare, știința demonstrației, nu a descoperirii adevărului: adică eu posed adevărul și vreau să-l arăt și altuia, îl prezint și altuia, cu întreg aparatul necesar, pentru ca el să fie convins ca și mine; nu urmăresc un adevăr nou, ci urmăresc să justific un adevăr pe care-l posed dinainte”¹⁵. Dumitriu scrie că gânditorul grec se îndoia de absolut tot ce nu avea un temei rațional. În Orient, prezența tradiției elimina orice dubiu: „Adevărul culturilor orientale era un mister, un lucru străin, care se impunea, nu prin rațiunea lui, ci prin forța lui tradițională”¹⁶.

Îndrăznim să spunem că imaginea Vestului, pe care o poartă în minte Anton Dumitriu la realizarea analizei comparative aici prezentate, corespunde preponderent profilului unui Occident laic, modelat doar de către știința modernă, inițiată, aflăm de la Robert Merton, de spiritul protestant. Prin urmare, „tipificațiile” create pe parcursul a aproximativ două mii de ani, incluzând aici și cultura antică, așa cum e firesc, i se înfățișează autorului cel mult sub forma unor reziduuri, scufundate însă atât de adânc, încât speranța unei eventuale recuperări nu poate fi decât deșartă. La început de secol XX, moment în care prindea contur *Orient și Occident* unui Vest preocupat îndeosebi de aspectele vieții materiale i se opune o civilizație orientală, ce se adapă la izvorul valoric al unei tradiții încă viguroase; „(...) gândirea europeană pleacă de la om așa cum este, ca un dat definitiv și absolut; gândirea orientală îndreaptă toate eforturile ei cele mai înalte, ca pe un fascicol de raze luminoase, asupra omului însuși, pentru a-i lumina ungherele cele mai ascunse, pentru a-l transforma și a-l ridica dincolo de toate slăbiciunile lui. Pentru noi, mesajul Orientului nu poate consta din propoziția *Iată omul*, ci din *Cercetați omul*”¹⁷.

¹⁴ La Guénon, cunoașterea rațională e o formă căzută de cunoaștere, înnobilită însă de o parte a filosofiei antice.

¹⁵ Nae Ionescu, *Curs de istorie a logicii*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 138.

¹⁶ Anton Dumitriu, *op. cit.*, p. 79.

¹⁷ Anton Dumitriu, *op. cit.*, p. 150–151.

Gândirea chineză este organică, concretă, potrivită cu necesitatea adaptării la o natură pe care insul nu încearcă să o stăpânească, ci doar să o cunoască, spre a putea trăi în acord cu ea, spre deosebire de gândirea europeană, marcată de un permanent neastâmpăr și altoită pe categoriile logicii abstracte.

STEREOTIPURILE

Una dintre paradigmele celebre din sociologie, Legea lui Thomas, precizează că, dacă oamenii definesc o situație ca fiind reală, ea este percepută astfel, drept consecință a definirii ei ca reală. Prin urmare, indivizii nu se raportează la realitate, ci la semnificațiile pe care le acordă realității. Înțelegem de aici că acțiunile umane vizează nu atât plierea pe caracteristicile unor circumstanțe obiective, cât, mai degrabă, necesitatea adaptării la reprezentările, înțelesurile și semnificațiile deja construite în legătură cu un context particular. Putem spune deci că realitatea socială este o plasă de semnificații produsă de interacțiunea socială, în care s-au prins majoritatea elementelor unui mediu de viață. Nevoia indivizilor de a defini toate particularitățile habitatului lor micșorează progresiv ochiurile acestei plase de sensuri, până în momentul când un anumit context este lămurit în chip integral.

Pe măsură ce numărul semnificațiilor crește, informația socială devine din ce în ce mai bogată, dar și mai dificil de digerat. Rolul stereotipurilor, imaginile din mintea noastră, după Walter Lippmann, este tocmai acela de a înlesni decriptarea numeroaselor informații cu care suntem asaltați continuu de către mediul social, „stereotipurile facilitează comunicarea între grupuri, oferă un punct de reper, într-o eventuală întâlnire a fiecăruia cu alteritatea sa. Pe de altă parte, afirmă separația între grupuri, scot în relief trăsăturile pozitive ale *in-group*-ului și cele negative ale *out-group*-ului, gestionând jocul imagistic superioritate-inferioritate, de cele mai multe ori în avantajul celui care efectuează analiza”¹⁸. Prin evidențierea calităților *in-group*-ului, apare înclinația de a ne atribui virtuți nouă și vicii celorlalți, alterității.

În urma unei cercetări întreprinse în perioada Războiului Rece, s-a ajuns la concluzia că imaginea distorsionată pe care o aveau americanii despre ruși era la fel de deformată atunci când cei din urmă erau rugați să-i descrie pe primii, și unii și alții afirmând aceleași lucruri neplăcute în legătură cu principalul lor adversar. Ca să fie considerat patriot, era suficient ca un american să se declare anticomunist. Problematika stereotipurilor polare produce consecințe nebănuite, atunci când „oglundirea reciprocă a două spații se va face în condițiile în care PUTEREA este concentrată, în măsură copleșitoare, în doar unul dintre ele (...). Polaritatea își pierde echilibrul, comparațiile se fac în termenii și pe dimensiunile impuse de polul mai puternic”¹⁹. Acesta, profitând de înclinarea balanței de putere în favoarea sa,

¹⁸ Darie Cristea, *Balcanii: memorie și geopolitică*, București, Editura Economică, 2005, p. 43.

¹⁹ Darie Cristea, *op. cit.*, p. 49.

impune polului inferior propriile unități de măsură. Cu alte cuvinte, plasa de semnificații așezată peste mediul de viață al polului inferior este infuzată, într-o măsură mai mare ori mai mică, cu categoriile specifice grilei de interpretare a lumii aparținând polului mai puternic. De aici și până la esențialism, adică până la a socoti că un anumit grup are o omogenitate pronunțată și poate fi deci caracterizat cu ajutorul unui singur atribut (stereotip²⁰, clișeu), nu mai este decât un pas. În acest fel apar stigmatizările în masă, anumite popoare ajungând să fie considerate incapabile de a se plia pe rigorile culturii și civilizației.

BALCANI ȘI BALCANISM

Ceea ce ține împreună populațiile locului, având rol aglutinant, este „spiritul vrajbei eterne”. Aceasta este imaginea stigmatizantă, exportată ulterior în Vest, pe care și-o formează Herman Keyserling despre partea răsăriteană a Europei, zonă a unui război perpetuu, instabilă și imposibil de pacificat, popoarele și culturile din acest spațiu părăndu-i-se incapabile să priceapă opțiunile, ideile, valorile și idealurile civilizației occidentale. Admite însă că, dacă Balcanii nu ar fi existat, ei ar fi trebuit inventați, pentru că Europa avea nevoie de un spațiu spre care să-și canalizeze frustrările, coșmarurile, insuccesele și decepțiile. Utilizând paradigma interacționistă²¹ din sociologie, Darie Cristea demonstrează în excelenta lucrare *Balcani: memorie și geopolitică*, modul în care Balcanii, denumire peiorativă a spațiului european oriental, chiar au fost creați de o Europă aflată în căutarea unei oglinzi care să-i ofere o imagine galvanizată a propriului eu. Începând cu secolul XVIII, modelul civilizației occidentale e socotit standardul exemplar. La antipod se află tiparul balcanic, adică tot ceea ce nu este și nu poate fi vreodată occidental: „prin balcanism vom înțelege discursul, studiul, în ultimă instanță, atitudinea construită pe coordonate esențial negative, pe stereotipuri, pe prejudecăți, generalizări facile și simplificări ale coordonatelor istorice și socio-culturale ale spațiului sud-est european”²².

Tot ceea ce este tribal, barbar și primitiv, adică deviația maximă de la standardul occidental, se găsește într-una din periferiile civilizației de referință a momentului, în Balcani. Locuitorii acestui spațiu par a fi marcați de o imposibilitate aproape genetică, ființială, de a adopta și interioriza tiparele, valorile și modelele vestice. Iată cum, printr-o ignobilă întoarcere din condei, o lume

²⁰ Judecăți care evaluează într-o manieră suprageneralizatoare, deci puțin obiectivă.

²¹ O idee fundamentală a interacționismului simbolic este aceea că insul nu-și poate cristaliza imaginea despre sine decât prin raportare la ceea ce cred ceilalți despre el (problematica sinelui-oglinză – C. H. Cooley). Construcția socială a sinelui, precizează G. H. Mead, are loc prin raportarea insului la Celălalt, la Altul Generalizat, adică la comunitatea organizată sau grupul social care furnizează insului semnificațiile necesare realizării unității sinelui. Balcanii au constituit elementul de comparație, care a întărit siguranța de sine a Occidentului.

²² Darie Cristea, *op. cit.*, p. 24.

complexă, cu istorie milenară, plină de înțelesuri și semnificații cu sens demult rătăcit de un spațiu în care sacrul se camuflase sub presiunea laicului, cu tradiție vie, înzestrată cu forță integratoare, o lume țărănească, croită pe canavaua spiritualității teofanice, este împinsă „sub vreme”, socotită anistorică și nevrednică de a beneficia de roadele civilizației occidentale. Referindu-se la balcanizare, Maria Todorova o asimilează cu „reîntoarcerea la tribal, la primitiv, la barbar. (...) S-a scos în evidență că locuitorii Balcanilor nu doresc să se conformeze standardelor de comportament considerate ca normative de către și pentru lumea civilizată”²³.

În anul 1994, revista „Atlantic Monthly” publică articolul *The Coming Anarchy*, o analiză întreprinsă de americanul Robert Kaplan asupra a două dintre statele Africii de Vest, Coasta de Fildeș și Sierra Leone. Corupție, sărăcie, nesiguranță, rată mare a criminalității, instabilitate socială și boli infecțioase, acestea sunt culorile în care Robert Kaplan își înmoaie cu predilecție penelul pentru a zugrăvi tabloul acestui spațiu. Imaginea finală, aceea a unui câmp de luptă – exact așa cum fuseseră surprinși Balcanii de Keyserling –, înseamnă și un diagnostic: Vestul Africii constituie un pericol strategic pentru întreaga umanitate. În cazul în care situația nu va fi zăgăzuită, nenorocirile acestei lumi se vor năpusti asupra întregii planete, așa încât imaginea sumbră a orașelor africane poate deveni, mai curând decât ne putem aștepta, chiar imaginea urbelor europene și americane. Coasta de Fildeș, odinioară un model de reușită pentru țările Lumii a III-a, este astăzi un excelent studiu de caz pentru dezastrul acesteia. Sora sa de suferință, Sierra Leone, este un veritabil câmp de luptă, „armonizat” de o formă de guvernare premodernă. Investigația lui Kaplan, care împinge Sierra Leone în timp până aproape de secolul XVII, este afectată de un viciu major de analiză: nesocotirea contextului. Dezastrul economic, care strivește resorturile vieții comunitare în această zonă din Africa de Vest, împinsă astfel spre anarhie, este pus pe seama degradării mediului și a sărăciei, de care se fac vinovați exclusiv localnicii. Concluziile lui Kaplan, trecute în revistă de administrația Clinton, care se pare că tocmai pe baza acestei analize introduce pentru prima dată problematica mediului înconjurător în strategia de securitate națională, trec cu vederea faptul că cele două țări africane sunt aduse într-o stare de semibarbarie și de împrumuturile primite în cadrul programelor de dezvoltare concepute de organisme financiare internaționale. Pentru rambursarea acestor sume, dar și pentru respectarea condițiilor necesare unei finanțări fără sincope, statele africane, e adevărat, dând dovadă de lipsă de inspirație, din perspectiva încurajării activităților productive necesare decolării economice, își taie propriile păduri, exportând bunuri în care munca încorporată are intensitate redusă. Dar această automutilare, tradusă în spulberarea resorturilor vieții comunitare, generând sărăcie, degradarea mediului înconjurător, migrație, dezordine socială etc., nu este rezultatul unor cauze exclusiv endogene, așa cum ne lasă Kaplan să credem.

²³ *Ibidem*, p. 62.

Nu întâmplător l-am somat pe Kaplan să apară în argumentația noastră, fiindcă, la un moment dat, în articolul pomenit mai sus sunt aduși în discuție și Balcanii. Se arată aici că profilul amenințător al Africii de Vest din vremea noastră este similar celui al Balcanilor dinaintea Primului Război Mondial. În urma prăbușirii Imperiului Austro-Ungar și a celui Otoman, o lume arhaică, mustind de societăți tribale, urma să edifice state-națiune pe o structură socială instabilă. În consecință, afirmă Kaplan, pericolul strategic, pe care-l reprezentau Balcanii la acel moment pentru securitatea globală, nu e cu nimic inferior aceluia pe care-l constituie azi Coasta de Fildeș și Sierra Leone. Având în vedere zona temporală, în care discursul esențialist plasează cele două țări, deducem că, la început de secol XX, spațiul oriental european era împietrit în istorie undeva în jurul anului 1600, înainte de conturarea sferei relațiilor internaționale²⁴.

Balcanii, butoiul cu pulbere al Europei, e deja un clișeu de limbaj în domeniul relațiilor internaționale. Sunt însă voci care susțin că lucrurile stau taman pe dos; butoiul cu pulbere este Europa, câtă vreme Balcanii apar doar în rolul de detonator. Niall Fergusson arată cum amenințarea Marelui Război începuse să se schițeze chiar din momentul în care secolul XX a văzut lumina zilei, Gavrilă Princip jucând doar rolul unei scânteii într-o magazie cu pulbere. „(...) Balcanii sunt alibiul de care Occidentul are nevoie”²⁵. E un punct de vedere împărtășit și de Misha Glenny, care, în acord cu Keyserling, crede că Balcanii, în cazul în care nu existau, trebuiau inventați. Altminteri, cine ar fi fost țapul ispășitor pentru gafele politicii europene? Celebrul Bram Stoker a avut nevoie de Balcani pentru a scrie mult mai celebrul *Dracula*, fiindcă ce altceva simbolizează contele din Carpați, dacă nu o năpastă provenită din Balcani și abătută asupra Europei, leagăn al civilizației începând cu secolul XVIII? Totul se leagă, continuă Glenny, în demonstrarea ideii că spațiul răsăritean al bătrânului continent e scuza perfectă din mâneca Occidentului pentru gafele acestuia. Până la urmă, agenții ordinii sunt un englez, un olandez și un american, cei care izbăvesc lumea de răul din Carpați, „un fel de intervenție KFOR *avant la lettre*”²⁶, precizează Adrian Cioroianu.

Istoria, în care Balcanii sunt blocați prin discursul esențialist undeva pe la jumătatea mileniului trecut, spune însă altceva. Construcția europeană, e de părere Romano Prodi, are ancore care coboară în timp până la anul 800, momentul încoronării lui Carol cel Mare de către Papă drept împărat al Sfântului Imperiu Romano-German. Dar cultura europeană se născuse cu mult înaintea acelui moment și deja încăruntise la 1200, atunci când se profilează umbra Omului din Nord al lui Stewart Chamberlain, noul făuritor de destine. Să luăm aminte la anul 325, anul primului Conciliu de la Niceea, ne îndeamnă Constantin Noica. Acesta

²⁴ Se apreciază că domeniul relațiilor internaționale capătă formă prin Pacea Westfalică, care pune punct, în 1648, Războiului de 30 de ani.

²⁵ Adrian Cioroianu, *Focul ascuns în piatră. Despre istorie, memorie și alte vanități contemporane*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 109.

²⁶ *Op. cit.*, p. 109.

este momentul nașterii culturii europene printr-o triplă ruptură: de natură, de „rațiunea obișnuit cunoscută” și de Antichitate. E o cultură care crește constant până în secolul VIII, veacul ultimului Conciliu, tocmai aici, în spațiul în care Europa și-a deversat deșeurile de-a lungul vremii, prin discursuri esențialiste, care au tumefiat și desfigurat culturile locale.

EDWARD SAID ȘI NECESITATEA REGÂNDIRII ORIENTALISMULUI. GEOGRAFIILE FILOSOFICE

Există o geografie imaginară, care separă Occidentul de Orient, iar această falsă cartografiere este opera orientalismului, cu trei accepțiuni, cum relevă Edward Said. Înseamnă, o dată, relațiile economice și culturale dintre Europa și Asia, întinse pe perioada a patru milenii, apoi, o disciplină occidentală de investigare a culturii și tradițiilor orientale, iar nu în ultimul rând, imaginile și fanteziile ce circulă în Vest în legătură cu Orientul, înfățișat ca o regiune caracterizată de o accentuată instabilitate. Așadar sunt livrați și Balcanii publicului occidental de către Keyserling și Kaplan, tabloul meșteșugit de cei doi înfățișând un spațiu al mirosurilor fetide, în continuă descompunere, marcat de anarhie. Discursul esențialist, croit de intelectuali ce manifestă idiosincrazii pronunțate față de culturile și civilizațiile care nu sunt penetrate adânc de valorile cu rădăcini în Secolul Luminilor, zugrăvește și Orientul ca o lume destrămată, locuită de oameni fără reper, mai exact, o lume sălbatică și care refuză să fie domesticită și stăpânită de către modelul occidental.

Orientalismul este știința care a introdus Orientul în Europa însă obiectivitatea orientalismului s-a concretizat în luarea Orientului ca ostatic. Categoriile altei lumi l-au făcut prizonier, l-au legat fedeleș, i-au pus căluș la gură și l-au legat la ochi. În acest fel, văduvită de caracteristicile sale esențiale, cultura și civilizația orientală a fost prezentată publicului de pe „bătrânul continent”. Nu ca la un partener de dialog s-a raportat orientalismul, ci ca la o alteritate tăcută, modelabilă *ad libitum*. Nu miră pe nimeni, în atari condiții, materializarea politică a acestei „etici” științifice: acapararea Orientului de către Apusul Europei. Plecând de la premisa că popoarele locului nu se pot reprezenta pe ele însele, azvârlindu-le deci într-o stare de minorat, orientaliștii au sfârșit prin a clama că știu despre Islam mai multe decât cunoaște Islamul despre el însuși. Prin urmare, afirmă Said, orgoliosul orientalism nu poate fi apreciat ca știință, cunoaștere sau înțelegere. Este mai degrabă o geografie imaginară, ruptă de particularitățile acestei arii. Constituie o declarație de putere, expresia dorinței unei civilizații de a înrola o alta sub steagul său, în calitate de vasal însă. Este un discurs, o ideologie, marcă a puterii euroatlantice asupra Orientului.

Eșafodajul teoretic al orientalismului este reprezentat de istoricism, afirmă Edward Said, manifest prin tezele imperialismului occidental. Gânditorii Europei apusene considerau că istoria are sens și scop, dar aceasta nu era universală, ci

axială, iar vectorul istoriei era un Occident „în care se încarnau, deopotrivă, semnificația și finalitatea destinului omenirii. Ce nu era occidental era periferic și avea să fie absorbit, într-un moment sau altul, de inexorabila forță de atracție exercitată de istoria axială asupra istoriilor periferice”²⁷.

Hegel, Marx, Burckhardt, Nietzsche, Spengler și alții au remarcat „utilitatea” istoriei Orientului. Astfel, era evidențiat tipicul unei regiuni cu vârstă venerabilă. Dar folosul era îndoit, fiindcă, alături de relevarea particularităților acestui spațiu, era obținută și imaginea unei realități care trebuie neapărat depășită, lăsată în urmă, eventual uitată. Din perspectiva gânditorilor de mai sus, Occidentul a însemnat apogeul istoriei umanității. Prin urmare, tot ceea ce nu s-a desfășurat în Apusul Europei și în zonele controlate de acesta nu conta, drept pentru care, dacă istoria altor popoare și culturi nu era cunoscută ori s-a pierdut, paguba – în cazul în care vorbim de una – era departe de a fi una considerabilă. Sarcina de a recupera trăsăturile alterității Vestului revine lingvisticii, economiei politice, antropologiei și altor câteva științe apărute în secolul XIX. În acest context, al lustruirii lentilelor cu care Apusul Europei se uită spre celelalte popoare, se înscrie și lucrarea lui Eric Wolf, *Europa și populațiile fără istorie*. Lipsite de eficiență, tentativele anumitor intelectuali de a „urechea” istoricismul, concretizat la ora actuală în teoriile statului capitalist, teoriile acumulării la nivel mondial și în absolutism, îi provoacă frisoane lui Said, întrucât, în felul acesta, Occidentul va rămâne în continuare centrul producerii unei cunoașteri care îi va conferi statut hegemonic în periferiile lumii.

Utilizând paradigma interacționistă din sociologie, Darie Cristea demonstrează, în percutanta lucrare *Balcani: memorie și geopolitică*, cum Apusul Europei avea nevoie, pentru augmentarea propriului eu, de confecționarea unei imagini, care să înfățișeze o Europă răsăriteană retardată și pipernicită, arhaică și săracă, măcinată de conflicte permanente, autentic spațiu hobbesian, ce primejduia civilizația (occidentală).

„Europa de Vest a fost cea care a inventat Europa de Est ca pe jumătatea ei complementară în secolul XVIII, iar civilizația și-a descoperit complementul pe același continent, în țările învăluite în umbră ale înapoierii și chiar ale barbariei. Așa a fost inventată Europa de Est”²⁸.

Problematica cartografierilor stereotipice, susținută de aparentul diletantism științific al discursurile esențialiste, este tratată de Larry Wolff în cele câteva sute de file ale unei alte lucrări de referință în domeniul relațiilor internaționale, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizațiilor în Epoca Luminilor*. Metafora *cortina de fier*, al cărei artizan este Winston Churchill, constituie punctul din care demarează investigația lui Wolff. La finele celei de-a Doua Conflagrații Mondiale, aflat la Fulton, Missouri, în inima Americii, primul-ministru britanic zugrăvea plastic realitățile geopolitice postbelice „De la Stettin pe malul Mării Baltice, până la Trieste pe malul Mării Adriatice, o cortină de fier s-a lăsat peste continentul

²⁷ Ioan Petru Culianu, *Mircea Eliade*, Editura Nemira, 1995, p. 204.

²⁸ Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizațiilor în epoca luminilor*, București, Editura Humanitas, 2000, p. 18.

nostru”. Anunțul făcut în 1946 de Churchill reprezenta o cartografiere stereotipică, în scurtă vreme aptă a plăsmui noi blocuri de putere. Doi specialiști postbelici ai relațiilor internaționale, Walter LeFeber și Daniel Yergin, relevă cititorului faptul că discursul de la Fulton nu era rodul unei simple întâmplări. Schițarea sferelor de putere din Europa, afirmă LeFeber și Yergin, era accelerată prin utilizarea metaforei *cortina de fier*, figura de stil reprezentând marca unui *trend* intelectual european, cu origini în Secolul Luminilor. Expresiile paradigmei *Aufklärung*-ului au fost reprezentate, între altele, și de geografiile imaginare, creatoare de reconfigurări geopolitice. Născociri savante ale intelectualilor-preoți din Templul Rațiunii, perspectivele filosofice asupra spațiului se întemeiau pe un sentiment geografic arbitrar, aflat într-o evidentă contradicție cu cartografia vremii, reușind însă să împingă într-o stare de minorat aprioric toate popoarele neatrase încă în centrifuga Occidentului. Și asta, pentru că paradigma istoricismului aprecia culturile „semințiilor” răsăritene ca nevrednice de o cartografiere culturală întreprinsă de intelectualii din Centru.

Hărțile intelectuale sunt creionate mai întâi de călătorii occidentali, ajunși pentru prima dată în spațiul răsăritean al Europei. Aceștia sunt autorii unor descrieri clișeizante – unele cu panaș însă – ale culturilor și civilizațiilor ce refuzau să intre fără rest în modelul interpretativ reprezentat de *Weltanschauung*-ul anglo-saxon. Informațiile sunt preluate ulterior de nume sonore ale culturii europene. Astfel, geografiile stereotipice, care mutilează culturile și popoarele Răsăritului Europei, capătă legitimitate. „Perspectiva geografică a lui Voltaire, aflat în Parisul secolului XVIII, asupra Europei era complet diferită de cea a lui Machiavelli din Florența secolului XVI. Voltaire a deschis calea filosofilor iluminiști, care își formulau și-și elaborau propria perspectivă asupra continentului, privind de la vest spre est și nu de la sud spre nord”²⁹. Spațiul răsăritean intră sub tirul discursului intelectualilor de marcă ai vremii. Este momentul în care încep să se profileze primele hărți intelectuale, tentative de redesenare a lumii sprijinite pe o logică doar aparent inexpugnabilă, cu potențialul de a resuscita lumi vetuste și de a retrasa granițe, atât fizice cât și spirituale, în disprețul realităților din teren.

Deosebirea existentă între hărțile etnomentale și cele intelectuale este remarcată de profesorul Ilie Bădescu. Primele echivalează cu punctul de vedere al comunităților organice, adică al popoarelor, asupra lumii, secunde fiind doar rodul reprezentărilor spațiale aparținând unor *think tank*-uri mai mult sau mai puțin reprezentative. Suportul hărților intelectuale este identificat de profesorul Ilie Bădescu în atlase, dicționare și în bibliotecile configurate de o anumită idee geopolitică. Situat la antipod, reazemul sentimentelor populare asupra spațiului, al hărților etnomentale, cu alte cuvinte, constă în limba, religia, tradiția, memoria și istoria comună a unui popor. Spunem deci că hărțile etnomentale sunt hărți identitare, jalonate de similitudinile spirituale ale unui popor. „Această distincție

²⁹ *Op. cit.*, p. 20–21.

între harta mentală și harta ideologică reamintește oarecum mai vechea distincție între *emic* și *etic* din antropologie, adică dintre popular și savant³⁰.

În timp ce filosofii iluminiști excludeau Europa de Est de pe bătrânul continent, izgonind-o în Asia, geografi secolului XVIII nu se puseseră de acord asupra graniței răsăritene a Europei, pe care o identificau cu Donul, uneori cu Volga, iar alții o coborau pe munții Urali, precum astăzi.

La jumătatea secolului XIX, cu mult deci înaintea unor Keyserling și Kaplan, popoarele Europei de Est erau plasate în bloc de către Balzac între „Europa și Asia, între civilizație și barbarie”. Vesticii erau socotiți rafinați, iar răsăritenii neciopliți. Wolff observă folosirea unor „contraste binare” încă de pe atunci. E vorba despre stereotipurile polare³¹, la care ne-am referit mai devreme. Apare astfel discursul esențialist, cu un deficit semnificativ de obiectivitate, care stigmatizează și desfigurează culturile intrate în raza sa de acțiune. „Armătura culturală pe care se sprijinea construirea Europei de Est consta în perechi de categorii analitice antitetice, cu ajutorul cărora se definea un caracter unitar pentru niște țări diferite”³². Tabloul unei Europe de Est destrămate, creat de discursul esențialist al filosofilor iluminiști, ținea de fapt, conchide Larry Wolff, să vâre sub preș pregnantă instabilitate a Apusului Europei, ceea ce ne conduce la încheierea că inventarea Europei de Est a ajutat la construirea Europei de Vest.

Rod al travaliului de gândire depus de o intelectualitate aflată într-o permanentă dispoziție sofistă³³, aderentă la o obiectivitate care slujește cel mai eficient interesele geopolitice de moment ale unui stat, hărțile intelectuale continuă să reprezinte justificarea comportamentului agresiv al anumitor state în sfera relațiilor internaționale. Dar, în acest fel, se așează și bazele superiorității unor culturi în raport cu celelalte, comportamentul belicos al primelor în raport cu cele de pe urmă fiind consecința unor reșezări teritoriale ce au ca fundament dezechilibrul de putere.

Samuel Huntington oferă, în *The Clash of Civilizations?*, o nouă mostră de discurs esențialist. Obiectivarea acestuia este o nouă geografie filosofică, potrivit căreia cea mai semnificativă linie ce desparte Europa este granița vestică a creștinătății occidentale, fosta frontieră dintre Imperiul Habsburgic și cel Otoman și

³⁰ Ilie Bădescu, *Noopolitica*, București, Editura Mica Valahie, 2006, p. 576.

³¹ Stereotipurile sunt imaginile din mintea noastră, cele care ne ajută să decodăm uriașul volum de informație socială, care ne asaltează la orice pas. Ele facilitează comunicarea intergrupală, însă trasează și granițe precise, având tendința de a acorda calități *in-group*-ului și defecte *out-group*-ului. Pentru mai multe detalii vezi secțiunea legată de stereotipuri.

³² Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizațiilor în Epoca Luminilor*, București, Editura Humanitas, 2000, p. 465.

³³ Curent filosofic care excludea existența unui sistem absolut de adevăruri. Protagoras, socotit cel mai înțelept sofist, ajunge la încheierea potrivit căreia adevărul depinde de unghiul din care este atacată problematica de deslușit.

Țarist. E, practic, o nouă cortină de fier³⁴, ce separă Finlanda și Țările Baltice de Rusia, vestul catolic al Ucrainei de estul ortodox al acesteia, Transilvania de România, Croația și Slovenia de Iugoslavia. De partea corectă, socotită dezirabilă de Huntington, se află aceia care împărtășesc în comun valorile și experiențele majore ale culturii occidentale – Evul Mediu, Renașterea, Reforma, Secolul Luminilor, Revoluția Franceză și Revoluția Industrială –, de cealaltă parte, popoarele fără istorie, o masă amorfă de ortodocși și musulmani, subdezvoltați din punct de vedere economic și incapabili de a dezvolta organizări politice stabile, de tipar democratic. O astfel de analiză, considerată de nivel academic, absoarbe un spațiu văduvit de multe dintre trăsăturile sale esențiale, într-un tablou grotesc. Ulterior, această imagine distorsionată este prezentată unui public occidental, care consideră că neajunsurile imaginii trebuie imputate nu fotografului, ci aspectului neîngrijit al acelora care, nici măcar atunci când sunt immortalizați, nu s-au sinchisit să-și schimbe înfățișarea. Este o analiză tendențioasă, expresia unui dezechilibru de putere între două spații, în cazul de față Occidentul și Răsăritul Europei, o declarație de forță, care împinge aprioric un spațiu și popoarele aferente „sub vreme”. Prin astfel de modele discursive, anumite culturi sunt socotite anistorice, blocate în vreme, și, consecință, inferioare Occidentului. Astfel, acesta impune sensurile și reperele sale alterității, care, spălată pe creier de elitele culturale aflate în slujba Centrului, sfârșește prin a-i ridica osanale.

CIVILIZAȚIA ISLAMICĂ³⁵, O CIVILIZAȚIE STĂVILITĂ?

Secolul XIII marchează sfârșitul preponderenței lumii musulmane, momentul instaurării declinului amânându-se cu aproape jumătate de mileniu. Însă, în jurul anului 1800, oboseala civilizației islamice se cronicizează. Vlăguită, aceasta nu mai are energia necesară participării la Revoluția Industrială. Două sunt deci secolele ce despart lumea islamică de Occident, doar două. Dar ce secole!, exclamă Fernand Braudel. Istoricul francez e de părere că civilizația musulmană, aidoma celei occidentale, este o civilizație de gradul II, pentru că și-a însușit bunurile, materiale și culturale, ale lumilor anterioare. „Ea nu s-a edificat plecând de la nimic – arată Braudel –, ci pe tuful civilizației pestrițe și foarte vechi care a precedat-o în Orientul Apropiat”³⁶. Reprezentantul Școlii de la Anales ne îndeamnă să nu pierdem din vedere reziduurile cuceririi macedonene a spațiului dintre Marea

³⁴ Nu trebuie uitat nici Francis Fukuyama. El scoate din istorie o parte a mapamondului, mai precis Occidentul, ajuns deja într-o fază postistorică datorită configurării de către principiile ideologiei liberale, *summum* al gândirii umane. Restul lumii este neemancipat, pentru că fie nu a avut ocazia de a se împărtăși din potirul valorilor liberale, fie a refuzat, atunci când i s-a oferit oportunitatea.

³⁵ Islamul înseamnă iubire devotată față de Dumnezeu.

³⁶ Fernand Braudel, *Gramatica civilizațiilor*, București, Editura Meridiane, 1994, vol. I, p. 78.

Mediterană și Oceanul Indian nici, de asemenea, reminiscentele civilizaționale ale statului perșilor sasanizi, întemeiat pe teritoriul de azi al Iranului și animat de religia lui Zoroastru.

Lumea islamică caută vinovații impasului în care se află. Aflăm, din paginile lucrării lui Bernard Lewis, *What Went Wrong? The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East*, că invaziile mongole ar fi primele învinuite pentru subdezvoltarea actuală. Acuzația este nedreaptă, conchide Lewis, din cel puțin două motive. O dată, imperiul califilor era deja slăbit, în momentul destrămării sub loviturile Hoardei de Aur. În al doilea rând, cele mai semnificative realizări ale popoarelor musulmane, cu precădere în Iran, apar ulterior invaziilor mongole, cu rol de ferment civilizațional, apreciază Braudel. Pregnanta lor rămânere în urmă, în raport cu civilizația occidentală, doar o lume barbară în momentul de strălucire maximă a celei islamice, rănește orgoliul unei lumi socotită cea mai strălucitoare nestemată a planetei între secolele IX–XII. La cumpăna dintre milenii, lumea islamică redescoperea și resuscita științele antice și filosofia grecească, inventa industrii noi, înființa manufacturi și practica un comerț extins la întreaga lume civilizată. Numeroși au fost evreii persecutați și creștinii disidenți, refugiați într-un spațiu în care libertatea de expresie și toleranța înregistrau cele mai înalte cote ale momentului. Nu trebuie să ne gândim la o sinonimie între libertățile oferite de lumea islamică și civilizația occidentală actuală, deoarece discrepanța e una însemnată, însă, pentru acel moment, aceste libertăți erau, de departe, cele mai semnificative, neîntrecute, arată Lewis, de cele oferite de precedesori, contemporani și chiar de mulți dintre succesori. În fine, ceilalți osândiți pentru prezenta înapoiere a acestei lumi sunt colonialismul britanic și francez, cu precădere dezarticulanta influență culturală exercitată de acesta, influența americană și statul Israel. Resentimentele manifestate față de Apus sunt întreținute și de oameni de stat din zonă, care evită să-și asume responsabilitatea pentru programele de guvernare eronat concepute și impută eșecurile acestora, sărăcia și înapoierea, lumii occidentale.

La rândul-i, Lewis identifică câteva dintre cauzele care ar putea explica actualul decalaj dintre Occident și Orient. Datorită statutului social inferior al femeilor musulmane, analfabete și asuprite, lumea islamică nesocotește jumătate din potențialul său. La aceasta se adaugă urmările nefaste ale preeminenței mariajului intra-familial, între veri. Lipsa mijloacelor de transport pe roți și deșertificarea unor însemnate suprafețe cândva verzi, din pricina caprelor care s-au hrănit cu scoarța arborilor și cu iarba din jurul acestora constituie alte cauze ale declinului. Tabloul resorturilor care au împins lumea islamică în criză este completat cu ideologiile provenite din Occident, naționalismul și socialismul fiind greșit percepute.

În Vest, frunțile se încrețesc atunci când vine vorba de Islam, socotit principalul responsabil pentru împietrirea lumii musulmane. Nu și de Bernard Lewis. Din perspectiva acestuia, întrebarea cheie e nu ce le-a făcut Islamul

musulmanilor, ci ce i-au făcut musulmanii Islamului? Nu cumva a fost el ideologizat de către fundamentalistii contemporani sau de modernitate și ideile iluministe, socotite de musulmani necreștine, care își fac simțită prezența în zonă începând cu 1798, anul cuceririi Egiptului de trupele comandate de un tânăr ofițer francez, Napoleon Bonaparte?

O civilizație care a aflat răspunsul genezei sale, dar încă rătăcește în găsirea aceluia legat de maturizarea sa, Islamul este văzut de Arnold Toynbee ca o civilizație stăvilită. Problematika este tratată lămuritor de profesorul Ilie Bădescu. În ordinea istorică, civilizațiile culisează perpetuu între somatic și pneumatic, între materie și spirit, între nevoi inferioare și nevoi superioare, între țeluri cu altitudine joasă și obiective înălțătoare. Sunt secvențe temporale, indică profesorul Ilie Bădescu, în care o civilizație are un exces de trăire, de pneuma, și un deficit de soma, de nevoi primare. Acesta este momentul înnoirilor spirituale, precum reforma protestantă, și al pornirilor temerare, descoperirea Lumii Noi. Acest du-te vino între material și spiritual, între somatic și pneumatic, poartă numele de *enantiodromie*, procesul prin care civilizațiile întâmpină și digeră metamorfozele ordinii istorice. În momentul în care o civilizație este prea ostentivă ca să mai parcurgă acest drum ori îi rămâne doar vitalitatea necesară satisfacerii nevoilor de bază, spunem că enantiodromia acesteia se blochează, iar declinul își face simțită prezența. „Civilizațiile cu enantiodromia blocată se atrofiază și, în cele din urmă, dispar (...). De regulă, blocajul capătă expresia unui **deficit de conținut** (substanță de organicitate) și a unui **exces de formă** (aspect reliefat pentru prima oară în sociologie de teoria românească a formelor fără fond)”³⁷. Oboseala unei civilizații se resimte inițial la nivelul unei elite, care, decăzută din rolul de filtru, reține impuritățile culturilor și civilizațiilor alterității. Debusolate și lipsite de energie creatoare, elitele sunt vrăjite de mirajul noilor civilizații și culturi, devin imitatoare și încep să se închine la valorile Noului. Acesta, indiferent de gradul de compatibilitate cu valorile autohtone, este grefat de santinele fracasomane (*i.e.* care-și disprețuiesc propriul popor, potrivit lui Albert Hirschmann) pe semnificațiile despre lume și viață, pe reprezentările spațial-temporale, pe direcțiile și sensurile modelate de tradițiile propriilor popoare. „Imitația structurilor de manifestare ale unei societăți străine și transpunerea lor peste cadrele de viață naturale ale societății importatoare generează adesea *pseudomorfoze*, adică false transformări, cu costuri sociale, economice, politice foarte mari, numite în cultura română *politicianism* sau *forme fără fond*. Politicianismul are, printre componentele sale cele mai însemnate: statul demagogic (democrația de fațadă și aparatul politic confiscat de grupuri restrânse de interese), neoioabăgia (supraexploatarea rurală), cosmopolitismul urban, subdezvoltarea cronică (...)”³⁸.

³⁷ Radu Baltasiu, *op. cit.*

³⁸ *Ibidem.*

ÎN LOC DE CONCLUZIE

Drept urmare a constrângerii exercitate de armata de ocupație, împăratul Japoniei recunoaște, în 1945, că nu este de origine divină. Un an mai târziu apare *Crizantema și spada* a lui Ruth Benedict, un studiu de la distanță despre mentalitățile japoneze, comandat de armata americană. Deși nu pune vreodată piciorul în Japonia, lucrarea antropoloagei americane e plină de judecăți șfichiuitoare, analiza fiind îmbibată cu stereotipuri. Investigația demarează de la premisa că japonezii au fost cei mai diferiți adversari cu care s-au luptat americanii vreodată, combatanții provenind din două lumi diametral opuse.

Voci sonore în peisajul discursului esențialist, Kaplan și Keyserling, văd în Balcani zona unui perpetuu conflict. Pedalând pe acest clișeu, primul scrie *Balkan Ghosts*, lucrare în care plasează resorturile sentimentelor antisemite ale lui Adolf Hitler în mahalalele Vienei, care mustesc de „spiritul vrajbei eterne”, pecetea inconfundabilă a culturii balcanice: „nazismul, de exemplu, poate pretinde rădăcini balcanice. Printre hotelurile ieftine ale Vienei, un teren fertil pentru resentimentele etnice specifice lumii sud-slavice, Hitler a învățat cum să urască atât de patologic”³⁹.

Maria Todorova remarcă problematica esențializării metodologice. Astfel, trecutul nu are nici cea mai mică importanță în explicarea realităților europene, dar, atunci când vine vorba de manifestările social-politice din Balcani, este propulsat în rol de principală cauză lămuritoare. Așa se face că nazismul, fascismul și Holocaustul, deși profund regretate, nu sunt privite ca urmări ale politicii occidentale, ci doar ca abateri semnificative de la aceasta. Însă, atunci când sunt explicate atrocitățile războiului din Iugoslavia, sunt arătate cu degetul poporul sârb și cultura care l-a modelat, o cultură războinică, tipică pentru un popor barbar, locuitor al unei lumi arhaice, care edifică, la început de secol XX, state naționale (doar) pe soclul unei organizări tribale, potrivit observației lui Kaplan.

Folosind ca argument interacționismul simbolic, Darie Cristea demonstrează modul în care Occidentul narcisist a simțit nevoia să minimalizeze permanent valorile Sud-Estului european, astfel încât, în oglinda reprezentată de ultimul, să precumpănească profilul culturii și civilizației apuseane. Altminteri, numeroasele-i riduri și trăsăturile nu tocmai perfecte ar fi detronat-o cu ușurință pe aceasta din poziția de reper planetar al atractivității. Depotențat apare a fi și Orientul, deși este tratat științific. Înzestrat cu ochelari de cal, formați din categoriile altei lumi, orientalismul trasează liniile unei geografii imaginare, care nu se suprapune defel pe profilul hărții identitare a acestui spațiu, cu forme de relief modelate de semnificațiile despre lume, viață, spațiu și timp împărtășite de popoarele locului.

Hărțile intelectuale sau stereotipice sunt consecința discursurilor esențialiste, grile de interpretare penetrate de categoriile specifice culturii și civilizației

³⁹ Robert Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, New York, St. Martin's, 1993, XXIII *apud.* Dan Dungaci, *Națiunea și provocările (post)modernității*, București, Editura Tritonic, 2004, p. 416.

cartografului ori de interesele geopolitice ale unui stat. Nu puține sunt cazurile în care geografiile imaginare sunt în dezacord evident cu profilul hărților etnomentale, configurate de reprezentările despre lume ale unui popor și de un sentiment specific asupra spațiului. Atunci când o mască nu reproduce fidel trăsăturile chipului, apare nepotrivirea sau, dacă masca se dovedește mult prea strâmtă, chiar rănirea. Pericolul geografiilor filosofice este remarcat în perioada interbelică, de geopoliticianul german Karl Haushofer. El afirmă că hărțile desenate de cartografi ideologizați străpung silențios frontierele comunităților, dar cele amenințate nu sunt atât frontierele fizice, cât cele spirituale, granițele pe care comunitatea le are încrustate în suflet. Stocul identitar al unei comunități, adică limba, religia, legătura etnică, tradițiile, memoria comună etc., este cel cu precădere dinamitat de geografiile filosofice. Spunem, pe urmele sociologiei lui Emile Durkheim, că, atunci când similitudinile spirituale ale unui popor sunt pulverizate, crima nu mai este resimțită și nu mai este pedepsită, deoarece conștiința colectivă, adică sentimentele comune majorității membrilor unei comunități, s-a comprimat și nu mai are vitalitate. Prin obnubilarea comunității spirituale, nelegiuirea reverberează în puține conștiințe, mult prea puține pentru a simți și a pedepsi agresiunea. „Când *frontierele spirituale* ale unui popor încetează să existe în fața unui asemenea tip de agresiune, orice ripostă militară devine nu doar caducă, *ci imposibilă*, căci însăși agresiunea *nu va fi resimțită ca atare*”⁴⁰.

Hărțile intelectuale rescriu reperele tradiționale, recompilează semnificațiile despre lume și viață, regândesc reprezentările despre spațiu și timp, inventează noi sărbători și le hulesc pe cele vechi, remodelează deci identitatea unui popor. În felul acesta, cadrele de semnificații care asigurau silențiozitate și predictibilitate relaționării sociale sunt virusate. De aici, o interacțiune socială diminuată, precară și cu un fundament moral împuținat. Astfel, capacitatea integratoare a unei societăți este slăbită, iar prin surparea fundamentului comunitar al relaționării sociale, apar anomia, masificarea, însingurarea, arbitrariul celui mai puternic. Apare și *cultura sărăciei*, o subcultură a ordinii sociale impuse de Vest, potrivit lui Oscar Lewis. Sentimente precum deznădejdea, inferioritatea, dependența și fatalismul încearcă populațiile din zonele în care colonialismul a strivit modelele sociale și economice tradiționale, iar băștinașii au fost aserviți cuceritorilor. Forța integratoare a societăților marcate de cultura sărăciei este redusă, modelele sociale și culturale fiind inferioare acelor deținute de majoritatea comunităților arhaice. Bărbații sunt imaturi și neserioși, femeile sunt autoritare și înclinate spre promiscuitate, iar copiii sunt pătrunși adânc și rapid de valorile, conduitele, opțiunile și idealurile configurate de cultura sărăciei. Să fie lumea islamică afectată de cultura sărăciei, datorită colonialismului occidental și cartografierii imaginare întreprinsă de acesta? Iată o posibilă ipoteză, dar și o eventuală explicație adiacentă celor oferite de Bernard Lewis pentru subdezvoltarea lumii islamice.

⁴⁰ Ilie Bădescu, Dan Dungaci, *Sociologia și geopolitica frontierei*, București, Editura Floare Albastră, 1995, Vol. II, p. 266.

În anii '60 ai secolului trecut, Biserica Catolică emite bula *Nostra Aetate*, care invita la dialogul ecumenic purtat pe tărâmul teologiei și al rațiunii. Referindu-se la diferențele dintre spiritualitatea occidentală și cea orientală, Antonie Plămădeală, Mitropolitul Ardealului, remarcă o serie de diferențe, nu însă și opoziția, încheierea fiind aceea că creștinismul apusean este mai degrabă complementar celui răsăritean. Doar rețeta dialogului este diferită la Antonie Plămădeală. Ortodoxia română crede că acesta trebuie să se desfășoare pe tărâm spiritual, prin intermediul modelelor. „Există premise serioase pentru a ne declara favorabili unui dialog pe terenul spiritualității. *Acesta ar putea avea șanse mai mari decât acela pe terenul teologiei speculative și al intereselor prea omenești de hegemonie (s. ns., – L. D.)*. Spiritualitatea ar putea aduce în dialog nota de smerenie care dă o altă măsură relațiilor dintre oameni și ar putea da altă măsură și relațiilor dintre Biserici (...). Spiritualitatea ortodoxă este în general nu o tehnică, nici o filozofie, nici o teorie, ci o spiritualitate a modelelor realizate. Modelele țin aici loc de Regulă. Ele sunt tradiție vie, veche și nouă, adaptată, contemporaneizată. Desigur, la noi, duhovnicii au fost astfel de modele, dar nu numai ei, cei mari. Mai mari au fost cei care au știut să se facă mici, prin smerenie, atâția anonimi care au lăsat în urma lor doar un nume și o singură faptă, dar o faptă model”⁴¹.

Rețeta dialogului intercultural ne este oferită de Ulrich Beck: „pe de-o parte trebuie redus propriul domeniu al suveranității morale, pentru ca, pe de altă parte, să cauți dialogul transcultural cu alte adevăruri, adevărurile celorlalți”⁴².

Întrebarea care încheie acest studiu, pentru că nu suntem în măsură să ajungem la concluzii, într-un domeniu al imponderabilelor, așa cum ni se înfățișează astăzi disciplina comunicării interculturale, se referă la posibilitatea folosirii rețetei⁴³ lui Ulrich Beck, în contextul discursurilor esențialiste, croite de elitele culturale ale momentului, și al unei culturi globale de respirație apuseană, care moderează, aparent echidistant, dialogul dintre celelalte culturi.

⁴¹ Dr. Antonie Plămădeală, Mitropolitul Ardealului, *Tradiție și libertate în spiritualitatea ortodoxă*, Sibiu, 1983, p. 16–17.

⁴² Ulrich Beck, *Ce este globalizarea?: erori ale globalismului – răspunsuri la globalizare*, București, Editura Trei, 2003, p. 109.

⁴³ Până la urmă e vorba de respectarea principiilor relativismului cultural, potrivit căruia fiecare cultură trebuie analizată în propriul context, cu un sistem de interpretare croit de propriile adevăruri. Altminteri, prin decontextualizare, semnificațiile unei culturi sunt distorsionate.

CORRUPTION IN ROMANIAN FORESTRY – MORALITY AND LOCAL PRACTICE IN THE CONTEXT OF PRIVATIZATION

MONICA VASILE*

ABSTRACT

CORRUPTION IN ROMANIAN FORESTRY – MORALITY AND LOCAL PRACTICE IN THE CONTEXT OF PRIVATIZATION

I believe that recent theoretical developments on corruption from the field of social anthropology can shed light on various processes that communities confront in different areas. This paper focuses on practices related to forestry, trying to show different mechanisms by which corruption might be performed, as well as the way in which the villagers' definitions of a corrupt act relate to morality.

In Romania, 50% of the forests were privatized and a huge number of community-based institutions were established in the forest areas. A dense net of forestry institutions is beginning to work in rural Romania for managing and regulating forest-related issues in a decentralized way. Parallel with this process, storytelling about illegal logging and forest depletion is becoming a routine.

How is it possible to perform corruption in the context of privatization and decentralization, which are among the anticorruption panacea promoted by international development agencies? – this is a question which will be answered in the article.

Key words: communities, corruption, community-based institutions, forest depletion, privatization.

1. THEORETICAL OUTLINE¹

One of the general aims of the paper is to show, using the specific tools of a social anthropology approach, that while the neoliberal ideology of international development agencies (International Monetary Fund, World Bank) promotes ideas

* Address correspondence to Monica Vasile: Max Planck Institute for the Study of Societies, Paul str. 3/50676, Cologne Germany, e-mail: vasile@mpifg; monica.vasile@gmx.net

¹ An early version of the paper was presented at the conference of American Anthropological Association in November 2007, Washington DC. Many thanks to Katy Fox and Liviu Mantescu, for carefully commenting on this paper.

like privatisation and decentralisation as solutions for reducing corruption, in practice privatisation and decentralisation do not necessarily reduce corruption, but rather bring corruption into the private sphere or link the private with the public sphere in the net of corrupt exchanges.

Although corrupt practices and corruption talk seem to be intriguingly present in almost all areas where fieldwork is conducted by social scientists, corruption remains a fairly new subject for anthropology (Blundo, 2007), with a weak register of empirical description (Ruud, 2000) and with an inadequate definition in the area of social sciences (Williams, 1999; Pardo, 2004; Haller and Shore 2005; Anders and Nuijten 2007).

Anthropological literature on post-socialism does briefly mention corruption, usually as a positive thing, helping people out to move resources across lines, in a realm of fuzzy property boundaries (Verdery 2003: 363), or as equivalent to networking (Stewart 1997: 69). Other studies treat moral or social corruption as an effect of post-socialist market opening and money accumulation (Ries 2002). Explicit studies on corruption in post-socialist states from a social anthropological perspective are scarce and merely general, based on information from public discourses (Sampson 2005) or popular narratives (Zerilli 2005), therefore lacking extensive empirical research.

In the **public debate** on corruption, dominated of ideas stemming from economy and political sciences, the neoliberal thesis holds that if corruption is pathology of the public sector, the solution lies in restraining public spending and public offices (Haller and Shore 2005: 18). In that sense, the current neoliberal discourse of international organisms suggest that the anti-corruption movement in the 'developing' countries has to be inextricable linked with processes of privatisation and decentralisation. My paper will show that this is not necessarily the case.

As for **corruption in the field of natural resources management and development studies**, scholarly work does not explicitly refer to it, but to illegal mechanisms of access to resources (Ribot and Peluso 2003), or to misappropriation of resources by the elites (Platteau and Gaspart 2003, Platteau and Abraham 2002). **The area** tackled by this paper is also underrepresented in these domains. Worldwide social scientists in the field of natural resources management studies or rural development studies seem not to pay much attention to Eastern Europe, and especially to Romania, with a few exceptions (e.g. Sikor 2004, Lawrence and Szabo 2005). Albeit apparently out of fashion, Romania might constitute an empirical 'paradise' for the elaboration of fresh theoretical and empirical insights for this field of studies, because of characteristics such as abundance of natural resources, rich and unexplored biodiversity, and the presence of different social phenomena, like ongoing tremendous processes of change and development, market internationalization and penetration of international environmental organisms (e.g. *Natura* 2000).

The principal aim of this paper is to show where, when and how corruption arises and manifests itself in the process of decentralising forest management in the rural areas of Romania.

The empirical case on which I draw my analysis is about common-pool forest resources and their exploitation in a community from the Vrancea Mountains in Romania.

The case presents an “exaggerated” example of what can happen in a geographically remote village, but nonetheless belonging to a state of the EU, where order is imposed by the “rule of the jungle”, where almost every economic action is bounded in illegal chains, interest conflicts and patronage relationships. Following the property reform, forests were devolved in the hands of local common-pool institutions, named *obste*. Moreover, for a “better” administration and control of these privatized forests, the departmental forestry districts (*ocoale silvice*), formerly state-owned, were privatized and much of the state apparatus decentralized.

The paper rests on the idea of **corruption as a process**, meaning that it is not an isolated or isolable action and that it occupies only one step in a series of events that precede or follows it (Blundo 2007: 33). In addition, **corruption is essentially an ethic concept**, being inseparable from a transgression of a set of norms (Nuijten and Anders 2007: 15), thus considering that norms vary across different settings, perceptions and evaluations of corruption are culturally embedded in a ‘situational morality’ (Olivier de Sardan 1996, 1999; Blundo 2007). Following these ideas, it becomes necessary for a paper on corruption to assess both flows of actions entangling corrupt practices and existing norms against which communities and actors label corruption.

My ‘working’ objectives would be: *To provide a thick description of the interactions around forest issues enmeshed in the sphere of illegal, illicit and informal actions – within which corrupt actions arise.* Following Giorgio Blundo (2007: 49), I believe that “the unmasking of the hidden face of the facts of corruption remains an objective in itself of a political anthropology of the contemporary state”.

To explore the patterns of norms against which corrupt practices are labelled. Considering that the borderline between what is corruption and what is not fluctuates depending upon various contexts and positions of actors involved, as most anthropologists writing on this subject do, (Olivier de Sardan 1999: 34; Zerilli 2005: 96), I expect to draw a typology of norms displayed by different categories of actors in different situations.

2. NATIONAL CONTEXT ON CORRUPTION AND FORESTS

In Romania, forests were privatised in proportion of 50%, from which 60% (meaning 1.5 million hectares) are owned and managed in a collective manner. Therefore, a huge number of community-based institutions were established or

re-established all across forested areas. For aggregating these village-scale organisations, at an upper level larger associations were formed alongside with privatising regional forestry departments. Consequently, a very dense net of forestry institutions is beginning to work in rural Romania for administrating, managing and regulating forest-related issues in a decentralised way. Parallel with this process, storytelling about illegal logging, illicit timber business, and forest depletion is becoming more and more a routine.

In the region where I conducted fieldwork, the most prosperous business is the timber business. Actually, it is the only feasible one. Local companies usually log and transport raw material directly for export. People in the villages next to the forest complain that during the night their sleep is troubled by dozens of loaded trucks that pass by on their way to the Black Sea. They complain about corruption as depleting *their* forests.

The ethnography of this case speaks about corruption related to timber business, local institutions for property-management, forestry agencies and state institutions – all involved in practices around forest and timber.

3. THE CONTEXT OF MY STUDY

The research on which the present study is based was carried out between 2003 and 2008. I combined qualitative and quantitative methods and the result was a database of approximately 170 interviews and 304 questionnaires. Of course, not all of these deal with corruption, but with the wider topic of property relations, forests and the community-based institution of *obstea*. A few hints from the wider study, in order to understand the empirical context of the present article will be given below:

3.1. TO WHOM BELONGS THE FOREST? THE *OBSTEA* INSTITUTION

The forests are owned by the villages as juridical bodies in the form of a common-property regime. A community-based institution (*obstea*²), which has the legal status of a private association is entitled to regulate all issues related to the property over forest (Vasile, Mantescu, 2006). Each inhabitant is a member of the *obstea*, in an equal manner. The rights are held collectively over the whole village-forest, meaning that people do not “have” certain plots, only rights, resembling shares. The *obstea* institution functions according to a simple participatory system; it has an elected executive committee, formed of 5–7 members, from which one is elected president and, *de jure*, the *obstea* is ruled by the village assembly.

² Denomination coming from Slavonic, it means togetherness and has correspondent terms in Russian, *obshchina*.

3.2. WHO BENEFITS *DE JURE* FROM THE FOREST?

The members have the right to withdraw a certain quantity of wood, going up to 20% of the total annual quota (the average value of this quantity for one *obstea* member is 50 euro per year), and the rest being contracted through auctions with timber companies. The revenues from selling are invested in community infrastructure (official figures from 2005 for the village on which I concentrate this paper show an invested profit of 60.000 euro).

3.3. WHO CONTROLS WITHDRAWAL?

I want to make it very clear that the forestry institutional net is quite dense, both horizontally and vertically. Withdrawal is made according to the forest management planning, a documentation made by a firm which contracts with each *obstea*. Guarding and administration of forest is incumbent for the local forestry districts (*Ocol Silvic*). These forestry districts might be state structures or privatized structures, but with former employees still in place, as far as the Vrancea Region is concerned. There is another state structure to which the *Ocol Silvic* owes upward accountability; it is called ITRSV (Regional Territorial Inspectorate for Forestry and Hunting). Other organisms as well hold power towards the forestry processes (e.g. the Environmental Guard, etc).

3.4. THE VILLAGE. CORRUPTION AS CONTINUITY

The ethnographic picture that I want to draw comes from a village that is located nearest to the mountain, compared to other villages from the Vrancea Region that can be located even 80 km away from the forest.

When I first got to the village of N., there was something striking about the social differentiation, observable spatially. The center is quite well developed, houses in the area look fine, some of them even opulent, while getting towards the margins and further to the hamlets on the hills, roads become impracticable and houses get poorer and poorer. More striking, while applying a set of questionnaires after few days of fieldwork, people declared zero income to me per household, although they were drinking beer at the bar, decently dressed. After a few more days I solved the paradox by finding out that their income is produced mostly by theft of wood from the forest.

The village shelters the activity of more than one hundred timber-exploitation companies, ranging from very small ones to very big ones. Most of the economic activities are concentrated around these companies and, more generally, around logging. People work almost exclusively in forestry³, either to pull timber with

³ Their autarchic consumption means are at a very low level; land is not very fertile and poor in available surfaces; there is no arable land or possibilities for vineyards, orchards or vegetable growth; the only thing they practice is animal husbandry; they only raise 1–2 cows in 50% of the households.

their own pair of oxen, or as (often informal) employees of local timber-exploitation companies. However, only 20% of the households declared to have a salary in the house, usually amounting to less than 80 euros.

One of the four forestry districts (*Ocol Silvic*) is located here and it is still owned by the state, while all others in the region have been privatized.

The modern history of the village (around year 1900) is very much linked to 'corrupt' activities. It is the only village from Vrancea Region (from my enquiry in 10 others) where abusive political elites were not "kicked out". The most powerful family in the village ruled the village (as mayors and presidents of *obstea*) in turns from 1880 until 1940⁴. They were making deals with the commercial logging companies (Italian, Hungarian and Austrian ones), and not handing in the profit to the community. One cannot label these practices as against the law, because laws concerning communal forests were merely inexistent at that time; but one can label them as against customary law. They were also trading people's rights at the *obstea*, meaning that the companies were becoming owners of the forests. Another action was to encroach communal land. Similarly, this kind of action was not illegal, because the legal entitlements to forest at that time in Vrancea were inexistent (the Forestry Code came in 1910 and legal titles for *obsteas* only after 1920) and lawmakers and judges recognized private property as more 'appropriate' than communal one and issued titles for these private persons (Stahl 1939). However, encroachment and fencing of communal lands were completely against customary rules (*ibidem*). The collective property customs have a long existence in the region, since the region was a confederation of 'free communities' in the medieval period, which did organise their property freely, without the intervention of the state or of local seniors.

4. THE WORKING OF CORRUPTION RELATED TO POWER. 'GRAND' CORRUPTION AT VILLAGE LEVEL

Concerning the present day situation, I will show in this empirically-oriented section, what happens in the village with regard to practices that are labeled by the locals as being "corrupt", "illicit", and "dirty"⁵. These practices come from the political and economical sphere and involve almost all social actors in the village.

The discussion has to differentiate very much among different groups in the village or among different types of actions that can be labeled as corrupt. In relation to the same actions, various persons take various positions, according to

⁴ Detailed data on this period was published by the Romanian sociologist Henri H. Stahl, who worked on N. in 1927 and later from 1935 to 1938 (Stahl 1939, 1958)

⁵ The data on which I draw my analysis is merely provided through interviews. Because of that, the labeling of certain activities as corrupt, illegal, informal belong to the interviewees and not to the researcher. The researcher analyses critically these concepts and their use in certain contexts.

their identifications and according to their own practices and interests. Similarly, the same people might take different positions regarding different types of corrupt practices (e.g. they might accept little theft, but condemn “grand corruption”). This multi-sided case shows that general conclusions, like “in this area, corruption is more accepted than in other ones”, or “this type of social actors are more prone to perform corruption”, are not valid.

The village is headed by the mayor, who is the biggest businessman in the region. The community is divided among two major groups: (1) the “corrupt group”⁶ formed by the local timber businessmen together with *obstea* officials and forestry people and other less powerful municipality officials, led by the mayor; the structure of this group is a pyramidal one (analogically Gupta describes pyramidal relations of corruption and fund squeezing among bureaucrats 1995: 384). Situated on the top is the mayor (with 16 sawmills), at the immediate downward level, there are 11 businessmen (with 4–6 sawmills), among which *obstea* officials, foresters, and the hierarchy might continue with other “clients” for each of the 11, with less than 3 sawmills; at the bottom level there are people who work in the forest for pulling timber with oxen or who are employed at the sawmills. (2) The “opposition group” formed around the former mayor, from smaller commercial businessmen and other lay people, who held powerful opinions against the mayor’s ‘clique’.

4.1. THE ‘CORRUPT GROUP’

The first group holds a large “bundle of powers” (Ribot and Peluso 2003, following Ghani 1995). Firstly, they hold *political power*, as the mayor is supposed to have very good connections with the regional “Wallet Baron”, who is a prominent member of the social-democrat party⁷. The group is suspected by fellow villagers to have financially contributed to the political campaign of the party with money from illicit logging (Gupta identifies politicians as the top of a pyramidal system of corruption 1995: 384). In addition, the inhabitants contribute to the electoral capital of the above-mentioned party, as the voting results for this locality are always to a great extent in favor of the respective party⁸. In exchange, the mayor and his groups are thought to be politically supported in ways that I will detail later in the paper. Secondly, they hold *institutional power*. The leader is mayor, the members are local councilors, foresters (many of the businessmen are

⁶ This name or etiquette is attributed by the villagers of N.

⁷ This party held power during two periods: 1990–1996, 2000–2004. It is thought about as being a party formed of many ex-apparatchiks of the communist party and therefore as having large institutional power by cultivating connections among key-institutional actors. The literature on post-socialism emphasizes this continuation of former members of the socialist nomenclature in key positions during the so-called “transition” period (Verdery 2003)

⁸ Rumors and juicy stories about how elections were falsified are always present in the narratives of people from Nereju (to be partly described later in the paper).

foresters, even though it is forbidden by law, because of the conflict of interest) and *obstea* officials⁹. Thus, lay people manifest submission and maintain good relationships with this group¹⁰ because it holds all important functions in the village. By maintaining good relationships with the foresters and *obstea* officials, they maintain access to the forest.

This group is blamed by lay people, by the newspapers and by the opposition group of illegal logging (from here obtaining false transportation and export papers), abuse of office, environmental damages (*e.g.* inappropriate storage of sawdust and overexploitation of forest), and electoral fraud.

4.2. THE 'OPPOSITION GROUP'

Usually, when corruption is embedded in the everyday practices and norms of the community, as it is in our case, scholars report, based on fieldwork evidence that no real resistance will occur, that people will rather resign themselves than take any initiative to fight against it (Nuijten, 2003: 66, Zerilli, 2005: 96). The Nereju case shows a very strong anti-corruption initiative, which took the form of a local rebellion against the *obstea* rulers. Furthermore, there has been also a public protest in Bucharest and denouncements in the central newspapers.

The initiative belongs to what I have called "the opposition group". Their identification as a group boils down to their strong opinions and actions against the "corrupt group". Its leader is the former mayor, a 40 year-old man, whose power is mostly relational and based on his charisma. The family of his sister holds a strong position in this group, because it entails also a certain amount of economic power¹¹. There are also a few other smaller businessmen and charismatic persons involved in this group, among them a 70 year-old woman and a man who owns a sawmill and a bar¹² (as a bartender he has much interaction power that he can transform into political capital).

The discourse of the 'opposition' is similar to one about a guerrilla struggle; there are strategic persons in strategic places (geographical and social positions) involved, as well as secret gatherings.

4.3. CONFRONTATION AND ACTORS PERFORMING 'CORRUPTION'

The history of confrontation between the two groups is very rich. Firstly, the roughest arena is the one of the *elections*, for municipality and for *obstea*

⁹ It might occur that institutional power is concentrated in such a manner that the same person is simultaneously a forest guard, a businessman and an *obstea* or municipality official.

¹⁰ Even though many of these people overly show neutral.

¹¹ They are successful entrepreneurs, have a firm of TV cable in the commune, a bakery and two stores; they were my hosts during my second visit in N.

¹² He also hosted me for three days in N., thus we had the occasion of very insightful discussion about all kind of illegal and corrupt practices.

committee and secondly the reciprocal denunciations and accusations that often take the form of court cases.

The leader of the opposition group, V., declares that he had won the elections, both for mayor and for *obstea* president, but through the manipulation of the election ballot and falsification of documents with the results the other group succeeded to contest elections in court. Once in court, the case had little chance to be solved in favor of Vasile, because at the lowest level (department), the other group holds good connections among lawyers and judges, on behalf of their political connections. For going at an upper court level (*i.e.* national court), he has to pay a large amount of trial expenses and lawyer honoraries, amounts that he does not have. Actually, he did go further with the courts, but at some point he gave up, because of lack of money.

The other members of the group who could have helped him financially were blackmailed with the little illegalities of their commerce. Both, the barkeeper, N. and V.'s brother-in-law, T., were threatened similarly to keep away from helping V. any further. The "corrupt group" sent controls from all possible institutions (Consumer Protection, Fiscal Authority, etc). Both N. and T. declared "*it is impossible not to find a little incorrect issue if they want to*" and thus, under the threat of closing down their firms, they held back their support. T.'s wife says that they secretly continue to support V., but that N. and the others are traitors because they made peace with the enemy ("*s-au dat la brazdă cu ei*").

When I went back on my fieldwork this summer, after one year and a half, all the opposition seemed to me more discouraged than ever, their discourse was all about "*there is nothing more we can do*", "*things have gone too far and they deplete the forest with us watching them*". They told me terrible stories about crimes and threats (a frequent expression for the threats is '*I will throw you away on the river*') as means of blackmail.

Controls seem to have no effect on the corrupt group, thus, denunciation is worthless. The last story that I heard about this issue, is that the corrupt group had found out about a control that was supposed to come the next day and, during the night, they managed to raise an amount of 30,000 euros, for bribing the control agents.

I will show further how these practices and actors are related to corruption.

5. ACTORS INVOLVED IN CORRUPT PRACTICES AND THEIR ACTIONS. CORRUPTION IN THE PRIVATE SPHERE

5.1. POLITICIANS, BUREAUCRATS

First of all, I have talked about relations between central **politicians** and local politicians, who hold clientelistic relationships, the big politicians having the power to cover illegalities of the smaller ones, by connecting to justice and other important bureaucrats who might sanction the latter. There is an exchange of

favors, in which money, information (about when and who comes to control what), good words and political capital are traded.

Then, in the same game appear important **bureaucrats** from central state offices and smaller bureaucrats who usually do the effective control jobs for institutions as those presented before (the Environmental Guard, ITRSV). This is a network used by both groups for obtaining information or having important connections and these are not regarded as corrupt practices, but conceived as relational power that one needs for survival. Nevertheless, what is not accepted by the opposition is when this network is used to cover severe illegalities and to deplete the forest.

An important category which links the two levels, of the “central” and the local, are the **foresters**, namely people from the *Ocol Silvic* (forestry department), including foresters who stamp the trees to be harvested (*brigadier*) and the forest guards, the rangers (*padurar*). They ultimately allow the illegal extraction of timber and they are the first to take the blame in case something is discovered (later in the paper I discuss *in extenso* the case of forestry people).

5.2. OBSTEA OFFICIALS – CORRUPTION IN THE PRIVATE SPHERE

The *obstea* institution appears as an important actor in the process of corruption. Access to the forest has to be always mediated through this institution, because it is the actual owner and manager of the forest. Economic agents have to participate to auctions for different plots of forest to be exploited and *obstea* is responsible to check on the conditions in which the extractions are made. Therefore, if the businessmen want to have privileged access to the forest, at lower prices, they make deals with the *obstea* committee. Furthermore, the revenues from this type of economic activities have to be invested. At *obstea* N., investments remained at a low level and were oriented towards issues that are thought of many people as being unnecessary and merely money laundering¹³. Here is the key point of the corruption issue. By illegal activities in the forest and furthermore by corruption of the *obstea* committee, the whole community is prejudiced and its development is hampered¹⁴. Thus, the actions of the *obstea* committee are defined by many of the community members as immoral and thus, corrupt.

We have already seen how the *obstea* N. is controlled by means of force and how power is not given up in a democratic way by people who are in the *obstea* committee. Moreover, the positions in the committee are abused to gain personal benefits.

¹³ E.g. one of their investments was a TV cable wire system, that was declared to have cost 90,000 euros, while there was already a cable network in the commune, set up by T. (V.’s brother-in-law), who declared to me that his had cost 19,000 euros, at the same length and quality as the one of *obstea*.

¹⁴ My case is built only on *obstea* N., and I do not want to state that all these kind of institutions of Vrancea are to be considered in such a way; some of them indeed could be included in the discussion about corruption as well, but others are functioning in an honest way.

Although *obstea* is *stricto sensu* a private organisation, it holds ‘public’ responsibilities, towards a limited group of people, the territorial community. Thus, I want to go beyond the dichotomy private-public and to apply the concept of corruption in a sphere that is *stricto sensu* private (related to *obstea* institution). The legal definition of corruption as regarding the public sphere is, therefore trespassed in this case, or, extended. The people involved in the practices described above do not internalize dichotomies or definitions regarding corruption. However, they (lay people, members of the opposition) use the concept of corruption in relation to these processes from the private sphere, for the specific issues detailed. Their major argument for doing so is the immorality of these actions, label of ‘immorality’ that stems from their sentiments towards social differentiation and towards the fact that they, as legal proprietors of the forest, are disconsidered, their decisions and opinions disregarded.

The *obstea* officials hold the negative image of mismanaging the common property and of ‘fooling people in their faces’¹⁵. People are aware that *de jure* they hold certain powers through the participatory system, but *de facto* they are not able to benefit from the forest. Moreover, their feelings of injustice are amplified by their strong sense of property. People in the village, and all over the Vrancea Region have a very developed sense of pride and show emotional attachment to their forests (Vasile, 2007). They consider the *obstea* officials as highly responsible for the depletion of the forest and for the ‘grand’ theft that is going on.

5.3. FORESTERS – CORRUPTION AND THE ISSUE OF MORALITY

5.3.1. THE MORALITY OF WELL ESTABLISHED ILLEGAL ACCESS

The corruption of foresters has already entered the Romanian contemporary folklore. There is a popular song saying that:

*“I am Petru – the ranger, and I sell carts of wood,
I don’t have worries or needs,
All the girls come to me in the forest,
I give them beech wood and we kiss.
The sly policemen wanted to nail me down;
He forgot that last summer I gave him two carts of wood.
To those who are my friends I give good wood,
But to those who are not, I give bad one.
To the mean ones, I give the knobbly wood.
To those who are not my neighbours,
I give the bad wood.”
(The song of the ranger, singer Puiu Codreanu).*

¹⁵ That is an expression translated from Romanian that express the shameless way of openly telling lies, when everybody is aware that they are only lies.

The words of the song express the web of connections and patron-client relationships in which foresters are involved and furthermore, the general perception of their wealth. Forest guards owe their good reputation to communist times. Back then, as I have mentioned before, informal access to products, including forest products, was common-practice and very much ritualized. People regret the stable realm of those times and try to maintain the same set of practices nowadays.

A study about values and narratives of foresters show that they are aware of the “corruption” etiquette that accompanies their status. “One forester said ‘Everything is based on corruption at this [senior] level’; and there was an interesting level of unanimity about certain private district chiefs who were believed to be swindling the forest owners (communities) who they had, in principle, been hired to serve by harvesting more than the annual allowable cut. Although a study of this kind is not able to pinpoint the proportion and status of foresters who are involved in such activity, the public image is strongly influenced by a few significant examples” (Lawrence and Szabo 2005: 6).

Because the participation of laypeople at decisions concerning forests is hampered and their material advantages maintained at a low level, they do complain about the difficult access and about the difficulties in making “arrangements” with the rangers, due to changes:

“The forestry department was the master [during communism]; it was the only one responsible. I went to the forest, I chopped down wood, all the other ones did the same, we arranged things with the ranger and it was done” (V.R, age 50).

In this case, the well-established code of behaviour appears through the expression “*all the other ones did the same*” seen as legitimate although illicit. Now, the given situation is much better, they are proprietors of the forest, but feel restricted:

“Nowadays, one knows that [the forest] is his, but he cannot take what he needs” [ibidem].

Practices were very much based on the tacit arrangements with the rangers, thus we could name it a corruption-based set of practices. In this way, what might be termed as corruption, was a mechanism of access.

5.3.2. THE MORALITY OF LITTLE THEFT

Deals with the rangers and bribery are at stake when we talk about ***the theft of wood***, the users in this case developing a wide range of abilities. Extended night theft practices occur mostly in N. village (unlike other villages from the region), as the geographical position permits, being located nearest to the mountain. N. counts a large number of very large and very poor families with no opportunities to work. Most of these poor families make their living from this kind of theft¹⁶, selling the

¹⁶ They have a share in the *obstea* anyway, but that quantity is not enough for a living, theft means illegal harvesting more than one’s share.

stolen wood to local companies, the average gain¹⁷ from such activities (excluding bribery for the guards) being almost equal with an average legal household's income. We face here *non-legal means of access as possible mechanisms of access* (Ribot and Peluso, 2003). *These illegal mechanisms engage a chain of illegalities*, since the local firms who buy this timber at lower prices must provide false vouchers for the exceeding quantity of processed wood, and rangers must 'cover' the damage.

The interesting thing about this practice is that, even though it is illegal, the actions of the thieves are well-known in the community, everybody talks freely about it and no sanctions occur. The poverty of the thieves' families makes the community tolerant about these acts. The villagers do not consider it as a theft from their own property, but as the only way of inclusion for the poor.

In this way, what is perceived as illegal from the point of view of the state law, this perception being concretized by practising theft only during the night, is accepted within the community norms, social integration of the poor being the governing principle in this case.

Because the theft of wood is legitimate, other people as well practice it, besides the poor. When they go to the forest to legally withdraw their share, they can withdraw a few meters more, by arranging it with the ranger.

Nevertheless, little theft can be used as a weapon for covering grand corruption, in two ways. Firstly, little cases are pushed to the forefront when controls from state forestry authorities check the situation. Rangers have to report something and little cases serve this purpose. Secondly, and more important, little theft is used to blackmail people who are not faithful clients for the "*grands*", or who are overtly members of the opposition. There is a notorious case in the village, when a man, R., was caught¹⁸ and prosecuted, because he was one of the members of the opposition group and he went to the forest with a control agent. After a few days, he made a deal with the ranger to cut down some wood, but the ranger had already a deal with the powerful group to hand him over to the police. He got four years of prison. His case was meant to show the power of the "corrupt group" and to place a permanent threat onto opposition people. People perceive this action as a very immoral one, because the imprisoned man was a young head of a family of 4 children.

5.4. FORESTERS MIX WITH *OBSTEA* AND THE "GRANDS", AN IMMORAL ISSUE

Nevertheless, the corruption of state-enforcing agents (forestry guards) was far more acceptable for people than it is nowadays the corruption of local committee of *obstea*. A *shared assertion* for many of my informants was that in

¹⁷ About 150 euros per month.

¹⁸ Some people believe that it was only a stratagem for accusing him, that he didn't really steal. However, his wife recognized that "he had intended to take some wood". It is interesting that she did not use any of the words stealing, being guilty.

communist times, things were better, because only the forestry department was removing wood from the forest; now the mafia has two heads – the forestry department and the *obstea* committee, and, especially for the case of Nereju, a third head, the timber businessmen. An interesting metaphor of “eating” appears when they refer to corrupt practices:

“Before it was only the forestry department eating the forest; now, the obstea [committee] eats too. For us, villagers, there is nothing left to eat.” (T.H., age 78)

When foresters become businessmen or *obstea* officials, they begin to be negatively regarded; also when they are supposed to have important deals with the “corrupt group”.

Corruption, in its folk conceptualisation, is not so much an issue against the law, because as we have seen, law and rights are not a core issue in the everyday practices, and when court cases occur, law-people and state officials are involved in the corruption cases. Corruption comes on everybody’s lips when there is an issue against morality. What does immorality mean? It is not immoral to steal wood from the forest if one is poor, or if one is ranger that illegally subtracts wood for himself or for other lay-people. Immorality comes in the play when the forest (as an affective asset) and the community are threatened by the rich and greedy. Also it comes in the play when people are mocked through the participative system of *obstea*.

6. DISCUSSION

Certain kinds of what one might call illicit actions are not labelled by people who practice them or the surrounding community as corrupt, because these actions are in harmony with the morality of letting people earn their living. However, no matter how ritualized these practices can get, and how moral they might be conceived of, the legal threat is in the air, maintaining fears and fantasies (as an analogy with the concept of governmentality in Nuijten 2004). It depends upon the working of power who gets punished and who gets not, as I discussed the case of R.

My paper shows that in many cases, the more official definitions of corruption as abuse of the ‘public’ office or of the ‘public’ interest might overlap with the folk definitions, but necessarily linked to visible processes of social differentiation and to offending people’s rights, interests and feelings. However, in this case, what is *public*? The reference to a common-property regime entails private property, ruled by a private association¹⁹, thus the office or the interest might be defined as private, nevertheless still containing an intrinsic moral character.

¹⁹ There is a debate in the field of common-pool resources studies concerning the false dichotomy between private and public goods. Scholars assert that the common-pool resources, owned jointly by a group of people, borrow characteristics from both categories and that there are actually four categories of property to be considered (F. von Benda-Beckmann 2001).

Haller and Shore argue that the current anti-corruption discourse has to be linked with the neoliberal IMF (International Monetary Fund) discourse of 'privatisation' and 'good governance' and that the neoliberal thesis holds that if corruption is a pathology of the public sector, the solution lies in restraining public spending and public offices (2005: 18). Thus, they argue further that anthropologists should address the issue of corruption linked to the private sector. The presented paper goes in this direction and shows how devolving power to local community-based organisations (*obstea*) did not mean diminishing corruption. It just moved the problem into another area of definition. Moreover, in the realm of corruptible state officials and great indeterminacy of the law, the devolving of power to local greedy elites was wrong, because for certain issues they owe only downward accountability, downward in this case meaning towards completely powerless people. Corruption is intermingled in the day-to-day interaction regarding accessing the forest. Ultimately, access to the common-pool resource, as the 'ability to benefit from things' is based on power and mechanisms of corruption.

REFERENCES

1. ANDERS, GERHARD, NUIJTEN, MONIQUE. 2007, *Corruption and the Secret of Law: A Legal Anthropological Perspective*. Ashgate.
2. BENDA-BECKMANN, FRANZ VON. 2001, Between Free Riders and Free Raiders: Property Rights and Soil Degradation in Context. In *Economic Policy and Sustainable Land Use*, eds. N. Heerink, H. van Keulen and M. Kuiper. Heidelberg: Phisca-Verlag, pp. 293–316.
3. BLUNDO, G. 2007, Hidden Acts, Open Talks. How Anthropology Can "Observe" and Describe Corruption. In M. Nuijten and G. Anders (eds.) *Corruption and the Secret of Law: A Legal Anthropological Perspective*. Aldershot: Ashgate: pp. 27–53.
4. BURAWOY, M., VERDERY, K. 1999, *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Post-Socialist World*. Lanham: Rowman and Littlefield.
5. GUPTA, AKIL. 1995, Blurred Boundaries: The Discourse of corruption, the Culture of Politics, and the Imagined State. *American Ethnologist*, 22(2) pp. 375–402.
6. HALLER, DIETER, SHORE CHRIS. 2005, *Corruption. Anthropological perspectives*. London: Pluto Press.
7. LAWRENCE, ANNA, SZABO ALINA. 2005, *Forest Restitution in Romania: Challenging the value Systems of Foresters and Farmers*, Paper presented at the conference on European Forests in Ethical Discourse, Berlin 18–19 January.
8. MANTESCU, LIVIU, VASILE MONICA. 2006, *Local Interests and Individual Belonging in Village Forest Commons in Vrancea Mountains of Romania* <http://dlc.dlib.indiana.edu/archive/00001750/>
9. NUIJTEN, MONIQUE. 2003, *Power, community and the state: the political anthropology of organisation in Mexico*. London [u.a.]: Pluto Press.
10. NUIJTEN, MONIQUE. 2004. Between Fear and Fantasy: Governmentality and the Working of Power in Mexico. *Critique of Anthropology*. vol. 24(2) pp. 209–230.
11. OLIVIER de SARDAN, J.-P. 1999, A Moral Economy of Corruption in Africa? *Journal of Modern African Studies* 37(1): pp. 25–52.
12. PARDO, I. (ED.). 2004. *Between Morality and The Law: Corruption, Anthropology and Comparative Society*. Aldershot: Ashgate.
13. PLATTEAU J.-P., ABRAHAM A. 2002, Participatory Development in the Presence of Endogenous Community Imperfections. *The Journal of Development Studies* 39(2): pp. 104–136.

14. PLATTEAU, J.-P., GASPART F. 2003, The Risk of Resource Misappropriation in Community-Driven Development. *World Development* 31(10): pp. 1687–1703.
15. RIBOT, J., and PELUSO, N. L. 2003, A Theory of Access. *Rural Sociology* Vol. 62(2): pp. 153–181.
16. RIES, N. 2002 “Honest” Bandits and “Warped People:” Russian Narratives about Money, Corruption and Moral Decay. In: C. Greenhouse, K. Warren and E. Mertz (eds) *Ethnography in Unstable Places: Everyday Lives in Contexts of Dramatic Political Change*. Durham, NC: Duke University Press: pp. 276–315.
17. RUUD, A.E. 2000. Corruption as Everyday Practice. The Public-Private Divide in Local Indian Society. *Forum for Development Studies* 2: pp. 271–94.
18. SAMPSON, S. 2005, Integrity Warriors: Global Morality and the Anti-Corruption Movement in the Balkans. In: D. Haller and C. Shore (eds) *Corruption: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press, pp. 103–30.
19. SIKOR, T. 2004, The commons in Transition: Agrarian and Environmental Change in Central and Eastern Europe. *Environmental Management* 32(2): pp. 170–180,
20. STAHL, H., HENRI. 1939, *Nerej – une region d'un evillage archaïque: monographie sociologique*. Bucarest, Institut de Sciences Sociales de Roumanie.
21. STAHL, H., HENRI. 1958, *Contributii la studiul satelor devalmase romanesti (Contributions in studying Romanian joint property villages)*, Bucuresti, Editura Academiei.
22. STEWART, M. 1998. ‘We should build a statue to Ceaucescu here’: the trauma of de-collectivisation in two Romanian villages in S. Bridger, F. Pine (eds.) *Surviving Post-Socialism. Local Strategies and Regional Responses in Eastern Europe and the Former Soviet Union*, pp. 66–80.
23. VASILE, MONICA. 2007, The sense of property, deprivation and memory in the case of Obstea Vranceana. *Sociologie Romaneasca (Romanian Sociology)*, vol 5(2), pp. 114–129.
24. VERDERY, K. 2003. *The vanishing hectare: property and value in postsocialist Transylvania*. Ithaca: Cornell University Press.
25. WILLIAMS, R. 1999. New concepts for old?. *Third World Quarterly* 20(3): pp. 503–13.
26. ZERILLI, F. 2005. Corruption, property restitution and romaniannes in D. Haller and C. Shore (eds.) *Corruption: anthropological perspectives*. London: Pluto Press: pp. 83–103.

PERSPECTIVE TEORETICE ȘI TESTĂRI EMPIRICE ÎN DOMENIUL ABUZULUI SEXUAL ÎMPOTRIVA MINORILOR

SORIN M. RĂDULESCU*

ABSTRACT

THEORETICAL PERSPECTIVES AND EMPIRICAL TESTS IN THE FIELD OF SEXUAL ABUSE AGAINST MINORS

The article reviews the main theoretical and practical contributions in the field of sexual abuse against children. To this end, the article examines the following key issues in this area of research: the main obstacles faced by empirical research in this field, the risk factors which reinforce the perpetration of acts of sexual abuse, the incidence of sexual abuse in the contemporary world, the explanatory models of this phenomenon (biological, psychological, psychiatric, psycho-social, sociological), the specific theories and research with respect to the main characteristics of sexual aggressors. In this context, the article verifies the validity of the theoretical model of the "four factors" (emotional congruence, sexual arousal, blockage and disinhibition) proposed by David Finkelhor. The author of the present article opts, instead, for a multiple-factor explanation of the subject in question.

Key words: sexual abuse, sexual aggression, minors, risk factors, incidence of sexual abuse, theories, empirical tests, the four-factor theory, multiple-factor theory.

1. AMPLOAREA ABUZULUI SEXUAL ÎMPOTRIVA COPIILOR

În prezent, abuzul sexual asupra copiilor a devenit o problemă socială extrem de gravă, cu care se confruntă cea mai mare parte din societățile contemporane. Statisticile semnalează o incidență crescută a cazurilor (raportate) de abuz sexual împotriva copiilor, iar autoritățile instrumentează tot mai multe cazuri de acest gen. Deși a crescut numărul agresorilor trimiși în judecată pentru comiterea unor acte de agresiune sexuală împotriva minorilor, unele de o gravitate extremă (precum violul sau incestul), fenomenul rămâne constant ca amploare și intensitate, doar cu unele variații de la un an la altul. Deși în țara noastră se poate spune că există o veritabilă „supramediatizare” a acestui fenomen, au fost întreprinse puține studii în acest domeniu¹. La fel ca și în alte țări, dar probabil cu mai mare intensitate, lipsește o

* Address correspondence to Sorin M. Rădulescu: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România, e-mail: mihai46@clicknet.ro

¹ David Finkelhor and associates, *A Sourcebook on Child Sexual Abuse*, California, Sage Publications Inc., 1986, third printing, p. 10.

perspectivă de ansamblu asupra fenomenului de abuz sexual asupra minorilor, se înregistrează o penurie a metodologiilor în acest domeniu, lipsesc fondurile necesare pentru efectuarea unor anchete reprezentative la nivel național și, mai ales, lipsește o unificare a eforturilor diferiților specialiști (sociologi, psihologi, medici, psihiatri, juriști, criminologi etc.). Dacă, cu trei decenii în urmă, se considera că abuzul sexual contra minorilor era un fenomen rar statistic, caracteristic, cu precădere, claselor defavorizate, ulterior s-a recunoscut, din ce mai mult, că acest fenomen se manifestă cu amploare, fiind caracteristic familiilor aparținând diferitelor clase, indiferent de statusul lor socio-economic. Pe de altă parte, o asemenea formă de abuz a devenit o preocupare importantă a specialiștilor și a reprezentanților asistenței sociale², inclusiv a psihologilor, sociologilor sau criminologilor. Unii autori apreciază, din acest punct de vedere, că abuzul sexual a devenit o preocupare centrală a celor interesați de toate formele de abuz împotriva copilului, fapt vizibil în creșterea semnificativă a numărului de studii, articole, cărți și rapoarte de cercetare empirică, dedicate acestui subiect³.

Conform mai multor evaluări, riscul de a fi agresat sexual este mai ridicat în cazul copiilor și al adolescenților, decât în cel al adulților⁴, chiar dacă asemenea riscuri s-au diminuat în ultimii 15 ani⁵. O mare parte dintre actele de abuz sexual asupra copiilor au loc în cadrul familiei⁶, iar acest fapt face extrem de dificil efortul de identificare a acestor acte, motiv pentru care statisticile în acest domeniu sunt subreprezentate.

2. MULTITUDINEA DEFINIȚIILOR DATE ABUZULUI SEXUAL ASUPRA COPIILOR

În mod general, actele de abuz sexual asupra copiilor sunt definite ca fiind „forme de participare a unui copil sau adolescent la activități necorespunzătoare vârstei și dezvoltării lui sexuale, pe care nu este în măsură să le înțeleagă, activități la care este supus prin constrângere, violență sau prin seducție, ori care încalcă tabuurile sociale”⁷. Asociația Medicală Americană se referă la abuzul sexual, în

² Conform cu constatările cuprinse în lucrarea *Understanding Child Abuse*, National Research Council, Washington, DC, National Academy Press, 1993.

³ Vezi, de exemplu, K. Gorey, Donald Leslie, *The Prevalence of Child Sexual Abuse: Integrative Review Adjustment for Potential Response and Measurements Biases*, Rev. „Child Abuse and Neglect”, 1997, vol. 21 (4), p. 391–398. Autorii se referă, mai ales, la cazul Statelor Unite.

⁴ *Questions and Answers about Child Sexual Abuse – An Interview with Esther Deblinger*, National Child Traumatic Stress Lopez Gérard, *Violențele sexuale asupra copiilor*, traducere din limba franceză, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, p. 7. Network, p. 1, vezi www.NCSTN.org

⁵ Lopez Gérard, *Violențele sexuale asupra copiilor*, traducere din limba franceză, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, p. 7.

⁶ Krugman R., Jones D. P., *Incest and Other Forms of Sexual Abuse*, în lucrarea *Battered Child*, Chicago, University of Chicago Press, 1980.

⁷ Jon R. Conte, *A Look At Child Sexual Abuse*, National Committee for Prevention of Child Abuse, 1986.

mod similar, ca fiind „angajarea unui copil în activități sexuale pentru care este nepregătit din punct de vedere al dezvoltării sale și asupra cărora nu poate da un consimțământ în cunoștință de cauză. Un act de abuz sexual asupra copiilor este caracterizat de înșelătorie, forță sau coerciție”⁸.

O definiție generică în acest domeniu vizează abuzul sexual asupra copiilor ca fiind reprezentat de „orice contact sau formă de interacțiune între copil și adult, în care copilul este utilizat pentru stimularea plăcerii sexuale a adultului”⁹, care abuzează sexual de o persoană care nu are nici capacitatea de a se apăra și nici discernământul necesar pentru a înțelege ceea ce i se întâmplă¹⁰. Accentul în această definiție este pus pe caracteristicile psihologice ale victimei, care constituie, ele însele, un factor stimulat și atractiv pentru agresor. Orice act de abuz sexual implică o „exploatare de natură sexuală a copilului, prin viol, incest și molestare, comise de către părinții și educatorii săi”¹¹, dar și supunerea copilului la agresiuni sexuale de către persoane străine.

Un act de abuz sexual poate fi comis, de asemenea, de o persoană care are vârsta sub 18 ani, dacă această persoană este fie în mod semnificativ mai în vârstă decât victima, fie se află într-o poziție de putere sau control asupra acesteia din urmă¹². Din acest punct de vedere, orice asemenea act este unul de natură pedofilă, agresorul fiind denumit generic pedofil.

Toate aceste definiții subliniază gravitatea fenomenului, evidențiind efectele traumatice ale oricărui act de abuz sexual asupra copiilor, inclusiv consecințe precum sunt riscul de contaminare prin infecția cu HIV, cel de contactare a unor boli sexual transmisibile, apariția unor sarcini nedorite și stigmatizante, traumele emoționale, victimizarea „secundară”, datorată blamării publice sau instrumentării cazului de către autorități ș.a. Numeroase cercetări în domeniu au subliniat rolul extrem de nefast al tuturor acestor efecte, precum și impactul lor asupra vieții de adult a victimei.

Totuși, multitudinea definițiilor în domeniu arată faptul că nu există un consens în legătură cu forma pe care o poate lua, în mod concret, un act de abuz sexual. Această insuficiență „continuă să inhibe cercetarea, tratamentul și eforturile de sprijinire a victimelor”¹³.

⁸ Definiție utilizată de Centrul American Național pentru Protecția Copiilor Abuzați și Neglijăți (Conform cu Best Joel, *Threatened Children: Rhetoric and Concern about Child Victims*, Chicago, Free Press, 1990, p. 12).

⁹ Conform cu Sorin M. Rădulescu, Monica C. Pătrioară, *Abuzul sexual asupra copiilor*, București, Editura „Lumina Lex”, 2003, p. 20.

¹⁰ Siegel J. Larry, *Criminology*, third edition, St. Paul, New York, Los Angeles, San Francisco, 1989, p. 266.

¹¹ *Ibidem*.

¹² J. J. Haugaard, *The Challenge of Defining Sexual Abuse*, în „American Psychologist”, 2000, nr. 55, p. 1037.

¹³ Sorin M. Rădulescu, Monica C. Pătrioară, *op. cit.*, p. 21.

Abuzul sexual poate să ia numeroase forme, semnificând în mod concret următoarele conduite sau acțiuni întreprinse de un agresor mai în vârstă decât victima: supunerea copilului la practici de intruziune orală, genitală sau anală, molestarea de natură sexuală cu contact sexual direct sau fără asemenea contact, seducerea ori coruperea sa, implicarea sa în practici sexuale neconforme cu vârsta minoratului și la materiale cu conținut sexual explicit, obligarea forțată la gesturi erotice nedorite, cererea ca victima să îmbrace diverse haine, care stimulează „apetitul” sexual al agresorului, obligarea aceleiași victime de a pune în aplicare fanteziile sexuale ale agresorului, forțarea victimei de a asista sau a lua parte la activități sexuale ca atare, exploatarea sa în scopuri de prostituție sau de pornografie etc¹⁴. Mângâierea, sărutarea în mod ațâțător sexual a victimei, expunerea de către agresor a organelor genitale în fața victimei, masturbarea aceluiași agresor în fața victimei, supunerea forțată a acesteia din urmă la masturbare pe cale orală sau genitală, penetrarea digitală a gurii, vaginului sau anusului victimei sunt cele mai frecvente acte de agresiune sexuală a copiilor. De asemenea, un abuzator sexual poate primi gratificare sexuală prin simpla observare (*voyeurism*) sau filmare a unui copil care doar se dezbracă. Adeseori, este dificil de diferențiat între toate aceste forme de abuz sexual, pentru a le deosebi pe cele mai grave de acelea „mai puțin” grave, întrucât toate sunt extrem de traumatizante pentru copilul agresat.

Specialiștii domeniului sintetizează, în felul următor, cele mai frecvente forme pe care le poate lua un act de abuz sexual asupra copiilor¹⁵:

- pipăirea copilului într-o asemenea manieră, încât să se simtă stânjenit sau incomod: **a.** pe părțile „sexuale” ale corpului, de exemplu pe organele genitale, sâni sau fese; **b.** pe părțile „nonsexuale” ale corpului, dar într-un mod sexual;
- penetrarea vaginală sau anală a unui copil cu degetele, penisul sau alte obiecte;
- obligarea sau determinarea unui copil de a face sex oral (unilateral sau reciproc) cu abuzatorul;
- obligarea sau determinarea unui copil de a pipăi părțile intime ale abuzatorului (penis, vagin, sâni, fese);
- expunerea unui copil la imagini cu caracter sexual sau implicarea lui în asemenea imagini;
- expunerea nudității abuzatorului în fața copilului;
- căutarea unor mijloace premeditate de a vedea un copil dezbrăcat sau parțial îmbrăcat;
- angajarea unei conversații despre sex cu copilul, în așa fel încât acesta să devină nervos și agitat;
- angajarea unei conversații cu copilul despre corpul său sau alte lucruri personale, în așa fel încât acesta să se simtă neliniștit.

¹⁴ *Ibidem*, p. 27.

¹⁵ *Questions and Answers about Child Sexual Abuse – An Interview with Esther Deblinger*, National Child Traumatic Stress Network, p. 2, vezi [www. NCSTN.org](http://www.NCSTN.org)

Exhibiționismul, pornografia, *fellatio*, *cunilingus* se numără printre conduitele circumscrise abuzului sexual asupra minorului.

Este de menționat faptul că agresorii, de cele mai multe ori, nu folosesc forța fizică, ci mijloace mai „rafinat”, precum jocul, seducția, persuasiunea verbală, promisiunea unor daruri sau chiar amenințarea victimei, cu scopul de a o determina să accepte sau să nu dezvăluie nimănui abuzul. Majoritatea agresorilor este formată din bărbați, dar include și un număr relativ mic de femei. În general, acești agresori nu sunt persoane străine față de victime, ci persoane apropiate, cunoscute, în care copiii au încredere, fiind membri ai familiei, părinți, chiar bunici, frați (surori), ori prieteni ai familiei, vecini, babysitteri etc. Unii dintre abuzatori au fost, ei înșiși, victime ale unei agresiuni sexuale în cursul copilăriei, alții sunt incapabili să performeze sexual cu parteneri adulți, dar există și numeroși agresori care nu se confruntă cu asemenea probleme. Trebuie subliniat și faptul că un procent semnificativ dintre ei este reprezentat de adolescenți¹⁶.

Diversele categorii de abuzatori, de victime, la fel ca și diferitele forme pe care le poate lua abuzul sexual asupra copiilor împiedică elaborarea unei definiții care să fie unanim acceptată de către toți specialiștii. Definirea acestui abuz ca interacțiune între un copil și un adult, care are scopul de a gratifica sexual adultul (vezi definiția folosită de National Center on Child Abuse and Neglect din Statele Unite), este prea largă, în așa fel încât include o multitudine de acte, care implică atât contactul fizic, cât și acțiuni fără contact fizic, abuzuri comise atât în cadrul familiei, cât și în afara acesteia. Asemenea definiții „largi” – observă unii analiști – pot conduce, pe de o parte, la convingerea că există o incidență mare a abuzului sexual asupra copiilor, iar pe de altă parte, pot genera sentimentul că multe dintre raportările de agresiuni sexuale sunt plângeri exagerate și neîntemeiate¹⁷. De exemplu, nuditatea parentală (expunerea organelor sexuale ale părinților în fața copiilor, *fără* intenții sexuale), fapt obișnuit în unele familii din Occident, adeptele ale nudismului, poate fi interpretată de outsideri ca o conduită social inacceptabilă, manifestată de către adulți față de minori, dar poate fi apreciată, de asemenea, ca fiind și un comportament absolut *normal*, de către reprezentanții mișcării nudiste. Este dificil a considera, în acest sens, că o asemenea conduită este o formă de abuz sexual sau o interacțiune între un copil și un adult, care are scopul de a-l gratifica sexual pe acesta din urmă¹⁸.

Așa cum subliniau S. K. Wurtele și C. L. Miller-Perrin, orice definiție a abuzului sexual asupra copiilor trebuie să ia în considerare perioada istorică respectivă, contextul cultural care oferă semnificație conduitelor (dacă sunt sau nu acceptabile), valorile și normele grupului social în cadrul căruia se manifestă aceste

¹⁶ *Diagnostic and Treatment Guidelines on Child Sexual Abuse*, American Medical Association, Chicago, AMA, March 1992 (vezi, de asemenea, David Finkelhor and associates, *A Sourcebook on Child Sexual Abuse*, ediție citată).

¹⁷ Cindy L. Miller-Perrin, Robin D. Perrin, *op. cit.*, p. 115–116.

¹⁸ S. K. Wurtele, C. L. Miller-Perrin, *Preventing Child Sexual Abuse: Sharing the Responsibility*, Lincoln, University of Nebraska Press, 1992.

conduite¹⁹. Din acest punct de vedere, nu există decât puține studii cu privire la *pattern*-urile normale ale contactelor (atingerilor) fizice dintre părinți și copii. Ancheta efectuată, de exemplu, de către A. Rosenfeld și colab. asupra a 576 părinți americani a evidențiat faptul că atât mamele, cât și tații fac rareori baie împreună cu copiii, inclusiv cu cei de sex opus, după ce aceștia au împlinit vârsta de 3 sau 4 ani. De asemenea, atingerea de către părinți a zonelor intime ale copiilor pare relativ obișnuită în cazul preșcolarilor, dar scade odată cu înaintarea în vârstă a acestora²⁰.

În ceea ce privește abuzurile sexuale ca atare, constând în acte și conduite explicite din punct de vedere sexual (de exemplu, contactele orale sau genitale, ori introducerea unor obiecte în anus sau vagin), acestea sunt extrem de rare statistic, deși – așa cum se știe – multe dintre ele sunt ascunse publicului sau autorităților, motiv pentru care nu sunt raportate sau înregistrate în statisticile oficiale.

Insuficienta delimitare între contactele fizice normale între părinți și copii și conduitele sexuale explicite ale părinților face să crească peste măsură incidența abuzului sexual asupra copiilor ca problemă socială, în sensul că o parte din contactele fizice menționate pot fi interpretate ca forme de abuz sexual. Pe de altă parte, ținerea sub tăcere a actelor de abuz sau neraportarea lor frecventă determină o scădere a incidenței abuzului sexual asupra copiilor. De aceea sunt necesare, în acest sens, studii și evaluări detaliate asupra comportamentelor existente în diferite familii și a diverselor relații dintre părinți și copii, pentru a putea identifica *pattern*-urile de intimitate, nuditate, atingere, mângâiere sau îmbrățișare, precum și diferențele care există între diverse familii, în această privință²¹.

Oricum, o definiție a abuzului sexual, care să cuprindă *toate* formele de abuz sexual comis împotriva minorilor și care să fie acceptată unanim de către experții domeniului, este dificil de dat, astfel că persistă, în continuare, numeroase neclarități și ambiguități în soluționarea acestei dificultăți.

3. FACTORI DE RISC PRINCIPALI, CARE POTENȚEAZĂ COMITEREA ACTELOR DE ABUZ SEXUAL

Dintre cei mai obișnuiți factori de risc, care caracterizează victimele, se evidențiază atât vârsta și sexul, cât și alți factori determinați de structura familială, caracteristicile parentale, starea de sănătate a victimei și a părinților etc. Acești factori acționează, cel mai adesea, în corelație unul cu altul, neexistând o singură

¹⁹ A. A. Rosenfeld, R. Bailey, B. Siegel, G. Bailey, *Determining Incestuous Contact between Parent and Child: Frequency of Children Touching Parents' Genitals in a Nonclinical Population*, în „Journal of the American Academy of Child Psychiatry”, 1986, No. 25, p. 481–484. Vezi, de asemenea, A. A. Rosenfeld, B. Siegel, R. Bailey, *Familial Bathing Patterns: Implications for Cases of Alleged Molestation and for Pediatric Practice*, în „Pediatrics”, 1987, no. 79, p. 224–229 (Conform cu Cindy L. Miller-Perrin, Robin D. Perrin, *op. cit.*, p. 115).

²⁰ Conform cu Susan K. Flinn, *Child Sexual Abuse: An Overview*, Report, Advocates for Youth, Washington DC, January 1995, p. 3.

²¹ Cindy L. Miller-Perrin, Robin D. Perrin, *op. cit.*, p. 115.

influență, ci o multitudine de influențe, care se exercită asupra victimelor, pentru a deveni mai vulnerabile în raport cu comiterea unui anumit act de agresiune sexuală.

Caseta nr. 1

FACTORI DE RISC PENTRU ABUZUL SEXUAL ASUPRA COPIILOR:

1. VÂRSTA: incidența abuzului sexual crește o dată cu vârsta:

- 0–3 ani: 10% dintre victime;
- 4–7 ani: 28,4% dintre victime;
- 8–11 ani: 25% din victime;
- 12 ani și peste: 35,9% din victime.

2. SEXUL: statisticile evidențiază faptul că:

- una din 2,5 sau 3 femei cad victime ale abuzului sexual;
- 25% dintre victime sunt bărbați.

3. DIZABILITĂȚI: aceleași statistici arată că există:

- risc crescut pentru cei cu dizabilități fizice, mai ales în caz de orbire, surzenie și retardare mentală;
- efectul sexului: băieții cu dizabilități sunt suprareprezențați în rândul copiilor abuzați sexual, atunci când sunt comparați cu băieții abuzați sexual fără dizabilități.

4. CONSTELAȚIA FAMILIALĂ: diversele studii menționează că:

- absența unuia dintre cei doi părinți din cămin este un factor de risc;
- prezența uni tată vitreg în cămin dublează riscul pentru fete;
- problemele de sănătate ale părinților reprezintă, de asemenea, un factor de risc.

5. STATUSUL SOCIO-ECONOMIC: în general, acesta:

- este un factor de risc mai important pentru abuzul fizic și neglijare;
- are mai puțin impact asupra abuzului sexual asupra copiilor.

6. RASA ȘI ETNICITATEA: studiile întreprinse arată că ele:

- pot influența doar modul în care se exprimă traumele psihice;
- nu par să fie factori de risc pentru abuzul sexual asupra copiilor.

Sursa: Jessica Smith, *Evaluation, Diagnosis, and Outcomes of Child Sexual Abuse*, Pen State College of Medicine, March 2002, p. 1–2.

Unul dintre studiile întreprinse în scopul identificării acestor factori de risc a examinat opt dintre factorii de risc cu valabilitate în cazul fetelor, identificând următoarea situație: 6% dintre cazuri – fără factori de risc, 9% – un singur factor de risc, 26% – doi factori, 68% – trei factori. Un alt studiu a evidențiat faptul că 78% dintre cazurile de abuz sexual studiate a avut cel puțin trei factori de risc²² (vezi și *Caseta nr. 1*).

Printre cei mai frecvenți factori de risc, care acționează atât asupra victimelor fete, cât și asupra victimelor băieți, pot fi menționați următorii²³: dizabilitatea fizică sau mentală a acestor victime, existența în familie a unui părinte cu probleme psihice sau care este alcoolic ori dependent de droguri sau a fost, el însuși, abuzat

²² Susan K. Flinn, *Child Sexual Abuse: An Overview*, op. cit., p. 1–3.

²³ Cindy L. Miller-Perrin, Robin D. Perrin, *Child Maltreatment. An Introduction*, Thousand Oaks, California, Sage Publications, 2007, second edition, p. 115–116.

sexual atunci când era copil, stilul de viață care există în căminele care se confruntă cu problema prostituției etc. Pentru fete, absența mamei din cămin (prin deces, de cele mai multe ori, ori prin abandon familial), existența unui tată vitreg, conflictul cu ambii părinți sau conflictul dintre părinți și lipsa unor prieteni constituie factorii de risc cei mai frecvenți. Acești factori multiplică situațiile potențiale de agresiune sexuală și fac să crească, în ansamblu, incidența abuzului sexual.

În ceea ce privește influența exercitată de vârstă și sex, în calitate de variabile principale, cele mai importante caracteristici ale copilului abuzat sexual determinate de aceste variabile sunt următoarele²⁴:

a. Vârsta:

Este o variabilă importantă, în condițiile în care oferă informații asupra corelației care se stabilește între actul de abuz ca atare și vulnerabilitatea victimei. Astfel, diverse studii au arătat că incidența abuzului sexual asupra copilului crește odată cu vârsta, cel mai vulnerabil grup de vârstă fiind cel de 12 ani și peste²⁵. Alte cercetări întreprinse în acest sens, din care trebuie amintite, cu precădere, cele retrospective, întreprinse în Statele Unite, au evidențiat faptul că vârsta medie cea mai vulnerabilă se situează fie între 9–11 ani²⁶, fie între 7–12 ani²⁷. Vârsta medie în cazul primului act de abuz sexual este de 9,9 ani pentru băieții victime și de 9,6 ani pentru fetele victime²⁸. Victimizarea apare înainte de vârsta de 8 ani în peste 20% dintre cazuri. Alte analize au identificat faptul că aproximativ 24% dintre victimele femeii ale unui act de abuz sexual aveau vârsta de 5 ani sau chiar o vârstă mai mică²⁹. Acestea sunt numai constatările unor cercetări, fără a fi vorba de date ale statisticilor oficiale. Așa cum observau însă mai mulți autori, printre care și S. K. Hewitt³⁰, multe dintre abuzurile comise asupra copiilor de vârste mai fragede rămân neraportate, datorită lipsei de discernământ, precum și incapacității acestora de a povesti ce li s-a întâmplat, spre deosebire de cei mai în vârstă, care sunt mult mai capabili să reclame sau să raporteze abuzul comis asupra lor. Aceasta este atât o problemă de comunicare (de exemplu, cum poate comunica oare un copil de 3 ani un abuz sexual?), cât și una de lipsă de discernământ (ce poate înțelege un copil aflat la o vârstă fragedă din actul de abuz sexual comis asupra lui?).

²⁴ Susan K. Flinn, *op. cit.*

²⁵ B. Gomez-Schwartz, J. M. Horowitz, A. P. Cardarelli, *Child Sexual Abuse. The Initial Effects*, Newbury Park, California, Sage, 1990.

²⁶ David Finkelhor, *Epidemiological Factors in the Clinical Identification of Child Sexual Abuse*, în „Child Abuse and Neglect”, 1993, no. 17, p. 67–70.

²⁷ The National Resource Center on Child Sexual Abuse, *The Incidence and Prevalence of Child Sexual Abuse*, Huntsville: NRCCSA, 1994.

²⁸ Debra Boyer and David Fine, *Sexual Abuse as a Factor in Adolescent Pregnancy and Child Maltreatment*, în „Family Planning Perspectives”, 1992, vol. 24, no. 1, January.

²⁹ S. K. Hewitt, *Small Voices: Assessing Allegations of Sexual Abuse in Preschool Children*, Thousand Oaks, California, Sage, 1998.

³⁰ N. S. Ellerstein, W. Canavan, *Sexual Abuse of Boys*, în „American Journal of Diseases of Children”, 1980, no. 134, p. 255–257.

Este de menționat și faptul că se comit abuzuri sexuale chiar asupra copiilor în vârstă de numai câteva luni³¹, iar cazurile de abuz sexual comise asupra copiilor cu vârsta cuprinsă între 1–2 ani nu sunt deloc rare.

b. Sexul:

Așa cum evidențiază constatările celor mai multe investigații, marea majoritate a victimelor abuzului sexual asupra copiilor, consemnate de statistici, sunt fete. Acestea au o probabilitate de trei ori mai mare de a fi agresate sexual decât băieții³². Cel mai cuprinzător studiu retrospectiv, realizat în Statele Unite, asupra prevalenței abuzului sexual comis asupra copiilor a identificat un procent de 27% în cazul fetelor și de 16% în cazul băieților³³.

Totuși, așa cum subliniază mai mulți experți în domeniu, cazurile de abuz sexual asupra băieților sunt subreprezentate, deoarece există o tendință mai accentuată a acestora sau a bărbaților adulți de a trece sub tăcere episoadele penibile ale trecutului lor sexual³⁴. Subraportarea acestor episoade se datorează, cu precădere, presiunii normelor sociale și răspândirii unor stereotipuri sociale în conformitate cu care: **a.** băieții trebuie să aibă caracteristici de „dominanță” masculină și să se bizuie numai pe ei înșiși; **b.** este conștientizat și răspândit, în general, faptul că experiențele sexuale precoce reprezintă o componentă normală a vieții băieților; **c.** există numeroase temeri legate de homosexualitate, deoarece este știut că marea majoritate a băieților abuzați sexual sunt agresați de către bărbați; **d.** este larg răspândită ideea în concordanță cu care bărbații (inclusiv băieții) nu trebuie să exprime sentimente de neajutorare și vulnerabilitate, așa cum o fac fetele³⁵.

Anchetele efectuate asupra adulților în legătură cu autoraportarea cazurilor de abuz sexual asupra băieților evidențiază, de altfel, că există o incidență mult mai mare a acestor cazuri decât cea ilustrată de statisticile oficiale.

c. Alți factori de risc și diverse variabile care influențează incidența abuzului sexual

Sintetizând constatările unor studii întreprinse în acest domeniu, Asociația „Advocates for Youth” din Washington diferențiază următoarele caracteristici ale abuzului sexual asupra copiilor, valabile, cu precădere, pentru situația Statelor Unite, dar și, într-o măsură mai mică totuși, pentru cea existentă în alte țări³⁶:

³¹ McCoy-Boney, David Finkelhor, *The Psychosocial Sequelae of Violent Victimization in a National Youth Sample*, în „Journal of Consulting and Clinical Psychology”, 1995, no. 63, p. 726–736.

³² The National Resource Center on Child Sexual Abuse, *op. cit.*

³³ David Finkelhor, *The Sexual Abuse of Boys*, în „Victimology”, 1981, no. 6, p. 76–84.

³⁴ E. Romano & R. V. De Luca, *Male Sexual Abuse: A Review of Effects, Abuse Characteristics, and Links with Later Psychological Functioning*, în „Aggression and Violent Behavior”, 2001, no. 6, p. 55–78.

³⁵ Advocates for Youth, *Child Sexual Abuse: An Overview*, vezi <http://www.advocatesforyouth.org/PUBLICATIONS/factsheet/fsabuse1.htm>.

³⁶ Sorin M. Rădulescu, Monica Pătrioară, *op. cit.*, p. 91–95.

- abuzul sexual apare în ariile rurale, urbane și suburbane și în rândul tuturor grupurilor etnice, rasiale și socio-economice;
- majoritatea copiilor-victimă sunt abuzați de persoane pe care le cunosc și în care au încredere, dar băieții au o probabilitate mai mare decât fetele de a fi abuzați în afara familiei;
- abuzul sexual apare și continuă în cursul unei perioade lungi de timp, care durează, în medie, patru ani. Agresorii dezvoltă, adeseori, o relație cu victima-țintă, cu câteva luni înainte de a trece efectiv la actul de abuz. Un asemenea abuz apare, în numeroase cazuri, în cadrul generațiilor succesive ale aceleiași familii;
- în aproximativ jumătate din cazurile raportate, abuzatorii au fost adolescenți. În circa 82% dintre cazuri, agresorul este un partener heterosexual din rândul unor rude apropiate ale copilului. Unii cercetători estimează că, într-o proporție situată între 96% și 100%, abuzatorii sunt persoane heterosexuale. De asemenea, unele studii au ajuns la concluzia că jumătate dintre tați, inclusiv tații vitregi ai victimelor, au abuzat copii și în afara propriei familii;
- copiii cei mai vulnerabili la un abuz sexual aparțin grupei de vârstă situate între 8–12 ani. Vârsta medie pentru primul abuz este 9,9 ani pentru băieți și 9,6 ani pentru fete. În peste 20% dintre cazuri, victimizarea apare înainte de vârsta de 8 ani. Așa cum evidențiază rezultatele altor studii, 24% dintre fetele victime au fost abuzate pentru prima dată la vârsta de 5 ani sau chiar mai devreme;
- variațiile existente în estimarea ratelor de abuz sexual asupra copiilor se datorează mai multor cauze, printre care definirea abuzului ca atare, vârsta la care se definește maturitatea, subraportarea cazurilor la organele de poliție, înregistrarea doar a cazurilor raportate (fără considerarea cifrei „negre”, ascunse, a fenomenului de abuz sexual asupra copiilor), focalizarea atenției serviciilor de protecție a minorilor doar asupra cazurilor de abuz intrafamilial, nu și asupra acelor comise de persoane din afara familiei. Chiar în anchetele realizate prin autoraportare abuzul sexual este, adeseori, subraportat, deoarece numeroase victime, din cauza sentimentelor de teamă sau de rușine, refuză să vorbească despre acest act ori neagă că ceea ce s-a petrecut a fost, în mod „real”, un abuz.

Caseta nr. 2

1. Mediul geografic – poate influența comiterea abuzului sexual în două modalități contradictorii între ele. Pe de o parte, sunt mai expuși abuzului sexual copiii care trăiesc în zone urbane aglomerate și în care controlul social se realizează cu mai multă dificultate. Pe de altă parte, izolarea geografică a familiilor (în special, cele din zonele rurale) favorizează, de fapt, producerea actelor de abuz sexual asupra copilului, între altele și prin sustragerea de la controlul exercitat de autorități.

2. Clasa socială și nivelul de instrucție – există un risc mai ridicat al copiilor proveniți din familii paupere, unde membrii au un nivel scăzut de instrucție și educație, de a fi abuzați sexual. Totuși, unele cercetări au ajuns la concluzia că riscul de abuz sexual asupra copiilor este la fel de ridicat și în familiile favorizate, unde membrii au niveluri ridicate de instrucție și educație, dar în care există mai multe rezerve în a raporta autorităților cazurile de victimizare asupra copiilor.

3. Etnia și apartenența religioasă – acești factori de risc acționează, cu precădere, în acele zone sau țări unde există un număr ridicat de emigranți, minorități etnice și religioase. De exemplu, constatările cercetărilor întreprinse în Statele Unite evidențiază faptul că, în mod general, copiii care aparțin populației de culoare sunt mai expuși victimizării sexuale decât copiii aparținând altor categorii etnice. În ceea ce privește apartenența religioasă, diferite studii efectuate de sociologii americani au evidențiat faptul că, spre deosebire de copiii provenind din familiile catolice sau protestante, copiii evrei sunt cel mai puțin expuși unor acte de abuz sexual.

4. Localizarea specifică a abuzului – marea majoritate a abuzurilor sexuale asupra copiilor se comit în locuința victimelor, abuzatorii fiind, de cele mai multe ori, membri ai familiei sau persoane apropiate părinților victimei (vecini sau prieteni de familie). Pot exista însă și abuzuri sexuale, comise de persoane care nu sunt cunoscute de familia victimelor, abuzuri care se petrec pe străzi, în parcuri sau pe terenurile de joacă pentru copii.

Sursa: Sorin M. Rădulescu, Monica Pătioară, *Abuzul sexual asupra copiilor*, București, Editura Lumina Lex, 2003, p. 91–95.

Dintre alți factori de risc ai abuzului sexual împotriva minorilor pot fi menționați următorii³⁷: **a.** mediul geografic; **b.** clasa socială și nivelul de instrucție; **c.** grupul etnic și apartenența religioasă; **d.** locul în care se comite abuzul (la domiciliul victimei, al agresorului, în parcuri, locuri izolate etc.) – (vezi și *Caseta nr. 2*).

4. INCIDENȚA ABUZULUI SEXUAL ÎN LUMEA CONTEMPORANĂ

National Resource Council a estimat că ponderea populației abuzate sexual din totalul întregii populații americane se situează între 20–24% (cea mai scăzută pondere) și 54–62% (cea mai ridicată pondere). Acest din urmă procent include expunerea organelor sexuale sau masturbarea în fața victimei, fără atingerea acesteia³⁸. De asemenea, în S.U.A., același National Resource Center on Child Sexual Abuse, care a întreprins în anul 1994 cel mai cuprinzător studiu retrospectiv american asupra prevalenței abuzului sexual asupra copiilor, a ajuns la concluzia că cca 30% dintre femei și aproximativ 15% dintre bărbați au raportat că au fost, în cursul copilăriei sau adolescenței, victime ale unui asemenea act de abuz. Alte studii au evidențiat faptul că prevalența abuzului sexual este de 16,8% – în cazul femeilor și de 7,9% – în cazul bărbaților³⁹.

Un studiu exploratoriu asupra prevalenței abuzului sexual, efectuat asupra unui eșantion de 1 244 studenți din Anglia, Scoția și Țara Galilor, a evidențiat, la rândul lui, următoarele constatări⁴⁰:

³⁷ *Understanding Child Abuse*, National Research Council, *ed. cit.*

³⁸ K. Gorey, Donald Leslie, *The Prevalence of Child Sexual Abuse: Integrative Review Adjustment for Potential Response and Measurements Biases*, *ibidem*, p. 391–398.

³⁹ *Research on Child Sexual Abuse*, London, London Metropolitan University Ladbroke House, 2004, p. 1–2.

⁴⁰ *The Problematic of Sexual Abuse*, Report, Québec, Marie-Vincent Foundation, 2003, p. 1.

- înainte de vârsta de 18 ani, una din două femei și unul din patru bărbați s-au confruntat cu un eveniment care poate fi considerat drept abuz sexual;
- cea mai obișnuită formă de abuz sexual a fost expunerea organelor genitale ale agresorului (27% dintre experiențe), urmată de atingerea victimei (23%);
- excluzând aceste două forme de abuz sexual, cifrele de prevalență sunt una din cinci femei și unul la 14 bărbați (care s-au confruntat cu diverse experiențe);
- cele mai grave forme de abuz sexual (de exemplu, violul și masturbarea forțată a victimei) au implicat una din 20 de femei și unul din 50 de bărbați;
- femeile au o probabilitate de două sau trei ori mai mare de a se confrunța cu un act de abuz sexual; pe de altă parte, femeile au o mai mare probabilitate de a fi abuzate de un membru al familiei, comparativ cu bărbații, care au o mai mare probabilitate de a fi abuzați de persoane străine;
- deși se crede, în general, că numai adulții comit abuzuri sexuale, peste o treime din actele de agresiune sexuală sunt comise de prieteni, care au vârsta sub 18 ani;
- 2% din eșantion au raportat că au fost victimele unor acte de incest, mai ales femeile; jumătate au fost victimele unor abuzuri sexuale comise de tați, inclusiv vitregi, sau frați și 4% au fost victime ale membrilor apropiați ai familiei (bunici, unchi, mătuși) dintre care o parte locuiau în același cămin cu victimele;
- cea mai mare parte a agresorilor era formată din bărbați; ponderea femeilor era de 15% din rândul prietenilor victimelor și de 5% din rândul adulților;
- o cincime dintre experiențele celor anchetați au fost doar tentative de abuz sexual, victimele reușind să-l evite prin rezistență fizică, fugă etc.; totuși, strategii similare de evitare a abuzului sexual au fost folosite și de 90% dintre victimele care nu au reușit însă să-l oprească;
- aproximativ jumătate dintre cei care s-au confruntat cu un act de abuz sexual au povestit cuiva, mai probabil prietenilor (prietenelor) sau rudelor, ceea ce li s-a întâmplat; mai puțin decât 1 la 10 nu au fost crezuți, iar faptul că cealaltă jumătate dintre victime nu a povestit nimănui abuzul s-a datorat tocmai temerii că nu vor fi crezute; pe de altă parte, numai 5% dintre abuzuri au fost raportate unei agenții de resort; în același timp, din cele 1 051 acte de abuz declarate, numai 10 au fost puse sub acuzare de către autorități.

În Canada, Fundația Marie-Vincent din Québec a estimat următoarele cifre⁴¹:

- 14% dintre adulții din Québec au fost abuzați sexual înainte de vârsta de 18 ani;
- 25% din adulții investigați afirmă că au cunoscut una sau mai multe persoane abuzate sexual în timpul copilăriei;
- 18% dintre femei și 10% dintre bărbați au fost victime ale unui act de abuz sexual;
- abuzul sexual asupra copiilor are consecințe dramatice la nivel fizic, psihologic, comportamental și relațional.

⁴¹ J. B. Greer, J. R. Stuart, *The Sexual Aggressor in Current Perspectives on Treatment*, New York, 1983, p. 24.

5. MODELE EXPLICATIVE ALE FENOMENULUI DE ABUZ SEXUAL COMIS ASUPRA COPIILOR

În cursul timpului, au fost propuse o multitudine de teorii sau modele explicative în acest domeniu. În marea lor majoritate, ele au evidențiat atât trăsăturile biologice ori psihice ale agresorului, cât și caracterele specifice ale mediului social, care, în anumite condiții, pot influența sau chiar determina învățarea și manifestarea unui tip de comportament sexual abuziv.

5.1. EXPLICAȚIILE BIOLOGICE SAU BIOLOGISTE

Asemenea explicații⁴² vizează fie rolul factorilor biochimici ori neurofiziologici, fie rolul important al predispozițiilor biologice în determinarea agresivității sexuale și modelarea anume a unui tip de individ abuzator sau extrem de agresiv în ceea ce privește manifestarea comportamentului său sexual. Astfel, explicațiile cu caracter biochimic pun accentul pe „anomaliile accidentale”, care caracterizează numai anumiți indivizi și care apar datorită unor devieri ale lanțului cromozomial sau ale nivelurilor hormonale deficitare sau excesive. Date fiind aceste explicații biologice (biologiste), soluția ar fi – cred reprezentanții teoriilor în acest domeniu – una cu caracter „terapeutic”, constând în scăderea nivelului de testosteron, care este principalul hormon steroid androgen, ce controlează caracteristicile sexuale ale individului și al cărui nivel ridicat poate influența gradul de agresivitate⁴³.

Unele cercetări de laborator au evidențiat, de pildă, faptul că nivelul testosteronului este mai ridicat în rândul bărbaților care comit infracțiuni violente⁴⁴, inclusiv cele de natură sexuală.

În ceea ce privește explicațiile cu caracter neurofiziologic, acestea sunt fondate pe evaluări experimentale, care au arătat faptul că diversele disfuncții ale structurii cerebrale și localizarea lor în anumite părți ale creierului pot exercita o influență specifică asupra unor conduite sexuale agresive. Astfel, anumite tumori cerebrale pot determina un anume tip de personalitate violentă, care manifestă tendințe agresive și din punct de vedere sexual⁴⁵.

⁴² L. E. Kreuz, R. M. Rose, *Assessment of Aggressive Behavior and Plasma Testosterone in a Young Criminal Population*, în „Psychosomatic Medicine”, 1972, nr. 34, p. 321–332.

⁴³ J. Larry Siegel, *Criminology*, third edition, St. Paul, New York, Los Angeles, San Francisco, West Publishing Company, 1989, p. 130–131.

⁴⁴ Iolanda Mitrofan și Constantin Ciupercă, *Psihologia relațiilor dintre sexe*, București, Editura Alternative, 1997, p. 111–113.

⁴⁵ Ellis Lee, *Neurohormonal Bases of Varying Tendencies to Learn Delinquent and Criminal Behavior*, în *Behavioral Approaches to Crime and Delinquency* (E. Morris and C. Baukman – eds.), New York, Plenum, 1988, p. 499–518.

Circumscrie explicațiilor biologiste, teoriile antropologice sau evoluționiste iau ca premiză ideea conform căreia există o predispoziție „înnăscută” a indivizilor de sex masculin de a comite agresiuni sexuale, predispoziție izvorâtă din necesitatea instinctuală a căutării varietății sexuale în vederea creșterii oportunităților de reproducere. Unii analiști susțin, în acest sens, că agresivitatea sexuală este determinată de dorința bărbaților de a-și manifesta puterea, în timp ce alții apreciază că această agresivitate este motivată strict de dorința sexuală⁴⁶.

Toate aceste explicații sunt, în marea lor majoritate, desuete și sunt insuficient fondate în plan empiric, neputând fi testate. Nu a fost identificată, până acum, nicio cauză, de ordin genetic sau somatic, a tendinței către agresivitate sexuală. Pentru a remedia deficiențele acestor explicații, care pun accentul în mod unilateral, pe diferiți factori biologici, unii specialiști au propus un model explicativ, capabil să integreze mai multe explicații, biologice și sociale. Un asemenea model utilizează următoarele ipoteze⁴⁷: **a.** funcționarea fizico-chimică a creierului determină comportamentul uman în ansamblul său; **b.** această funcționare este controlată de factori genetici și ambientali; **c.** influențele ambientale asupra funcționării creierului sunt asociate influenței exercitate de factorii fizici și factorii sociali. Nici acest model explicativ nu aduce progrese în domeniul teoretizării agresivității sexuale, deoarece prezintă aceleași deficiențe ca și celelalte teorii biologice (biologiste).

5.2. EXPLICAȚIILE PSIHOLOGICE (PSIHOLOGISTE) SAU PSIHIATRICE

Acest tip de explicații se împart în două categorii principale: **a.** cele axate pe punctul de vedere psihanalitic, conform căruia experiențele timpurii determină în mod esențial comportamentul sexual al adultului; **b.** acelea cu caracter comportamentalist, care evidențiază rolul esențial al procesului de învățare socială; **c.** explicațiile cu caracter integrat, care pun accentul pe mai mulți factori, printre care cei biologici, în corelație cu tipul de personalitate și tendințele către agresivitate sau sexualitate agresivă⁴⁸.

5.2.1. TEORIILE PSIHANALITICE

Teoriile *psihanalitice* iau ca premisă ideea (neverificată empiric), în concordanță cu care devierile cu caracter sexual reprezintă conflicte inconștiente, care n-au fost rezolvate în perioada copilăriei și care apar cu intensitate la vârsta adultă, datorită faptului că n-a fost soluționat complexul oedipian. Teama de

⁴⁶ Siegel J. Larry, *op. cit.*, p. 135.

⁴⁷ R., Krafft-Ebing, *Aberrations of Sexual Life. The Psychopathia Sexualis*, A London Panther, 1965, p. 97–101.

⁴⁸ Vezi Gerald C. Davison, John M. Neale, *Abnormal Psychology*, fifth edition, New York, John Wiley and Sons, Inc., 1990, p. 339.

castrare pare, în acest sens, – subliniază reprezentanții acestor teorii – să fie un factor etiologic esențial atât pentru tendințele către pedofilie, cât și pentru alte devieri sexuale, precum sadismul, masochismul, exhibiționismul, fetișismul etc. Pedofilia – evidențiază unii autori – este o deviere a impulsului sexual, determinată de multiple cauze, printre care „impotența anxioasă”⁴⁹, constând în incapacitatea anumitor bărbați de a avea relații sexuale satisfăcătoare cu parteneri de vârsta lor, datorită temerilor („anxioase”) că ar putea eșua. Anxietatea este, de fapt, o stare de tensiune, care motivează conduita pedofilă. De aceea, relațiile sexuale cu minorii vor fi singurele în măsură să elimine această anxietate.

O teorie psihiatrică aparte în domeniul agresivității sexuale este aceea a „impulsului irezistibil”, susținută de B. Karpman⁵⁰. Acest impuls irațional se manifestă ca un răspuns somatic de natură afectivă și ca o formă de excitație patologică, intervenite ca urmare a unor evenimente externe (frustrare, respingere, umilire), pe fondul unei stări emoționale negative (furie, tensiune, anxietate). Alți autori, printre care J. Reinhard și E. Fisher arată însă că doar puțini dintre violatorii recidiviști acționează în mod impulsiv în timpul comiterii agresiunii, gradul de eficiență a pedepsei penale reprezentând un puternic factor frenator⁵¹.

Teoriile psihiatrice susțin că tendința spre violență și agresivitate sexuală este efectul unei personalități dizarmonice, dominată de instincte care nu pot fi controlate. Pedofilia este, în acest sens, o formă de „perversiune sexuală”, în cadrul căreia partenerul este tratat ca un simplu „obiect”, asupra căruia agresorul resimte puternice sentimente de ură, ostilitate și, implicit, agresivitate. Perversiunea sexuală este, de fapt, o „formă erotică a urii”⁵², îndreptată spre victime, generată de traumele din perioada copilăriei și care solicită nevoia imperioasă de răzbunare. Iar această răzbunare stimulează apetitul sexual al agresorului.

În concordanță cu teoriile psihanalitice⁵³, abuzarea propriului copil sau a altor copii este determinată de sentimentul de răzbunare, care oferă posibilitatea agresorului să-și regăsească respectul de sine, prin poziția de superioritate și dominare, asigurată de actul agresiunii. Agresarea sexuală a victimei devine un mijloc de mascare și ajustare a propriei inferiorități a abuzatorului⁵⁴.

Excesiv influențate de concepția lui Freud, teoriile menționate nu au nicio justificare empirică, reprezentând, de fapt, explicații seducătoare, dar neconvingătoare.

⁴⁹ J. Reinhard, E. Fisher, conform cu D., Russell, *Sexual Exploitation*, London, New Delphi, Sage Publications, Beverly Hills, Sage Library of Social Research, vol. 155, 1984, p. 46–45.

⁵⁰ R. Stoller, *The Erotic Form of Hatred*, New York, Pantheon Books, 1986, p. 62–79.

⁵¹ Frude Neil, *Psychological Approaches to Child Abuse*, London, Batsford Academic and Educational, 1980, p. 90.

⁵² S. Araj, D. Finkelhor, *Explanations of Pedophilia: Review of Empirical Research*, în „Buletin of American Academy Psychiatry Law”, 1985, nr. 4, p. 17–37 (vezi, de asemenea, S. Araj, D. Finkelhor, *Explanations of Pedophilia: A Four-Factor Model*, în „Journal of Sex Research”, 1986, nr. 22, p. 145–161).

⁵³ Sorin M. Rădulescu, Monica Pătrioară, *op. cit.*, p. 69.

⁵⁴ Gwynn Nettler, *Explaining Crime*, third edition, New York, McGraw-Hill Book Company, 1984, p. 295–303.

5.2.2. TEORIILE PSIHO-SOCIALE

Spre deosebire de teoriile psihologice tradiționale, care pun accentul, în etiologia agresivității sexuale, pe individ, structura sa psihică și tulburările personalității, teoriile psiho-sociale își propun să pună în relație constelația de trăsături psihice ale indivizilor cu mediul în care cresc și se dezvoltă⁵⁵. Teoria *învățării sociale*, de exemplu, susține că orice conduită sexuală deviantă sau „perversă” este produsul interacțiunii, care se stabilește între structura biologică și psihică a individului, mediul în care trăiește acesta și ceea ce învață el dintr-un asemenea mediu⁵⁶. Materialul genetic determină, de fapt, modul în care indivizii receptează influențele mediului exterior, aceștia „învățând” în mod selectiv cum să reacționeze față de ele și să se adapteze, în consecință, la mediu. De aceea, nu toți copiii care provin din medii definite de probleme vor deveni perverși sau abuzatori sexuali, după cum nu toți copiii aparținând unor medii favorabile vor ajunge să respecte morala ori legea în materie de sexualitate.

La fel ca și concepțiile psihanalitice, teoriile învățării sociale pun accentul pe rolul esențial al experiențelor timpurii de viață și al evenimentelor petrecute în timpul copilăriei, care limitează dezvoltarea sexualității normale. Conform cu această idee, indivizii își modelează comportamentele în funcțiile de reacțiile și mesajele celorlalți, aceste comportamente fiind modelate, de fapt, de către experiențele de viață. În consens cu ideea menționată, Albert Bandura⁵⁷ a evidențiat faptul că atitudinile agresive sunt învățate de copii de la adulți, prin intermediul a trei surse principale: *a.* mediul familial (copiii care manifestă atitudini agresive imită, de fapt, atitudinile părinților); *b.* mediul ambiental (persoanele care locuiesc în arii în care diversele infracțiuni sexuale sunt frecvente, sunt mai înclinate să acționeze în funcție de asemenea modele decât persoanele din alte arii); *c.* mass-media (scenele de televiziune care prezintă violență, inclusiv de natură sexuală, au o influență determinantă asupra copiilor).

Ca orice concepție behavioristă, teoriile învățării sociale pun accentul pe relația unilaterală stimul-răspuns, fără a putea evidenția, cu acuratețe, rolul fiecăruia dintre elementele implicate în procesul de învățare socială.

5.2.3. EXPLICAȚIILE SOCIOLOGICE

Ipoteza principală de la care pleacă o mare parte dintre teoriile sociologice este aceea că la baza impulsurilor sexuale ale indivizilor nu stau predispoziții sau tendințe înnăscute, ci doar necesitatea eliberării unor tensiuni sau a „imitării” unor modele. Ca urmare, „obiectele” către care sunt dirijate impulsurile sexuale constituie un efect al procesului de socializare. Agresivitatea sexuală însăși este o consecință a acestui proces⁵⁸.

⁵⁵ Albert Bandura, *Social Learning Theory*, New Jersey, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1977.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Conform cu Sorin M. Rădulescu, Monica Pătrioară, *op. cit.*, p. 72–90.

⁵⁸ Diana Russell, *Sexual Exploitation*, London, Beverly Hills, Sage Publications, vol. 155, New Delphi, Sage Library of Social Research, 1984, p. 111.

Teoriile sociologice își propun să explice faptul că geneza violenței sau agresivității sexuale trebuie identificată în modul de organizare socială, factorii structurali fiind înfinit mai importanți decât cei individuali, în acest sens. În prezent, există o multitudine de explicații sociologice privind cauzele principale ale creșterii agresiunilor și abuzurilor sexuale în perioada contemporană, dar există puține tentative de teoretizare a unor conduite sexuale de tipul pedofiliei. În timp ce preocupările sociologilor s-au axat, cu precădere, asupra cauzelor incidenței crescute a violului, incestului, homosexualității, prostituției sau pornografiei în societățile actuale, ele au ignorat, în bună măsură, cauzele creșterii fenomenului de abuz sexual împotriva minorilor în perioada contemporană și, în special, cauzele sociale, care determină conduita pedofilă. Acest fapt se explică, într-o anumită măsură, prin caracterele specifice ale obiectului de studiu, pedofilia fiind un domeniu rezervat, în mare parte, medicilor sau psihiatrilor. Cunoașterea sociologică este necesară totuși și în acest domeniu, chiar dacă analiza caracterului normal sau patologic al unor conduite sexuale ancorează sociologii într-un domeniu, care, în mod tradițional, a fost rezervat disciplinelor medicale sau psihologiei. În condițiile în care comportamentul sexual este controlat la nivel social, orice societate dirijându-l pe căi socialmente dezirabile, viața sexuală a oricărei persoane nu este atât o funcție biologică, cât, mai ales, o expresie a unor conduite și atitudini modelate social.

5.2.3.1. Agresivitatea sexuală ca formă de socializare

În general, explicațiile sociologice ale actelor de abuz sexual au la bază ideea, conform căreia diferitele atitudini față de sexualitate și comportamentele sexuale ale indivizilor au rădăcini profunde în mentalitățile oamenilor, în normele și valorile diverselor grupuri sociale. Totuși, variabilitatea istorică și geografică a acestor norme și valori, precum și a legislațiilor cu privire la instrumentarea și sancționarea cazurilor de abuz sexual împiedică, în cea mai mare parte, definirea unitară a acestei infracțiuni sexuale.

Abuzul sexual îndreptat asupra copilului este interpretat, cel mai adesea, de către sociologi, drept o consecință directă sau indirectă a diferențelor existente între socializarea sexuală a băieților și fetelor și a incongruenței de rol și de status dintre părinți și copii. Aceste diferențe favorizează, adeseori, atitudini de dominare și autoritate ale bărbaților asupra femeilor și ale adulților asupra copiilor, determinând, în anumite condiții, tratarea lor ca simple „obiecte sexuale” și comiterea unor acte de agresiune.

O altă interpretare sociologică a abuzului sexual contra minorilor, din perspectiva socializării, privește acest abuz drept un efect al normelor și valorilor diferitelor subculturi și minorități sexuale din societatea contemporană, a căror amploare este asociată apariției unei veritabile „revoluții” în domeniul sexualității, constând într-o liberalizare peste măsură a comportamentului sexual. Generalizarea „industriei” sexului și multiplicarea materialelor mass-media, care tratează acest

subiect prin asocierea sexualității cu violența, reprezintă cele mai semnificative aspecte ale acestei revoluții.

Circumscrie explicațiilor, care consideră socializarea ca un factor determinant al violenței sexuale, teoria „subculturilor violente” pleacă de la ideea conform căreia, în anumite grupuri sociale, definite prin niveluri scăzute de educație și instrucție și de un status socio-economic scăzut, comportamentul agresiv este considerat ca fiind „normal”⁵⁹. În aceste grupuri sau familii, în care domnesc promiscuitatea, alcoolismul și imoralitatea parentală, „incestul este acceptat sau integrat în structura relațiilor normale”⁶⁰. Violul este, la rândul lui, un comportament sexual specific grupurilor (bandelor) tinere din mediul urban, care se confruntă cu dificultățile existenței⁶¹.

Există și sociologi, care susțin ideea că agresivitatea sexuală nu este numai efectul unor subculturi violente distincte, ci și produsul normelor și valorilor culturii generale existente în societatea modernă⁶², care ignoră, de cele mai multe ori, prejudiciile aduse victimei și îl sprijină pe bărbat ca „agresor sexual”. În baza acestei culturi generale, bărbații învață, în cursul procesului de socializare, roluri sexuale asociate cu agresivitatea. Astfel, a cuceri, a domina și a fi agresiv se numără printre stereotipurile cele mai obișnuite, în baza cărora masculinitatea trebuie, în mod obligatoriu, asociată cu violența. Abuzul sexual și violul reprezintă formele de manifestare extremă a acestor mituri ale societății, cu privire la masculinitate și virilitate. Tocmai de aceea, Diana Russell considera aceste forme de violență sexuală nu atât ca acte deviante, cât ca acte „supraconformiste”⁶³. Pe de altă parte, stereotipurile cu privire la feminitate impun fetelor ca, în raport cu bărbații, să adopte comportamente pasive și să se supună dominației acestora. De aceea, în cea mai mare parte, procesul de socializare a femeii – susțin o parte dintre specialiștii domeniului – este un proces de intimidare și un mod de tolerare a victimizării ei, inclusiv de natură sexuală. Perpetuarea agresivității în societate și rata ridicată a victimizării sexuale a copiilor și a femeilor își are originea în aceste elemente ale unui proces de socializare centrat pe superioritatea bărbatului. Teoria „subculturilor violente” susține, de fapt, ideea că abuzul sexual nu este un act izolat de contextul societății, ci este un produs al acestei societăți, o expresie a unor atitudini învățate, care sunt manifestate atât de agresor, cât și de victimă.

O altă teorie circumscrie explicațiilor, care apreciază că procesul de socializare este factorul determinant în modelarea conduitelor agresive sexual, este teoria „asocierilor diferențiale”, care susține ideea în concordanță cu care, în toate

⁵⁹ Constantin Păunescu, *Agresivitatea și condiția umană*, București, Editura Tehnică, 1994, p. 61.

⁶⁰ Amir Menachem, *Patterns in Forcible Rape*, Chicago, University of Chicago Press, 1971.

⁶¹ Charles McCaghy, *Crime in the Streets – Against Person*, în lucrarea *Deviant Behaviors: Crime, Conflict and Interest Groups*, New York, Macmillan, 1976, p. 109–144.

⁶² Diana Russell, *ibidem*.

⁶³ H. Edwin Sutherland, R. Donald Cressey, *Principles of Criminology*, revised edition, Chicago, Lippincott, 1955.

societățile contemporane, există convingeri, valori și atitudini, care includ atât respectul, cât și lipsa de respect față de normele și regulile sociale. Indivizii își însușesc unele sau altele dintre aceste convingeri, în funcție de expunerea lor la diferite condiții și modele conflictuale între ele. Astfel, dacă, în cursul copilăriei, intensitatea expunerii la modelele socializatorii care promovează violența este mai mare decât cea a expunerii la modelele de socializare care promovează pacifismul, individul va adopta mai târziu, ca adult, o conduită definită de agresivitate⁶⁴. Acei indivizi, care au trăit, în cursul copilăriei, în cămine familiale caracterizate de abuzuri, ori care au fost, ei înșiși, abuzați, vor adopta, la maturitate, comportamentul abuzatorului, devenind, la rândul lor, abuzatori.

Impactul abuzului sexual asupra copilului se poate resimți puternic în evoluția personalității sale de mai târziu, influențând tendințele sale de agresivitate în interrelația cu alte persoane și modelând o conduită definită prin violență și agresivitate⁶⁵.

5.2.3.2. Teoria „raportului între anomie și oportunitate”

Această teorie își propune să explice geneza agresivității sexuale pe baza unor factori de risc, care influențează sau determină conduitele sexuale violente. Printre acești factori de risc se pot menționa următorii: **a.** dificultățile economice sau de altă natură, care împiedică angajarea într-o căsătorie și prelungesc celibatul, multiplicând situațiile în care se declanșează conduitele sexuale agresive; **b.** interdicțiile severe, constând în norme juridice, morale sau religioase, care condamnă relațiile nonmaritale și care pot determina, în anumite condiții, conduite sexuale agresive; **c.** absența segregării între sexe, care poate influența, în anumite medii de viață, comiterea unor acte de agresiune sexuală; **d.** izolarea geografică sau socială a victimei, care poate favoriza producerea unor acte de abuz sexual în cadrul familiei, în special incestul; **e.** stereotipurile sociale, care determină generalizarea unor atitudini favorabile unei dominații autoritare a tatălui față de fiică, inclusiv prin acte de abuz sexual; **f.** absența mamei din cămin sau neîndeplinirea de către aceasta a atribuțiilor maritale (datorită frigidității, unor handicapuri de natură fizică, psihică sau emoțională), care poate determina producerea incestului tată-fiică (prin suplinirea rolului mamei de către fiică și transformarea acesteia în „soție-surogat”)⁶⁶.

⁶⁴ David Finkelhor, *Child Sexual Abuse: New Theory and Research*, New York, The Free Press, 1984, p. 73–190.

⁶⁵ Jeremiah Lowney, Robert W. Winslow, Virginia Winslow, *Deviant Reality. Alternative World Views*, second edition, Boston, Massachusetts, Allyn and Bacon, Inc., 1981, 334–347. Vezi, de asemenea, Sorin M. Rădulescu, *Sociologia și istoria comportamentului sexual „deviant”*, ed. cit., p. 152–153.

⁶⁶ Walter C. Reckless, *The Crime Problem*, fifth edition, New York, Appleton, 1973.

5.2.3.3. Teoria controlului social

Această teorie evidențiază trăsăturile cele mai frecvente ale abuzatorilor, precum impulsivitatea, inconștiența, iresponsabilitatea față de actul comis, punând în evidență incapacitatea acestora de a respecta normele și regulile sociale. În mod complementar, teoria controlului social subliniază faptul că în mediile sociale sau în comunitățile caracterizate prin procese de socializare deficitară și unde există o lipsă de autoritate și credibilitate a instituțiilor de control social, propensiunea spre violență a indivizilor este deosebit de mare.

O versiune aparte a teoriei controlului social este *teoria rezistenței la frustrare și violență*⁶⁷, potrivit căreia un individ este determinat să comită un act agresiv față de o altă persoană, în funcție de forța celor două sisteme de control social (rezistența *internă* față de presiunile sau impulsurile către violență și rezistența *externă*, constând în existența familiei, a prietenilor și a autorităților) cu care se confruntă. Astfel, probabilitatea ca un individ să devină sau nu o persoană violentă depinde de puterea celor două sisteme de control social, în sensul că unul poate prevala asupra celuilalt. Izolarea geografică ori socială a familiei, de pildă, scade accesibilitatea controlului exercitat de comunitate și reduce șansele de intervenție a agenților specializați de control social. Reprezentant de seamă al teoriei menționate și analist cunoscut al abuzului sexual, David Finkelhor a identificat premisele sau „precondițiile” comiterii actelor de abuz sexual, între care motivația abuzului sexual și varietatea factorilor inhibitorii, care acționează înainte ca abuzul sexual să se producă⁶⁸. Factorii *motivaționali* cuprind caracterile generale, de natură social-culturală și individuală, ale masculinității masculine, iar cei *inhibitorii* cuprind factori interni (valorile morale), factori externi (dependența copiilor de adulți) și rezistența copilului însuși. Acești factori pot fi însă perturbați de alții. Astfel, inhibiția internă poate fi perturbată de consumul de alcool, absența sau îmbolnăvirea mamei copilului poate constitui un factor extern important, care, la rândul său, împiedică inhibiția, coerciția, poate forța copilul să nu opună rezistență ș.a. Pe de altă parte, absența climatului afectiv din familie poate reprezenta un factor de risc, care îi face pe copii mai vulnerabili în fața unor situații de abuz sexual⁶⁹. În ansamblul său, abuzul sexual este un fenomen social care implică atitudini și practici generale privind modul de organizare a relațiilor sexuale într-o societate. Mediul micro-social, contextul familial și particularitățile psihologice ale agresorilor sau victimelor sunt, fără îndoială, importante, dar sunt influențate și determinate, ele însele, de instituțiile, normele și valorile sociale.

Teoriile sociologice par, cumva, mai cuprinzătoare și mai „convingătoare” decât concepțiile biologice sau psihologice, dar multe dintre ele nu sunt verificabile

⁶⁷ David Finkelhor, George T. Hotaling, Jack Kirkpatrick, *Family Abuse and its Consequences: New Directions in Research*, London, Beverly Hills, Sage Publications, 1988.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ David Finkelhor and Associates, *A Sourcebook on Child Sexual Abuse*, ediție citată, p. 92–118.

empiric, sunt aplicabile numai în anumite arii geografice sau culturale și, mai ales, nu pot răspunde la întrebarea de ce, supuși aceluiași influențe sociale, unii indivizi sunt mai „predispuși” decât alții în a comite acte de abuz contra copiilor.

6. TEORII ȘI CERCETĂRI CU PRIVIRE LA CARACTERISTICILE PRINCIPALE ALE AGRESORILOR SEXUALI ȘI LA ETIOLOGIA ABUZULUI SEXUAL ÎMPOTRIVA COPIILOR

În prezent, există o multitudine de teorii cu privire la comportamentul sexual abuziv împotriva minorilor și numeroase clasificări ale perspectivelor teoretice în domeniu. Exceptând clasificarea prezentată anterior (teorii biologice, psihologice, sociologice), există și o altă clasificare, care ia în considerare următoarele întrebări, cuprinse explicit sau implicit în teoriile elaborate în domeniul abuzului sexual⁷⁰: **a.** de ce o anumită persoană adultă consideră că relația sexuală cu un copil aduce gratificații emoționale și este congruentă cu trebuințele sale? **b.** de ce o anumită persoană adultă se simte excitată de către un copil din punct de vedere sexual? **c.** de ce o anumită persoană este frustrată sau blocată în privința eforturilor sale de a obține gratificații sexuale și emoționale din surse mult mai aprobate din punct de vedere normativ? **d.** de ce o anumită persoană nu se simte oprită de către restrângerile și inhibițiile sociale convenționale de a avea relații sexuale cu un copil? Răspunsul la aceste întrebări a oferit, în decursul timpului, patru explicații sau teorii competitive⁷¹, cu privire la abuzul sexual împotriva minorilor.

6.1. CONGRUENȚA EMOȚIONALĂ

Cele mai frecvente teorii cu privire la pedofilie iau ca bază a explicației pe care o furnizează ideea, conform căreia agresorii sexuali aleg copiii în calitate de parteneri sexuali, deoarece acești copii au o semnificație emoțională aparte pentru agresori. David Finkelhor denumeste explicația menționată „congruență emoțională”, în sensul că există o corespondență între trebuințele emoționale ale adultului și caracteristicile copilului, pe care teoriile raliatice acestei explicații încearcă să o evidențieze.

Explicația bazată pe congruența emoțională folosește mai multe ipoteze, dintre care pot fi menționate următoarele: **a.** agresorii sexuali sunt imaturi din punct de vedere emoțional, având o dezvoltare psiho-sexuală întârziată. Pentru

⁷⁰ Bibliografia care urmează, consemnată în notele de subsol, este preluată, în mare parte, din lucrarea semnată de David Finkelhor și Asociații.

⁷¹ A. Bell, C. S. Hall, *The Personality of a Child Molester*, în M. S. Weiberg (Ed.), *Sex Research: Studies from the Kinsey Institute*, Oxford, Oxford University Press, 1976 (vezi și N. A. Groth, H. J. Birnbaum, *Adult Sexual Orientation and Attraction to Underage Persons*, în „Archives of Sexual Behavior”, 1978, No. 7 (3), p. 175–181.

acest motive, ei aleg copiii în calitate de parteneri sexuali⁷²; **b.** agresorii sexuali sunt imaturi din punct emoțional, au un sentiment scăzut al stimei de sine și sunt puțin eficace în relațiile lor sociale. Ei aleg copiii ca parteneri sexuali, deoarece această alegere le oferă sentimentul de putere, omnipotență, respect și control⁷³; **c.** alegerea copiilor ca parteneri sexuali permite agresorilor să depășească efectele traumelor din perioada copilăriei. Victimizarea copiilor le dă posibilitatea să inverseze rolurile, astfel că, prin intermediul „identificării cu agresorul”, ei pot alege o poziție de putere, devenind – din victime – victimizatori⁷⁴; **d.** ca rezultat al deprinderii emoționale și a supraprotecției din perioada copilăriei, abuzatorul se simte, în perioada maturității, în continuare, copil. Alegerea copiilor ca parteneri sexuali este o formă de „transmitere” către aceștia (cu care agresorii se identifică în mod narcisist) a dragostei dorite (sau pierdute) din perioada copilăriei⁷⁵; **e.** abuzul sexual este un efect al socializării bărbatului, în cadrul căreia copiii sunt considerați „obiecte” de interes sexual. Procesul de socializare a bărbatilor pune un accent deosebit pe dominarea partenerilor, motiv pentru care alegerea unui partener imatur și docil răspunde cel mai bine acestei dominări⁷⁶.

Deși utile în evaluările clinice făcute agresorilor sexuali, teoriile bazate pe ideea congruenței emoționale între abuzatori și victime nu au fost validate integral în plan empiric, pentru a se putea demonstra că ele se aplică strict doar abuzatorilor, nu și altor categorii de populație. Încercând să evalueze ideea menționată, K. Howells a dezvoltat un instrument de testare, prin intermediul căruia a constatat că⁷⁷: **a.** problema dominației și a ierarhiei este mai importantă în relațiile sociale ale agresorilor sexuali decât în cele ale non-agresorilor; **b.** una dintre caracteristicile frecvente pe care agresorii o arată victimelor lor este lipsa dominației. Aceste constatări par să sprijine teoriile, în cadrul cărora este subliniată propensiunea abuzatorilor pentru copii, tocmai datorită faptului că această alegere îi face să se simtă puternici. Totuși, au existat mai multe critici la adresa instrumentului de testare folosit de K. Howells, mai ales în ceea ce privește subiectivitatea pe care o permite cercetătorului.

⁷² P. Loss, E. Glancy, *Men Who Sexually Abuse their Children*, în „Medical Aspects of Human Sexuality”, 1983, no. 17 (3), p. 328–329.

⁷³ K. Howells, *Adult Sexual Interest in Children: Considerations Relevant to Theories of Aetiology*, în M. Cook, K. Howells (Eds.), *Adult Sexual Interest in Children*, New York, Academic Press, 1981 (vezi, de asemenea, N. A. Groth, W. F. Hobson, T. S. Garry, *The Child Molester: Clinical Observations*, în J. Conte, D. Shore (Eds.), *Social Work and Child Sexual Abuse*, New York, Haworth, 1982).

⁷⁴ David Finkelhor and Associates, *op. cit.*, p. 95.

⁷⁵ Această explicație este prezentă în majoritatea teoriilor feministe. Vezi, de pildă, K. Howells, *Adult Sexual Interest in Children: Considerations Relevant to Theories of Aetiology*, ediția citată.

⁷⁶ K. Howells, *Some Meanings of Children for Pedophiles*, în M. Cook, F. Wilson (Eds.), *Love and Attraction*, London, Pergamon, 1979.

⁷⁷ F. A. Wenet, T. R. Clark, R. J. Hunner, *Perspectives on Juvenile Sex Offender*, în R. J. Hunner, Y. E. Walker (Eds.), *Exploring the Relationship between Child Abuse and Delinquency*, Montclair, New Jersey, Allenheld, Osmun, 1981.

În cursul timpului, au fost elaborate numeroase teste psihologice (și psihiatrice), care au încercat să evidențieze trăsături ale agresorilor sexuali, precum imaturitatea afectivă sau sentimentul scăzut de autostimă, dar nu s-a stabilit încă în ce măsură aceste trăsături pot fi aplicabile, în egală măsură, și unor subiecți non-agresori.

6.2. EXCITAȚIA SEXUALĂ

O altă explicație a alegerii copiilor în calitate de parteneri sexuali folosește ca argument principal „excitația sexuală” determinată de această alegere.

De exemplu, o variantă generală a teoriilor bazate pe această explicație se bazează pe ideea în concordanță cu care acei indivizi care au avut experiențe sexuale timpurii cu copiii, vor căuta, în perioada maturității, de asemenea, parteneri copii, singurii în măsură să-i excite din punct de vedere sexual. Factorul excitație sexuală constituie, de fapt, suportul unor teorii specifice⁷⁸. Sunt utilizate, în acest sens, două ipoteze principale: *a.* experiențele sexuale timpurii legate, de excitația sexuală au fost asociate cu victimizarea traumatică; *b.* aceleași experiențe au fost asociate fie cu un sentiment de realizare, fie cu unul de frustrare sau rușine. Este vorba, deci, de o anume „fixație”. Pentru dezvoltarea acestei fixații, experiențele timpurii legate de excitația sexuală sunt încorporate într-o „fantasmă”, care se repetă și devine excitantă, mai ales ca urmare a unor acte de masturbare succesivă⁷⁹. Datorită faptului că masturbarea are un caracter de „ranforsare” (întărire), experiențele sexuale timpurii sunt asociate, prin intermediul unui „proces de condiționare”, cu excitația sexuală, indiferent dacă aceste experiențe au fost sau nu plăcute.

O altă versiune a explicației menționate se axează pe așa-numita „eroare de atribuire”, care determină excitația sexuală față de copil⁸⁰. Astfel, copiii dezvoltă reacții emoționale sau afective față de mai multe persoane, iar unii indivizi pot „eticheta” în mod greșit aceste reacții ca fiind de natură sexuală, acționând în consecință față de acești copii.

Alte teorii – așa cum am menționat deja – se axează pe factori biologici (așa cum sunt, de exemplu, nivelul hormonal ori lanțul cromozomial), sau pe factori psiho-sociali (de pildă, expunerea la materiale de pornografie infantilă sau la alte materiale, în care copilul este prezentat într-o lumină erotică, poate determina anumiți indivizi să devină excitați sexual față de copii).

În decursul timpului, au fost efectuate o multitudine de studii și cercetări, care au încercat să demonstreze sau să pună la îndoială faptul că agresorii sexuali

⁷⁸ R. J. McGuire, J. M. Carlisle, B. G. Young, *Sexual Deviations and Behavior Conditioned: A Hypothesis*, în „Behavior Research and Therapy”, 1965, No. 2, p. 185–190.

⁷⁹ K. Howells, *Adult Sexual Interest in Children: Considerations Relevant to Theories of Aetiology*, în *op. cit.*

⁸⁰ K. Freund, R. Langevin, *Bisexuality in Homosexual Pedophilia*, în „Archives of Sexual Behavior”, 1976, No. 5 (5), p. 415–423.

sunt persoane care au o excitație sexuală neobișnuită față de copii. Aceste studii au reprezentat, de fapt, cele mai elaborate tentative empirice de investigare a pedofiliei.

Unele din aceste studii au investigat reacțiile erectile ale subiecților față de copiii sau adulții de ambele sexe. Ele au ajuns la constatarea că există mai multă excitație sexuală față de copii într-un grup de abuzatori sexuali decât în grupurile de control formate din homosexuali și heterosexuali⁸¹. Excitația sexuală pare, în acest sens, un factor care potențează actul de abuz sexual comis asupra minorilor, deși nu se poate spune cu certitudine că are rolul determinant.

Alte investigații în această privință au ajuns la constatarea conform căreia abuzatorii sexuali care au avut ca victime fete erau, cu precădere, excitați sexual de către imagini vizuale (poze sau materiale cu caracter erotic) ale acestora, iar aceia care au avut ca victime băieți erau excitați din punct de vedere sexual mai ales de imagini vizuale ale băieților⁸².

Toate aceste studii evidențiază faptul (cert) că pedofilii se simt excitați sexual de copii, dar ele nu pot demonstra dacă toți abuzatorii sexuali ai minorilor, în special tații incestuoși sau mamele incestuoase, au o asemenea preferință în mod constant.

În ceea ce privește sursa excitației sexuale menționate, aceasta este – conform constatărilor studiilor întreprinse – determinată sau influențată de experiențele sexuale din perioada copilăriei. Cercetarea condusă de P. Gebhard și colaboratorii⁸³, efectuată asupra unui grup de pedofili existent în închisoare, a demonstrat că acest grup a avut, în cursul copilăriei, mai multe raporturi sexuale cu adulții, comparativ cu grupul de control stabilit.

Studiile și cercetările menționate – tributare, în mare măsură, modelului psihanalitic și teoriei învățării sociale – nu au putut preciza cu certitudine care sunt condițiile (circumstanțele), în care, în timpul copilăriei, un proces de victimizare a abuzatorului de mai târziu poate apărea sau nu.

6.3. BLOCAJUL

Teoria (teoriile) bazate pe acest tip de explicație își propun(e) să răspundă la întrebarea de ce anumiți indivizi suferă de un „blocaj” în ceea ce privește capacitatea lor de a-și satisface trebuințele emoționale și sexuale în cadrul unor

⁸¹ V. L. Quinsey, C. M. Steinman, S. G. Bergensen, T. F. Holmes, *Penile Circumference, Skin Conduction, and Ranking Responses of Child Molesters and „Normals” to Sexual and Nonsexual Visual Stimuli*, în „Behavior Therapy”, 1975, no. 6, p. 213–219.

⁸² P. Gebhard, J. Gagnon, W. Pomeroy, C. Christensen, *Sex Offenders: An Analysis of Types*, New York, Harper and Row, 1965.

⁸³ R. F. Hammer, B. C. Glueck Jr., *Psychodynamic Patterns in Sex Offenders: A Four-Factor Theory*, în „Psychiatric Quarterly”, 1957, no. 31, p. 325–345 (vezi, de asemenea, W. H. Gillespie, *The Psycho-Analytic Theory of Sexual Deviation With Special Reference to Fetishism*, în I. Rosen (Ed.), *The Psychology and Treatment of Sexual Deviation*, New York, Oxford University Press).

raporturi de tip heterosexual în timpul vieții adulte? Acesta este, cel mai adesea, cazul abuzatorilor sexuali care agrează copii.

Teoria blocajului este bazată pe o anumită versiune a modelului freudian al „complexului lui Oedip”, conform căreia unele persoane sunt atât de dependente de relațiile cu mama din timpul copilăriei (așa-numita prelungire a stadiului de „dependență ombilicală”), încât, la maturitate, le este extrem de dificil sau chiar imposibil de a stabili relații sexuale cu alte femei. Acesta este cazul abuzatorilor sexuali, care – ca efect al experiențelor din perioada copilăriei –, suferă de „anxietăți de castrare, motiv pentru care accesul lor la o conduită sexuală adultă le este blocat”⁸⁴.

O altă variantă a teoriei blocajului vizează experiențele sexuale traumatizante. Astfel, indivizii (bărbați), care au fost impotenți în prima lor relație sexuală sau au fost abandonați de prima lor iubită, vor asocia, la vârsta adultă, sexualitatea cu suferința și frustrarea. Alegerea unui partener copil va fi, deci, un gen de „gratificație substituită”⁸⁵.

Există și alte teorii ale blocajului, care nu se mai bazează pe o abordare psihoanalitică, ci pe una cu caracter psihologic, care ia ca bază anumite caracteristici psihice ale agresorului, determinante pentru comportamentul său sexual agresiv. Printre aceste caracteristici se numără: timiditatea, lipsa de afirmare sau realizare, neîndemânarea, abilitățile sociale sărace, incapacitatea de a dezvolta relații sociale și sexuale cu persoanele adulte etc.⁸⁶.

Apărând convingătoare în multe privințe, teoria blocajului se aplică, cu precădere, agresorilor incestuoși. Astfel, în cadrul modelului dinamicii familiale a incestului, sunt luate în considerare următoarele elemente: dislocarea relației maritale, alienarea partenerii de cuplu, incapacitatea tatălui, datorită inhibiției sau caracterelor sale „moraliste”, de a găsi satisfacții sexuale în afara familiei. Date fiind aceste „blocaje” ale capacității sale de a găsi gratificații sexuale sau emoționale cu o parteneră adultă din afara familiei, tatăl va alege ca „substituit” sau parteneră „surogat” pe propria sa fiică⁸⁷.

Ca tip de explicație tributară, în mare parte, unor modele explicative de sorginte freudiană, teoria blocajului se aplică și la nivel socio-cultural, în sensul că starea de blocaj poate fi determinată și de rolul represiv al normelor sociale. Astfel, normele și valorile unei anumite comunități pot face ca unii adulți să se simtă

⁸⁴ A. C. Kinsey, W. B. Pomeroy, C. E. Martin, *Sexual Behavior in the Human Male*, Philadelphia, W. B. Saunders, 1948.

⁸⁵ R. Langevin, *Sexual Strands: Understanding and Treating Sexual Anomalies in Men*, Hillsdale, New Jersey, Erlbaum, 1983 (vezi și L. V. Frisbie, *Another Look at Sex Offenders in California*, Research Monograph no. 12, Sacramento, California Department of Mental Hygiene, 1969).

⁸⁶ K. Meiselman, *Incest: A Psychological Study of Causes and Effects With Treatment Recommendations*, San Francisco, Jossey-Bass, 1978; M. deYoung, *Sexual Victimization of Children*, Jefferson, NC, McFarland, 1982.

⁸⁷ S. K. Weinberg, *Incest Behavior*, New York, Citadel, 1955.

vinovați dacă se angajează în relații sexuale cu persoane, de asemenea, adulte, motiv pentru care aleg ca parteneri sexuali copiii. De exemplu, normele care interzic relațiile extramaritale îi pot bloca pe tații incestuoși de a alege ca partener, în loc de propriile fiice, femei adulte din afara familiei⁸⁸. Normele represive pot introduce opreliști severe inclusiv asupra masturbării, care ar putea constitui un mijloc alternativ de „descărcare” și evitare a victimizării sexuale a copiilor.

Totuși, în cadrul explicațiilor de acest gen, nu apare clar de ce caracterul restrictiv al unor norme sociale nu se extinde și la cazul abuzării sexuale a copiilor.

Teoriile bazate pe mecanismul blocajului se împart în două categorii: **a.** teoriile privind blocajele de „dezvoltare” (în care se includ cele care se bazează pe conflictele oedipiene, ce împiedică trecerea unei persoane sau a alteia în stadiul heterosexual adult de dezvoltare); **b.** teoriile privind blocajele „situaționale” (în care sunt cuprinse acele teorii privitoare la incest, care se referă la faptul că o persoană adultă are blocate mijloacele de întreținere a unor raporturi sexuale normale din cauza pierderii unei anumite relații sau altor crize de tranziție).

Teoriile blocajului par similare, din multe puncte de vedere, cu acelea bazate pe congruența emoțională. Totuși, în aceste teorii, copiii sunt congruenți din punct de vedere emoțional cu agresorul (motiv care determină actul de abuz sexual), deoarece ei devin obiect de interes din dorința de mai bine și nu pentru că exercită o atracție specială pentru agresor. Dimpotrivă, în teoriile congruenței emoționale, copiii au o semnificație emoțională aparte pentru abuzatorul adult, deoarece permit acestuia să depășească traumele din perioada copilăriei.

Încercând să testeze validitatea acestor teorii, mai multe studii întreprinse în această direcție au demonstrat că abuzatorii sexuali bărbați întâmpină dificultăți în relație cu femeile adulte. O constatare frecventă a acestor studii vizează „teama de contact heterosexual” a acestor abuzatori⁸⁹. Compararea unor grupuri de violatori cu un grup de abuzatori de copii, realizată de J. H. Panton⁹⁰, a evidențiat faptul că aceștia din urmă tind să fie anxioși, nesiguri și lipsiți de securitate în relațiile cu alții, anticipându-și, totodată, respingerea și eșecul în eventualele relații heterosexuale. Diferite scale de măsurare a caracteristicilor psihice ale pedofililor au arătat că aceștia au scoruri mai înalte decât ale membrilor grupurilor de control, în ceea ce privește introversia, psihotismul, nevrotismul, și sunt mai timizi, mai sensibili, mai singuratici, mai deprimați și mai lipsiți de simțul umorului decât

⁸⁸ D. Finkelhor and associates, *op. cit.*, p. 108.

⁸⁹ R. F. Hammer, B. C. Glueck, *op. cit.*

⁹⁰ J. H. Panton, *Personality Differences Appearing Between Rapists of Adults, Rapists of Children, and Non-Violent Sexual Molesters of Children*, în „Research Communications in Psychology, Psychiatry and Behavior”, 1978, no. 3(4), p. 385–393.

ultimii⁹¹. Conform cu constatările altor studii, abuzatorii de copii au demonstrat că au mai puține capacități de relaționare socială decât alte persoane, manifestă mai multe rezerve în a vorbi despre sex și suferă, mai frecvent, de anxietate sexuală excesivă⁹².

Unele cercetări au ajuns la constatarea suplimentară, legată de teoria blocajului, că „perturbarea unei relații maritale sau de dragoste” reprezintă un factor de risc pentru comportamentul pedofil. Altele, care și-au propus să verifice dacă ideea normelor represive este validă, au constatat că pedofilii au experimentat, mai frecvent decât violatorii sau persoanele din grupul de control, sentimente de vinovăție și rușine atunci când au privit sau au auzit materiale cu caracter erotic⁹³. În studii cu scop similar, s-a constatat că abuzatorii sexuali ai copiilor manifestă, mai frecvent decât alte persoane, așa-numita „teamă de sex”, se opun mai mult sexului premarital și manifestă mai mult disconfort în a vorbi despre sex. Ei sunt caracterizați de atitudini sexuale represive, care pot constitui un factor determinant pentru conduita pedofilă⁹⁴.

Deși au adus mai multe argumente în sprijinul teoriei blocajului, studiile, cercetările și testele menționate nu au putut explica de ce și alți indivizi din cadrul populației generale, care nu au fost și nu sunt abuzatori, au, adeseori, caracteristici ale agresorilor sexuali ai copiilor, precum anxietate sexuală excesivă, frustrare în relațiile de dragoste, probleme cu partenerul de cuplu etc.

În general, toate teoriile de inspirație psihanalitică, precum aceea a blocajului, consideră abuzul sexual ca efect al unor frustrări, rezultat al unor conflicte intrapsihice, care determină și precipită agresiunea asupra unor victime inocente. Suportul lor empiric este încă insuficient și contrazis, de multe ori, de diferite studii de caz.

6.4. DEZINHIBAREA

Teoriile care sunt bazate pe acest factor explicativ își propun să răspundă la întrebarea *de ce* unii agresori nu au obișnuitele inhibiții convenționale atunci când se angajează în raporturi sexuale abuzive cu copiii? În termeni psihologici, acești indivizi au un control sărac asupra propriilor impulsuri⁹⁵. Dintre alți factori, care

⁹¹ G. D. Wilson, D. N. Cox, *Personality of Paedophile Club Members*, în *Personality and Individual Differences*, 1983, no. 4 (3), p. 323–329.

⁹² M. J. Goldstein, H. S. Kant, J. J. Hartman, *Pornography and Sexual Deviance*, Los Angeles, University of California Press, 1973.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ David Finkelhor and associates, *op. cit.*, p. 111.

⁹⁵ P. Gebhard, J. Gagnon, W. Pomeroy, C. Christensen, *Sex Offenders: An Analysis of Types*, Edit. Cit.; R. F. Hammer, B. C. Glueck Jr., *Psychodynamic Patterns in Sex Offenders: A Four-Factor Theory*, în revista citată; F. H. Knopp, *Remedial Intervention in Adolescent Sex Offenses: Nine Program Descriptions*, New York, Safer Society Press, 1982.

sunt asociați cu abuzul sexual (și, implicit, cu dezinhibarea), fără a fi însă factori determinanți, pot fi menționați: senilitatea⁹⁶, alcoolismul sau beția⁹⁷ și psihoza⁹⁸. Alți factori care contribuie la dezinhibare, aplicându-se mai multor tipuri de comportament sexual deviant, sunt: stresul puternic ori factorii stresanți, precum șomajul, eșecul unei iubiri, pierderea unui apropiat⁹⁹.

Mai multe explicații ale incestului se bazează pe factorul dezinhibare: de exemplu, existența unei fiice vitrege în familie sporește riscul agresării ei de către partenerul sau concubinel mamei. În această situație, dispare inhibiția obișnuită, care oprește relația sexuală între un tată natural și o fiică. Dezinhibarea este privită de unii analiști fie ca un mecanism cu caracter biologic, fie ca unul de natură psihologică. La rândul lor, teoriile feministe pun accentul pe elementele socio-culturale, care contribuie la dezinhibarea agresorului sexual, printre care învățarea rolului de „mascul”, a cărui dominație se extinde, cu precădere, asupra femeilor și copiilor¹⁰⁰. Alte argumente în sprijinul dezinhibării, aduse de teoriile feministe sunt: rezerva sistemelor juridice în a sancționa mai sever agresorii sexuali¹⁰¹, blamarea victimei¹⁰², aprobarea din punct de vedere social a autorității parentale și patriarhale¹⁰³ etc.

La fel ca și teoriile blocajului, teoriile dezinhibării sunt, în mare parte, exclusive, fără a lua în considerare și alți factori care intervin în comiterea unui act de abuz sexual. Pe de altă parte, aceste teorii sunt incomplete, deoarece ele presupun aprioric că există, din partea agresorului, un interes anume față de copii, fără a cerceta care este sursa acestui interes. Dezinhibarea – subliniau D. Finkelhor și colaboratorii – este o condiție necesară, dar nu și suficientă a abuzului sexual¹⁰⁴.

Cercetările care și-au propus să verifice validitatea explicațiilor bazate pe factorul dezinhibare și-au propus să testeze diferenții factori care pot face această teorie validă. Gebhard și colaboratorii, de exemplu, au testat în ce măsură lipsa de control asupra impulsurilor poate constitui o explicație adecvată pentru conduita pedofilă. Ei au constatat că 10% dintre pedofilii care au victimizat fete erau „infractori anormali”, „incapabili de a amâna dorința de a obține gratificații imediate și de a tolera frustrarea până ce o situație socială adecvată va fi

⁹⁶ B. Karpman, *The Sexual Offender and His Offenses*, New York, Julian, 1954.

⁹⁷ L. V. Frisbie, *Another Look at Sex Offenders in California*, *op. cit.*

⁹⁸ R. F. Hammer, B. C. Glueck Jr., *Psychodynamic Patterns in Sex Offenders: A Four-Factor Theory*, în revista citată.

⁹⁹ D. W. Swanson, *Adult Sexual Abuse of Children: The Man and Circumstances*, în „Diseases of the Nervous System”, 1968, No. 29, p. 677–683.

¹⁰⁰ J. Densen-Gerber, *Why is There So much Hard-Core Pornography Nowadays? Is it a Threat to Society or Just a Nuisance?*, în „Medical Aspects of Human Sexuality”, 1983, No. 17, p. 35.

¹⁰¹ F. Rush, *The Best Kept Secret: Sexual Abuse of Children*, New York, McGraw-Hill, 1980.

¹⁰² S. Nelson, *Incest: Fact and Myth*, Edinburgh, Scotland, Stramullion, 1982.

¹⁰³ F. Rush, *op. cit.*

¹⁰⁴ David Finkelhor and associates, *op. cit.*, p. 114.

disponibilă”¹⁰⁵. Totuși, aceeași cercetare a demonstrat că peste 80% dintre actele de abuz sexual au fost planificate și nu impulsive.

În ceea ce privește senilitatea sau retardul mental, considerate, de asemenea, a fi factori implicați în dezinhibare, studiile întreprinse în acest sens au contrazis validitatea lor. Astfel, majoritatea agresorilor sexuali investigați în diverse cercetări erau persoane tinere, între 35–40 de ani¹⁰⁶ sau chiar între 15–24 de ani¹⁰⁷. În ceea ce privește retardul mental, testele de inteligență aplicate au arătat că majoritatea abuzatorilor sexuali aveau o inteligență normală.

Un alt factor invocat în teoria dezinhibării, alcoolul, acesta pare să aibă o validitate mai mare, în măsura în care numeroase studii au evidențiat faptul că o mare parte dintre agresorii investigați au comis actul de abuz sexual sub influența alcoolului. Evaluarea a 11 studii empirice efectuate în Statele Unite și a două studii întreprinse în alte țări, au arătat că alcoolul a fost implicat în medie, în 30–40% dintre cazurile de abuz studiate, de la 19% în cazul unei cercetări care a avut loc în Germania, la 49% în cazul unei cercetări efectuate în S.U.A. Pe de altă parte, s-a constatat faptul că 45–50% dintre abuzatorii sexuali au avut anterior probleme cu băutura¹⁰⁸.

Alte studii orientate în aceeași direcție au ajuns la constatarea că pedofilii care au avut ca victime fetele erau, într-o proporție mai mare decât cei care au avut ca victime băieți, alcoolici sau, spre deosebire de aceștia din urmă, consumaseră alcool înainte de comiterea abuzului¹⁰⁹. De asemenea, evaluarea făcută de Aarens și colaboratorii a constatat că, în toate cele 5 studii analizate, agresorii incestuoși aveau probleme cu alcoolul, indiferent de sexul victimelor abuzate¹¹⁰.

Toate aceste constatări evidențiază că alcoolul acționează ca un factor dezinhibator puternic în actele de abuz sexual comise asupra minorilor, permițând agresorilor să încalce interdicțiile și normele sociale care protejează copiii.

Un factor de risc aparte, care acționează în cadrul abuzului sexual este prezența în familie a unui tată vitreg, considerată de unii analiști ca fiind cel „mai puternic” factor de risc dintre toți cei menționați. Astfel, în concordanță cu datele studiului întreprins de D. Russel¹¹¹, doar una din 43 de femei care au avut un tată natural (biologic) în timpul copilăriei a fost abuzată din punct de vedere sexual de

¹⁰⁵ P. Gebhard, J. Gagnon, W. Pomeroy, C. Christensen, *op. cit.*

¹⁰⁶ J. Herman, L. Hirschman, *Father-Daughter Incest*, în L. G. Schulz (Ed.), *The Sexual Victimology of Youth*, Springfield, Illinois, Charles C. Thomas.

¹⁰⁷ I. W. Mohr, R. E. Turner, M. B. Jerry, *Pedophilia and Exhibitionism*, Toronto, University Of Toronto Press.

¹⁰⁸ M. Aarens, T. Cameron, J. Roizen, R. Room, D. Schneberk, D. Wingard, *Alcohol, Casualties and Crime*, Berkeley, CA, Social Research Group, 1978.

¹⁰⁹ P. Gebhard, J. Gagnon, W. Pomeroy, C. Christensen, *op. cit.*

¹¹⁰ M. Aarens, T. Cameron, J. Roizen, R. Room, D. Schneberk, D. Wingard, *op. cit.*

¹¹¹ D. E. H. Russell, *The Secret Trauma: Incest in the Lives of Girls and Women*, New York, Basic Books, 1986.

către acesta, spre deosebire de una din 6 femei care au conviețuit, în timpul anilor de copilărie, cu un tată vitreg. Acest fapt, apreciază, unii cercetători, se explică prin dezinhibarea agresorului, care apreciază că agresarea unei fiice vitrege este mai „morală” decât a unei fiice naturale și nu încalcă atât de mult normele sociale.

7. PERSPECTIVE CRITICE ASUPRA TEORIILOR CU PRIVIRE LA ABUZUL SEXUAL ASUPRA MINORILOR ELABORATE PÂNĂ ÎN PREZENT

Data fiind multitudinea definițiilor și explicațiilor (biologice, psihologice, psiho-sociale și sociologice) date abuzului sexual, în general, împotriva minorilor, în special, lipsesc în prezent o perspectivă unitară și o abordare integrată a diferitelor forme de abuz sexual (de exemplu, seducție, incest, viol, pedofilie etc.). Biologii, clinicienii sau psihiatrii, psihologii, sociologii sau criminologii se ocupă, fiecare, de o secțiune limitată din domeniu, abordând o perspectivă sectorială, fără a se preocupa însă de abordarea multidisciplinară a acestui fenomen larg răspândit în societățile contemporane. Majoritatea teoriilor elaborate până acum tind să fie bazate pe un singur factor explicativ, motiv pentru care se dovedesc inadecvate în explicația mării diversități a formelor de abuz sexual și ale comportamentului pedofil¹¹². Pe de altă parte, studiile empirice întreprinse până în prezent au testat – așa cum am menționat deja – doar validitatea unuia sau altuia dintre factorii de risc implicați în comiterea actelor de abuz sexual împotriva minorilor, fără a se axa asupra unui set de factori aflați în corelație unul cu altul.

Până la un anumit punct, această focalizare pe un singur factor explicativ pare justificată. La fel ca și alte fenomene sociale, fenomenul de abuz sexual împotriva copiilor este definit de numeroase aspecte și implică o multitudine de perspective de abordare, care pot coincide sau pot fi conflictuale între ele. Fiecare dintre aceste aspecte a fost și este, în continuare, studiată la nivel sectorial.

Totuși, absența unui cadru de referință, capabil să ghideze cercetarea teoretică și empirică, a generat proliferarea unor teorii, care sunt, de cele mai multe ori, complementare între ele, și neglijarea altora, care ar putea aduce noi argumente în sprijinul explicației teoretice a fenomenului de abuz sexual contra copiilor¹¹³. Acesta este motivul principal, pentru care numeroși analiști consideră necesară o explicație multifactorială, capabilă să integreze într-un model explicativ unitar diferitele teorii existente. David Finkelhor¹¹⁴ a propus, în acest sens, alternativa modelului teoretic al celor „patru factori” (congruența emoțională, excitația

¹¹² David Finkelhor and associates, *op. cit.*, p. 92.

¹¹³ Conform cu Tony Ward, Stephen M. Hudson, *The Construction and Development of Theory in the Sexual Offending Area: A Metatheoretical Framework*, în „Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment”, 1998, vol. 10, no. 1, p. 47–63.

¹¹⁴ David Finkelhor and assoc., *ibidem*.

sexuală, blocajul și dezinhibarea – menționate de noi mai sus), care este, în opinia autorului citat, o „schemă clasificatoare”, care poate fi folosită pentru a da naștere unei teorii (mai valide decât altele) asupra pedofiliei. Modelul teoretic menționat este menit să evidențieze faptul că nicio teorie bazată pe modele unifactoriale nu este validă și că ea trebuie extinsă prin luarea în considerare a unor factori complementari. În același timp, modelul celor patru factori arată că toate teoriile bazate pe un singur factor implică și alte procese sau mecanisme care nu au fost incluse în respectiva teorie. De exemplu, teoriile congruenței emoționale par să implice, în mod firesc, excitația sexuală a agresorului. Deoarece un bărbat va obține satisfacție emoțională doar prin simpla atașare de un copil, acest fapt ar putea explica un act de abuz sexual comis asupra acestuia din urmă. Dar o mare parte dintre bărbați obțin aceeași gratificație emoțională, atașându-se de un copil, dar fără a-l transforma în partener sexual. Aceasta înseamnă că, în mod complementar cu congruența emoțională, va trebui explicată și excitația sexuală a agresorului, nu doar să fie luată ca dat.

Modelul celor patru factori – crede Finkelhor – sugerează că există multe persoane definite de anumite condiții sau caracteristici, care le-ar face capabile să se implice într-un act de abuz sexual, dar nu trec, totuși, la act. În fapt, niciuna dintre teoriile unifactoriale nu va discrimina în mod adecvat între cei care se vor angaja și cei care nu se vor angaja într-un comportament pedofil. Deși agresorii vor avea, în mod constant, caracteristici precum cele menționate, o parte largă din populația generală, care este definită de caracteristici similare, nu va manifesta, în nicio împrejurare, un comportament sexual abuziv.

Aceasta înseamnă, credem noi, că există și alți factori care nu se includ în teoria celor patru factori și care sunt responsabili pentru angajarea într-un act de abuz sexual. De aceea, nici teoria celor patru factori nu apare satisfăcătoare, fiind nevoie de o teorie și mai largă, cu caracter *multifactorial*. În mod complementar, o asemenea teorie trebuie să fie aplicabilă realităților existente în mai multe spații geografice, majoritatea teoriilor elaborate până acum fiind aplicabile, cu precădere, realităților existente în Statele Unite, unde incidența și formele abuzului sexual comis contra copiilor sunt diferite de cele existente, de pildă, în România.

În acest scop, sunt necesare studii și cercetări mai numeroase, puținele investigații întreprinse până acum în România nepermițând încă o teoretizare adecvată a acestui fenomen, care se manifestă cu incidență crescută în marea majoritate a societăților contemporane și, nu în ultimul rând, în țara noastră.

TENDINȚE ALE CRIMINALITĂȚII VIOLENTE ÎN COMUNITĂȚILE RURALE. EVALUARE ȘI PERCEPȚIE PUBLICĂ

DAN BANCIU*
ECATERINA BALICA

ABSTRACT

TRENDS OF VIOLENT CRIMINALITY IN RURAL COMMUNITIES: PUBLIC PERCEPTION AND ASSESSMENT

Violent criminality is a serious social problem which affects social relations, causing numerous victims and prejudices and generating feelings of fear and social insecurity. This study tries to capture the post 1989 evolution of this type of criminality in the rural environment, as well as the reaction of the public in this environment with respect to the phenomenon of violence.

Key words: violence, aggressiveness, violent criminality, rural communities, opinions and attitudes of the public.

INTRODUCERE

Crima și criminalitatea violentă au reprezentat o preocupare constantă a cercetătorilor și specialiștilor din diverse discipline, interesați de identificarea și explicarea cauzelor și factorilor de risc care generează acest fenomen, precum și de găsirea unor modalități și mijloace de contracarare a lui și de neutralizare a persoanelor violente. Interesul pentru investigarea acestui fenomen este cu atât mai mare cu cât criminalitatea violentă se caracterizează printr-un pericol social sporit, comparativ cu alte tipuri de criminalitate, generând sentimente de teamă și insecuritate în rândul populației și necesitând costuri sociale extrem de ridicate pentru atenuarea sau repararea consecințelor distructive produse.

Criminalitatea violentă și formele ei de manifestare au impus derularea unor ample și minuțioase cercetări în multe țări, între care și țara noastră, privind evoluția, cauzalitatea, particularitățile și modurile de producere a delictelor de omor, viol, tâlhărie, vătămare corporală etc., dar care s-au concentrat, cu prioritate, asupra criminalității violente din mediul urban, fiind elaborate o serie de ipoteze,

* Address correspondence to Dan Banciu, Ecaterina Balica: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România, e-mail: banciu@insoc.ro

teorii și paradigme, primele, dar și cele mai vehiculate în acest domeniu, aparținând reprezentanților Școlii sociologice de la Chicago¹. Din nefericire, criminalitatea violentă din mediul rural, care a cunoscut anumite tendințe și ritmuri de evoluție specifice, îndeosebi în societatea românească, a fost mai puțin abordată în literatura de specialitate, deși această formă violentă de crimă include cele mai grave delikte și crime contra persoanei. Ea înglobează o gamă diversă de fapte și comportamente, care presupun „uciderea sau rănirea intenționată a unei persoane, constrângerea prin forță sau intimidare, provocarea unei suferințe fizice contra voinței unei persoane, expunerea deliberată la un pericol mare”².

În ultima vreme, o serie de studii și cercetări, realizate de Institutul de Sociologie al Academiei Române, Institutul pentru Cercetarea și Prevenirea Criminalității de pe lângă Inspectoratul General al Poliției și de fostul Institut de Criminologie de pe lângă Ministerul Justiției (Dan Banciu, Sorin M. Rădulescu, Cristina Dâmboianu, *Criminalitatea comisă cu violență în comunitățile rurale* în: „Revista Română de Sociologie”, 2006, nr. 3–4; Ecaterina Balica, *Criminalitatea violentă. Tendințe și factori de risc*, București, „Oscar Print”, 2008), au evidențiat creșterea recrudescenței crimelor violente comise în special în mediul rural, mediu considerat ca fiind mai „conservator” și mai „tradițional”, comparativ cu cel urban. Or, realitatea datelor statistice evidențiază, fără echivoc, că în ultima vreme acest mediu a fost expus unor „agresiuni” venite atât din exteriorul, cât și din interiorul lui, care au favorizat proliferarea unor delikte comise cu violență de către locuitorii din rural.

Studiul de față încearcă să surprindă principalele tendințe și ritmuri de evoluție a criminalității violente în mediul rural, distribuția diverselor delikte comise cu violență într-o serie de zone și localități rurale, precum și percepția locuitorilor din rural față de fenomenul de violență.

Metodologia studiului a utilizat ca tehnici de recoltare a datelor:

- a. statisticile penale ale instanțelor de judecată și organelor de poliție privind deliktele comise cu violență în mediul rural, în perioada 2001–2007;
- b. anchetă de opinie în rândul populației din mediul rural privind percepția fenomenului de violență din societatea românească, în general, din mediul rural, în special;
- c. fișa etiologică a comunelor, privind principalii indicatori demografici, economici, sociali, culturali și judiciar-penali.

1. EVOLUȚIA NUMĂRULUI DE PERSOANE CONDAMNATE DEFINITIV PENTRU DELIKTE CONTRA PERSOANEI, ÎN PERIOADA 2001–2006

Analiza datelor existente în *Anuarul Statistic al României* (capitolul referitor la justiție) relevă că, în perioada analizată, numărul persoanelor condamnate definitiv

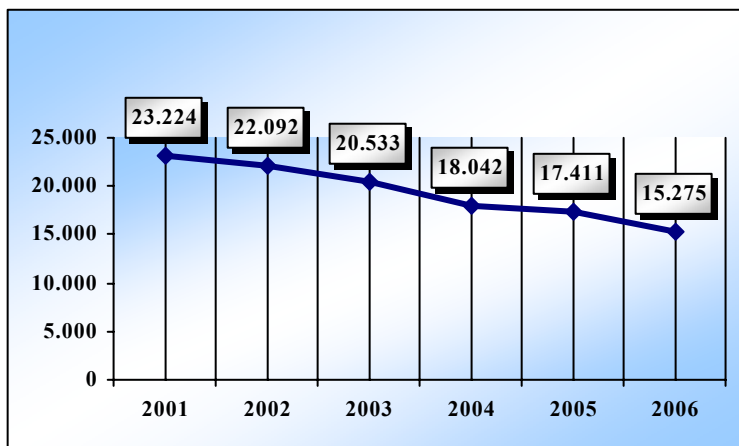
¹ Clifford R. Shaw, Henri D. McKay, *Juvenile Delinquency and Urban Areas*, Chicago, University of Chicago Press; Idem, *Delinquency in the Streets*, Chicago, University of Chicago Press, 1929.

² Jean Proulx, Maurice Cusson, Marc Quimet, *Les violences criminelles*, Les Presses de l'Université Laval, 1993, p. 3.

de către instanțele de judecată a înregistrat o descreștere anuală constantă, atingând cel mai înalt nivel în anul 2001 și cel mai scăzut în anul 2006 (*Diagrama nr. 1*).

Diagrama nr. 1

Dinamica persoanelor condamnate definitiv pentru delictе contra persoanei, în perioada 2001–2006

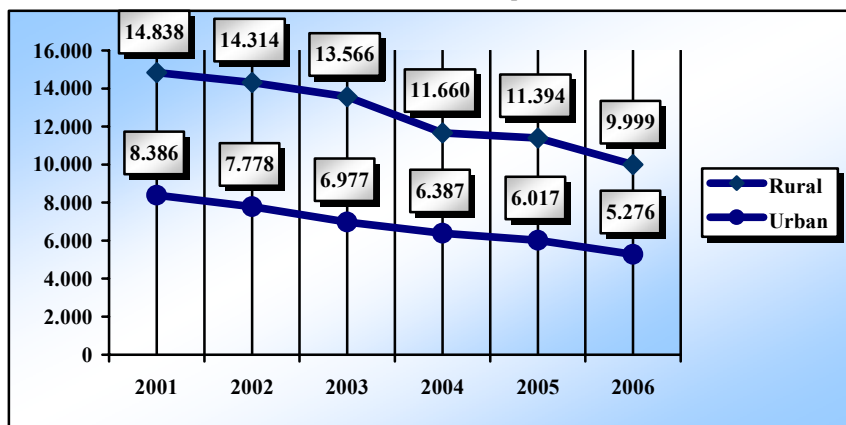

Sursa: *Anuarul Statistic al României*, INS, 2007, p. 786.

Dacă avem în vedere mediul în care s-au comis aceste delictе, constatăm că descreșterile sunt mai semnificative, în toți acești șase ani, în mediul urban, comparativ cu cel rural, unde numărul de persoane condamnate pentru delictе contra persoanei înregistrează scăderi, mai ales după anul 2003 (*Diagrama nr. 2*).

Diagrama nr. 2

Dinamica persoanelor condamnate definitiv pentru delictе contra persoanei, în funcție de mediul de rezidență, în perioada 2001–2006

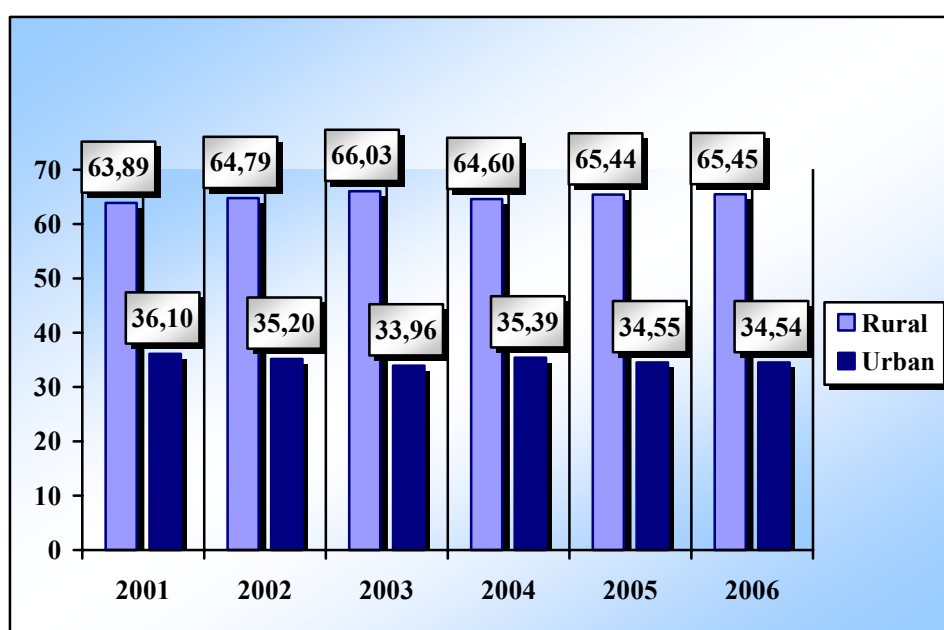

Sursa: *Anuarul Statistic al României*, INS, 2007, p. 786.

Analiza distribuției delictelor comise contra persoanei în perioada analizată evidențiază, în același timp, ponderea importantă pe care *mediul rural* o deține în ansamblul acestui tip de delikte, pondere ce se situează în medie la circa 65,0%, în timp ce în mediul urban această pondere este de numai 35,0% (*Diagrama nr. 3*).

Diagrama nr. 3

Ponderea delictelor contra persoanei, în funcție de mediul în care au fost comise, în perioada 2001–2006 (%)

Sursa: Prelucrare după *Anuarul Statistic al României*, INS, 2007, p. 786.

Deși aceste date statistice existente la nivelul instanțelor de judecată sunt incomplete, lipsind unele informații privind evoluția diverselor delikte contra persoanei (omor, loviri cauzatoare de moarte, pruncucidere, vătămări corporale grave, violuri etc.), în funcție de mediul în care au fost comise, ele demonstrează că, în spatele unei dinamici globale a criminalității violente din România (care reprezintă, în medie, circa 26–28% din totalul criminalității judecate), pot fi identificate anumite tendințe și ritmuri specifice și în care mediul *rural* tinde să devină mult mai criminogen și mai violent decât cel urban.

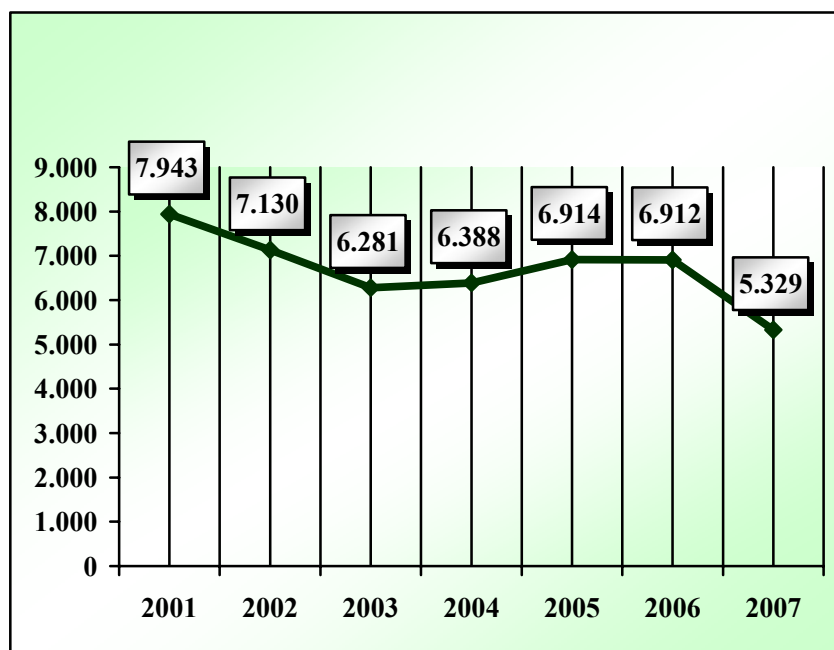
2. EVOLUȚIA DELICTELOR COMISE CU VIOLENȚĂ ÎN ROMÂNIA, ÎN PERIOADA 2001–2007

Această analiză se bazează pe datele statistice existente la nivelul *organelor de poliție*, date care ne-au fost puse la dispoziție de Institutul pentru Cercetarea și Prevenirea Criminalității (Serviciul Cercetare-Prognoză), privind amploarea și intensitatea delictelor comise cu violență în România, atât la nivel național, cât și în profil teritorial și pe mediile în care au fost înregistrate.

La nivel național, pe ansamblul celor șapte ani analizați, delictele comise cu violență cunosc tendințe de *scădere* constantă de la an la an, având cel mai înalt vârf în anul 2001 și cel mai scăzut în anul 2007 (*Diagrama nr. 4*), excepție făcând doar anul 2006, când delictele violente cunosc o ușoară creștere.

Diagrama nr. 4

Dinamica numărului de delictes comise cu violență, în perioada 2001–2007

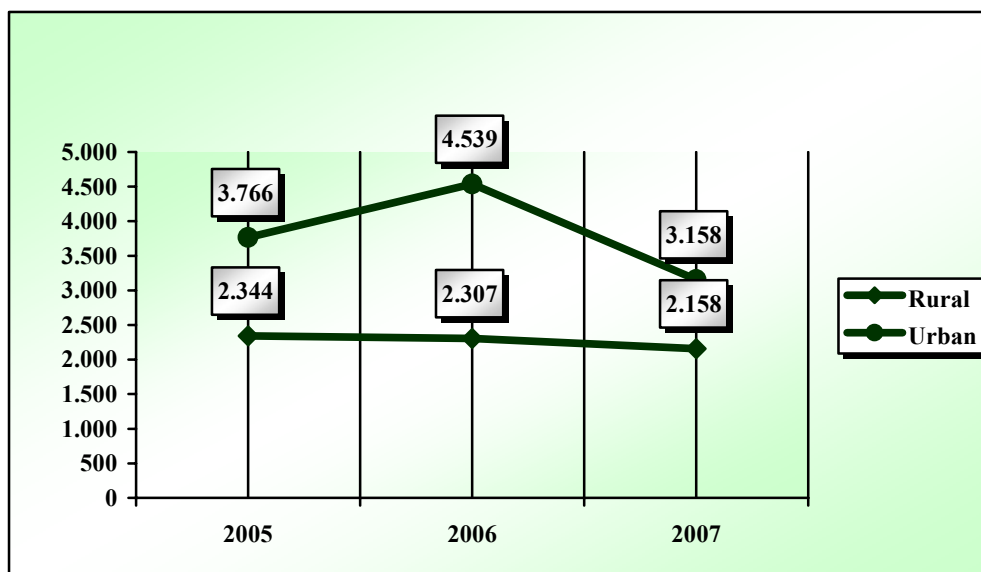

Sursa: Prelucrare după datele Serviciului de Cercetare-prognoză din cadrul Institutului pentru Cercetarea și Prevenirea Criminalității

Dacă avem în vedere doar perioada ultimilor trei ani (2005–2007)³, evoluția delictelor cu violență, în funcție de mediul în care au fost comise, relevă o tendință de descreștere mai pronunțată în mediul *rural*, în timp ce în mediul urban tendința este oscilantă, de creștere în anul 2006 și de descreștere în anul 2007 (*Diagrama nr. 5*).

Diagrama nr. 5

Dinamica delictelor comise cu violență, în funcție de mediul de rezidență, în perioada 2005–2007

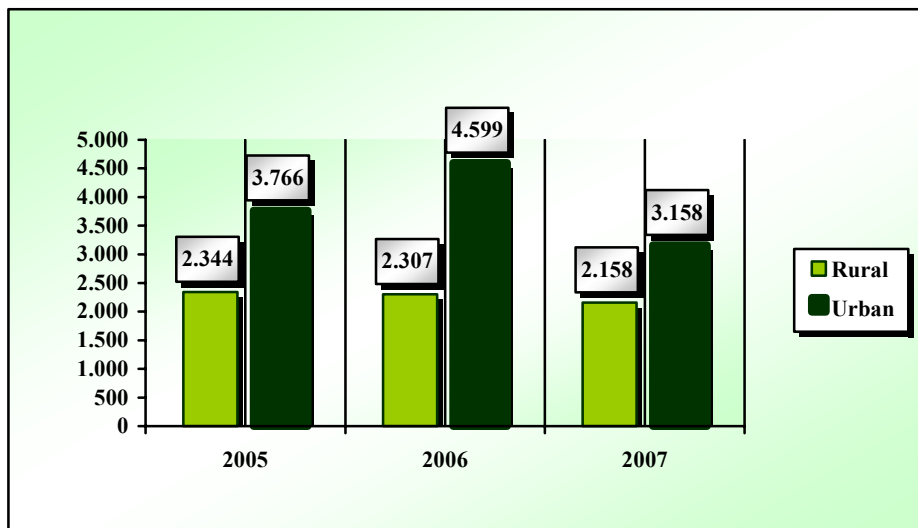
Sursa: Prelucrare după datele Serviciului de Cercetare-prognoză din cadrul Institutului pentru Cercetarea și Prevenirea Criminalității

Analiza distribuției delictelor comise cu violență, în perioada 2005–2007, evidențiază că, din punctul de vedere al mediului în care ele au fost înregistrate și al mediului de locuire al autorilor, mediul *urban* deține, pe ansamblu, o pondere mult mai ridicată, comparativ cu cel rural (*Diagrama nr. 6*).

³ Alegerea acestei perioade a fost impusă de faptul că, pentru anii 2001–2004, evoluția delictelor cu violență poate fi urmărită în studiul publicat de Dan Banciu, Sorin M. Rădulescu și Cristina Dâmboeanu în „Revista Română de Sociologie”, 2006, nr. 3–4, (p. 199–218), intitulat *Criminalitatea comisă cu violență în comunitățile rurale*.

Diagrama nr. 6

Ponderea delictelor comise cu violență în funcție de mediul de rezidență, în perioada 2005–2007

Sursa: Prelucrare după datele Serviciului de Cercetare-prognoză din cadrul Institutului pentru Cercetarea și Prevenirea Criminalității

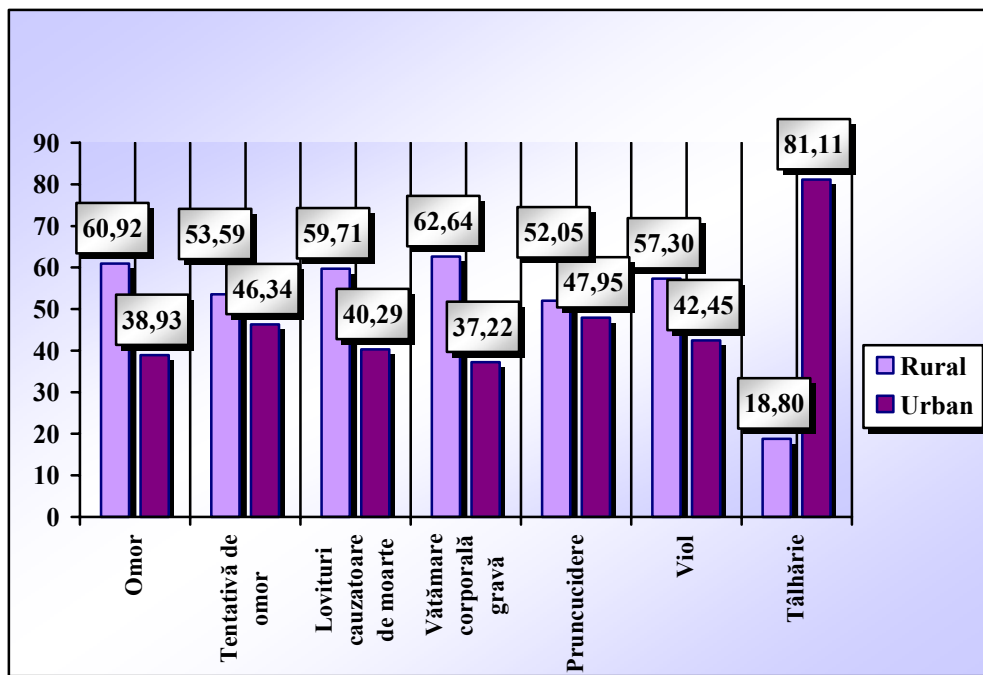
Pe ansamblul celor trei ani luați în considerare, ponderea delictelor comise cu violență în mediul *urban* reprezintă 62,78%, în timp ce în mediul *rural* această pondere înregistrează doar 37,1%. La o analiză sumară, această distribuție a delictelor comise cu violență pare să confirme teza, conform căreia orașele sunt mai criminogene decât satele, datorită atât funcțiilor mai complexe ale orașelor (economice, industriale, administrative, rezidențiale), cât și faptului că ele furnizează mai multe oportunități pentru a-i tenta pe făptuitori, ca și facilități pentru a realiza diversele activități delincvente⁴. Însă această situație este determinată, în cazul delictelor cu violență, de includerea în această categorie de delikte a *tâlhăriilor*, care, prin natura și modul de comitere, au dublă ipostază: sunt delikte îndreptate atât împotriva persoanei, sub aspectul modului de producere, cât și împotriva patrimoniului acesteia, sub aspectul obiectului delictului.

Dacă avem în vedere distribuția delictelor comise cu violență îndreptate numai împotriva persoanei, excluzând, deci, tâlhăriile și luând în calcul doar omorurile, tentativele de omor, lovirile cauzatoare de moarte, vătămările corporale grave, pruncuciderile și violurile, situația se schimbă sensibil, în sensul că, din perspectiva mediului în care au fost înregistrate, mediul *rural* deține ponderi superioare celor instrumentate în mediul urban (*Diagrama nr. 7*).

⁴ Denis Szabo, *Crimes et villes*, Paris, Cujas, 1960; Ion Oancea, *Probleme de criminologie*, București, Editura All, 1994.

Diagrama nr. 7

Distribuția delictelor cu violență, în funcție de mediul în care au fost comise, în perioada 2005–2007 (%)

Sursa: Prelucrare după datele Serviciului de Cercetare-prognoză din cadrul Institutului pentru Cercetarea și Prevenirea Criminalității

Se poate observa că, în privința delictelor de omor, tentative de omor, lovituri cauzatoare de moarte, vătămări corporale grave, pruncucideri și violuri, ele se concentrează preponderent în mediul *rural*, excepție făcând tâlhăriile, unde mediul urban deține supremația.

Concentrarea, cu prioritate, a delictelor violente în mediul *rural* relevă că, la nivelul comunităților rurale, s-au produs o serie de mutații și transformări economice, sociale și culturale, mai ales după 1989, unele dintre acestea putând influența volumul, amploarea și gravitatea criminalității din aceste zone. Cercetările sociologice, desfășurate în ultima vreme într-o serie de zone și comunități rurale, au evidențiat faptul că *ruralul* a fost neglijat sau chiar ignorat de către guvernele României de după 1989, motiv pentru care se vorbește chiar de o „moarte” a satelor românești⁵. În aceste zone, deși trăiesc aproximativ 47%

⁵ Ilie Bădescu, *România rurală. Raport de alarmă asupra satului românesc*, București, Editura Mica Valahie, 2005; Ilie Bădescu (coord.), *Viața și moartea în satul românesc*, București, Editura Mica Valahie, 2006.

din locuitorii țării, grupați în 2 714 comune, ce însumează circa 13 000 de sate, condițiile de locuire, modul de viață, veniturile și consumul de bunuri și servicii este departe de a satisface exigențele unui trai decent pentru mulți indivizi⁶. Există numeroase zone rurale, în care pământul redobândit în urma legii fondului funciar este împrăștiat sau insuficient pentru a asigura o agricultură rentabilă, fiind cultivat cu mijloace arhaice de către o populație îmbătrânită. Satul românesc nu mai trăiește, cum credea Lucian Blaga, în „zăriștea cosmică (...), el nu mai este un loc magic, un spațiu în care se formează omul românesc și unde se poate determina destinul lui”⁷, ci unul în care, în mod paradoxal, se produc mai multe delictе cu violență, în comparație cu numărul de crime din orașe.

Mediul rural și o mare parte din locuitorii lui suferă de pe urma sărăciei, alcoolismului și a lipsei locurilor de muncă, a disconfortului social cauzat de izolarea în care continuă să se afle, de scăderea sensibilă a speranței de viață, de lipsa perspectivelor de optimizare a șanselor în viitor. La toate acestea se adaugă și numeroasele acte de corupție, în care au fost implicați reprezentanții administrațiilor locale și care vizează „împroprietăriri frauduloase, repartizarea ilegală a unor proprietăți, terenuri agricole ori silvice, locuințe și alte bunuri din patrimoniul public unor persoane sau grupuri private, deturnări de fonduri, însușirea în interes privat a bunului public, însușirea unor ajutoare, încheierea unor contracte ilicite în interesul unor particulari, alte acte de abuz, fals, uz de fals, înșelăciune, escrocherie, luare de mită etc”⁸.

Abordând în acest fel disfuncțiile și neajunsurile cu care se confruntă lumea satelor, nu încercăm să eludăm, desigur, substratul real și grav al criminalității violente din acest areal, ci doar să evidențiem faptul că delincvența din mediul rural prezintă o serie de note și trăsături specifice, cele mai frecvente fiind *delictеle contra persoanei*, în special lovirile și vătămrile corporale, violurile și omorurile, și mai puțin cele îndreptate împotriva patrimoniului, așa cum se prezintă ele în mediul urban.

Din această perspectivă, un indicator semnificativ al evoluției criminalității violente îl reprezintă distribuția acesteia la nivel județean, unde au fost identificate anumite zone și chiar comune cu ponderi ridicate în fenomenul analizat (*Diagrama nr. 8*).

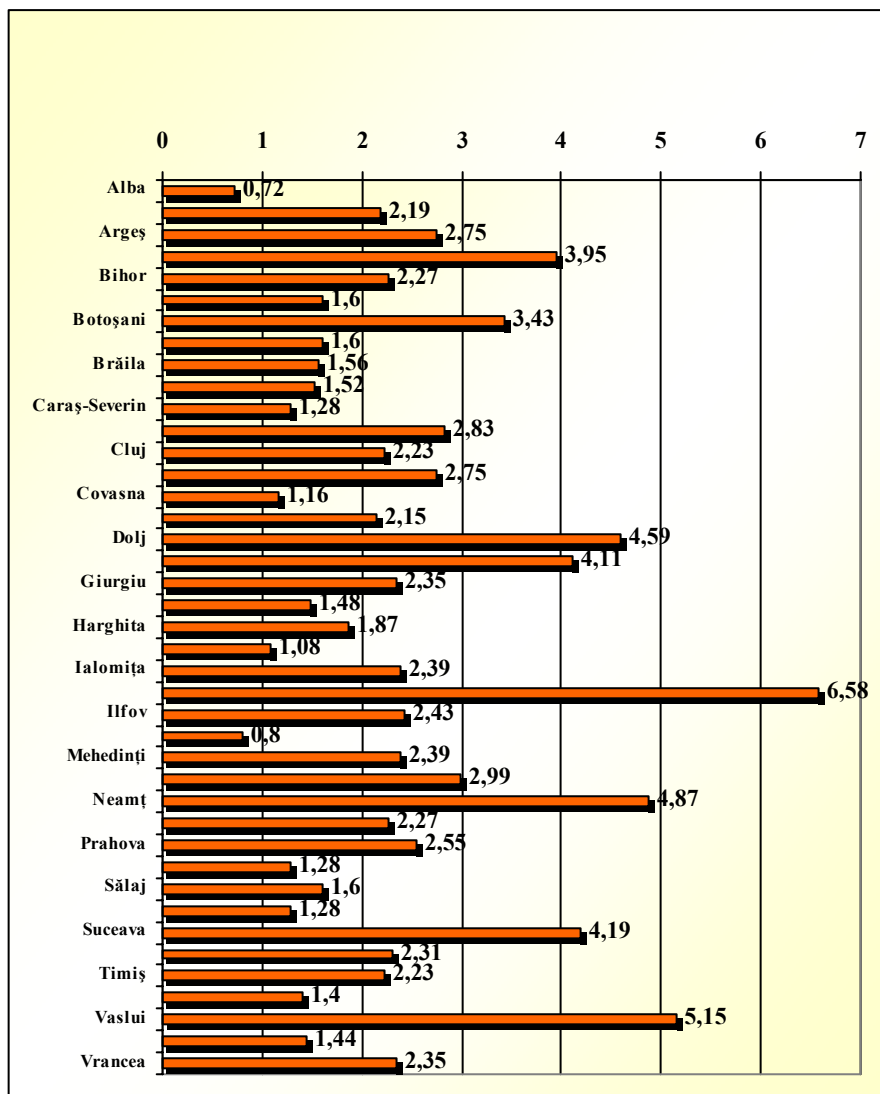
⁶ Ioan Mărginean, *Condițiile de viață din mediul rural*, în rev. „Academica”, 2005, nr. 43, octombrie, p. 21–28.

⁷ Eugen Simion, *Satul românesc nu mai poate exista în afara istoriei*, în rev. „Academica”, 2005, nr. 43, octombrie, p. 5.

⁸ Sorin M. Rădulescu, Cristina Dâmboeanu, *Corupția în administrația publică locală*, în „Revista Română de Sociologie”, 2005, anul XVI, nr. 5–6, p. 522.

Diagrama nr. 8

Pondere medie a diverselor județe în ansamblul delictelor cu violență comise în mediul rural, în perioada 2005–2007

Pe primul loc, în privința ponderii deținute în ansamblul criminalității violente în mediul rural, se situează județul *Iași*, urmat de județele *Vaslui*, *Neamț*, *Dolj*, *Suceava*, *Galați*, *Bacău*, *Botoșani*, *Călărași* și *Constanța*. De altfel, în aceste județe se înregistrează și numărul cel mai mare de omoruri, tentative de omor, loviri cauzatoare de moarte, vătămări corporale grave și violuri comise în mediul rural. În schimb, cele mai mici ponderi în ansamblul criminalității violente din mediul rural se înregistrează

în județele *Alba, Caraș-Severin, Covasna, Gorj, Maramureș, Satu Mare, Sibiu, Tulcea* etc. Mai mult, din analiza fișelor etiologice ale criminalității violente la nivelul comunelor⁹, s-au putut identifica și unele *comune* din anumite județe, în care numărul de delikte violente este mult mai mare, comparativ cu alte zone, și anume: în județul *Iași*: comunele Mogoșești, Șipota, Schiu, Cucuteni, în județul *Suceava*: comunele Bradina, Sadova, Frumoasa, Calafindești, Dumbrăveni, Vadu Moldovei etc., în județul *Bacău*: comunele Hemeiș, Lipova, Orbeni, Plapuma, Parâncă, Roșiori, în județul *Galați*: comunele Priponești, Ghidigeni, Corni, Pectica, Schela, Braniștea etc., în județul *Dolj*: comunele Sadova, Botoșești, Paia, Sasca de Pădure, Pleșoi etc.

Chiar dacă, din această distribuție zonală și chiar comunală a criminalității violente în mediul rural, nu se pot infera și unele corelații sau legături cauzale, ea poate fi asociată unor variabile demografice, economice și culturale, specifice acestor zone cu potențial criminogen mai ridicat, în vederea identificării unor factori de „risc”, ce pot servi ca suport explicativ pentru înțelegerea evoluției fenomenului în viitor.

3. PERCEPȚIA VIOLENȚEI DE CĂTRE POPULAȚIA DIN COMUNITĂȚILE RURALE

În evaluarea fenomenului de violență din societatea românească, un indicator semnificativ din perspectiva reacției sociale îl reprezintă atitudinile, opiniile sau percepțiile publicului cu privire la acest fenomen, care, deși sunt în mare parte subiective, pot contribui la întregirea imaginii despre amploarea, intensitatea și gravitatea violenței, despre cauzele care o generează, ca și despre modalitățile de stopare și diminuare a actelor violente. În acest scop, în perioada iunie–iulie 2008, a fost realizată o amplă anchetă de opinie într-o serie de localități rurale din România, prin care s-a încercat să se estimeze modul în care populația percepe fenomenul de violență și care sunt problemele și, mai ales, consecințele cu privire la acest fenomen.

Ancheta de opinie a fost realizată de Institutul pentru Cercetarea și Prevenirea Criminalității, pe baza unui protocol de colaborare cu Institutul de Sociologie al Academiei Române, la care au participat specialiști din ambele instituții, precum și colaboratori și operatori de teren din rândul unor cadre din Poliția Română și studenți de la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială a Universității din București.

Tipul eșantionului a fost probabilistic, stratificat, bistadial, în funcție de regiunea sau provincia istorică și de gradul de dezvoltare al comunelor, pe trei categorii. Volumul eșantionului a cuprins 1 186 de persoane cu vârsta de 18 ani și peste, el fiind reprezentativ pentru populația adultă din mediul rural, având o eroare tolerată de $\pm 2,85\%$, la un nivel de încredere de 95%. Cei 1 186 de subiecți au fost selectați din 24 de județe ale țării¹⁰, domiciliați în 46 de comune, care au fost

⁹ Fișa etiologică a comunelor include o serie de indicatori, care vizează caracteristicile demografice, economice, administrative, culturale și infracționale, datele recoltate urmând să facă obiectul unui posibil atlas criminologic al lumii rurale.

¹⁰ Cercetarea a avut ca temă „Atitudini și opinii ale populației din mediul rural față de fenomenul de violență”. Județele selectate în eșantion au fost: Iași, Neamț, Bacău, Vrancea, Galați, Constanța, Argeș, Călărași, Dâmbovița, Prahova, Ialomița, Gorj, Olt, Vâlcea, Arad, Bihor, Maramureș, Caraș-Severin, Timiș, Alba, Brașov, Covasna, Hunedoara și Mureș.

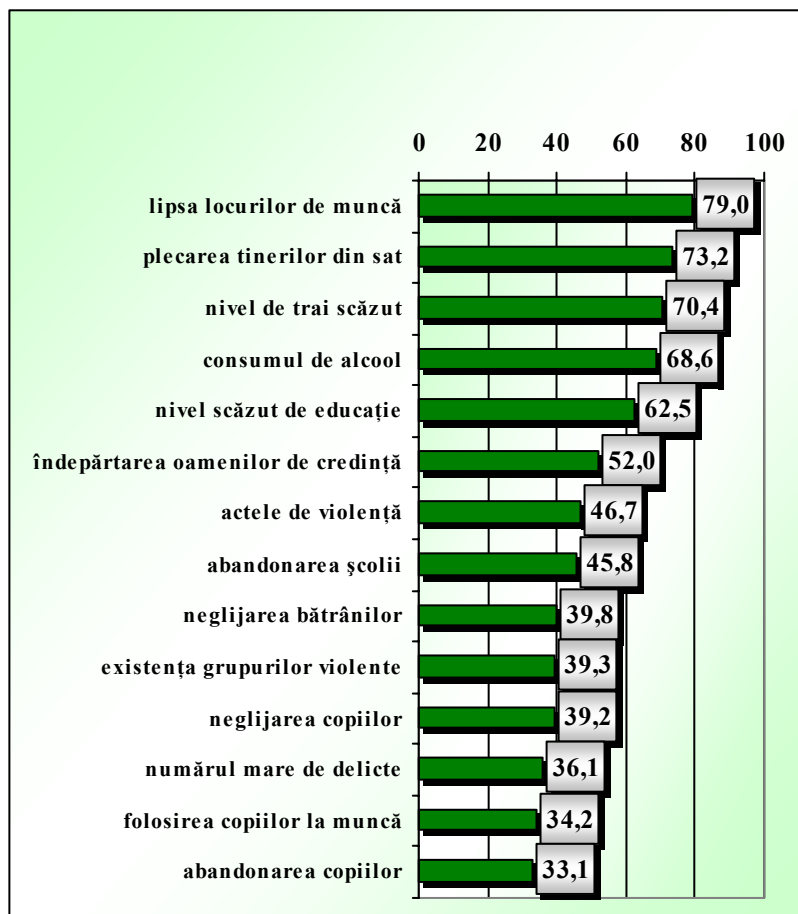
intervievați pe baza unor chestionare de opinie, aplicate prin tehnica interviului „față în față”. Chestionarele au inclus un număr de 32 de întrebări vizând atitudinea și opiniile subiecților față de fenomenul de violență, precum și 8 întrebări cu privire la caracteristicile socio-demografice ale subiecților.

3.1. APRECIEREA GRAVITĂȚII UNOR PROBLEME DIN COMUNĂ

Pentru a putea evalua opiniile subiecților privind principalele probleme cu care ei se confruntă, li s-a oferit o listă de 14 probleme specifice acestui mediu de locuire. Dintre acestea, pe primul loc se situează *lipsa locurilor de muncă din sat* (79,0%), urmată de cea legată de *plecarea tinerilor din sat* (73,2%) și de *nivelul de trai scăzut de la sate* (Diagrama nr. 9), considerate de subiecți ca fiind probleme „grave și foarte grave”.

Diagrama nr. 9

Estimarea gravității unor probleme din sat – %

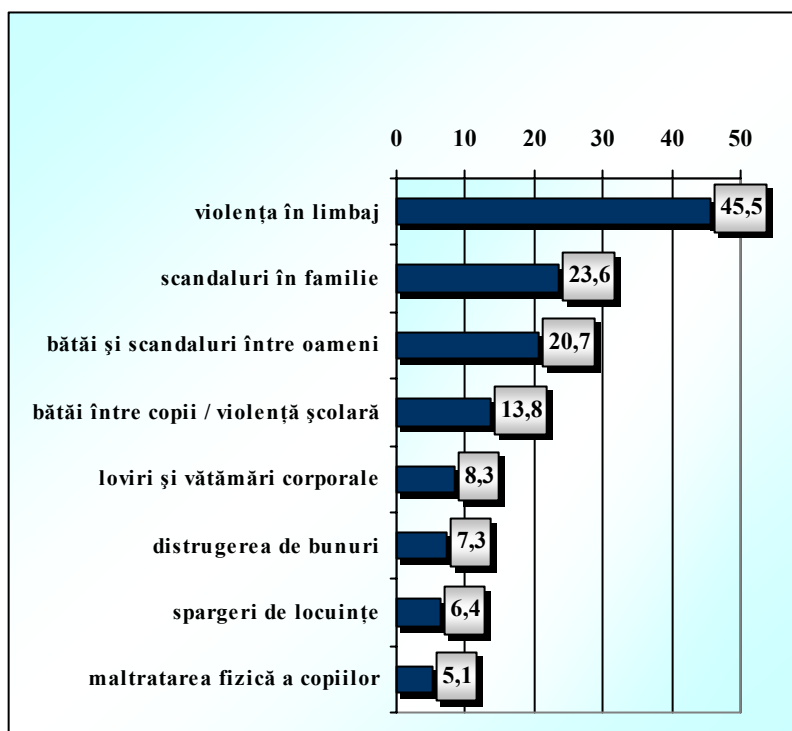
După cum se poate observa, *actele de violență* ocupă o poziție de mijloc în privința estimării gradului de gravitate, însă este totuși surprinzător că circa 51,25%, le consideră ca fiind „nu prea grave sau deloc grave”, ceea ce pare să indice că populația rurală pare să se fi obișnuit cu ele, nesancționându-le sever, așa cum ar trebui să o facă. De asemenea, surprinde faptul că mai mult de jumătate și uneori chiar aproape două treimi dintre subiecți apreciază abandonul școlar, folosirea copiilor la muncă, neglijarea bătrânilor și a copiilor, ca și abandonarea copiilor ca probleme „nu prea grave sau deloc grave”.

3.2. APRECIEREA FRECVENȚEI (INTENSITĂȚII) UNOR FENOMENE ANTISOCIALE PRODUSE ÎN COMUNĂ

Dintre cele 8 acte antisociale sau deviante enumerate, pe primul loc se situează *violența în limbaj*, aproximativ 45,5% dintre subiecți estimând că acest tip de violență se produce „des și foarte des” în lumea satelor. Pe locurile următoare, din punct de vedere al intensității producerii, se situează *scandalurile în familie* (23,6), *bătăile și scandalurile dintre oameni* (20,7) și *violențele și bătaile între copii la școală* (Diagrama nr. 10).

Diagrama nr. 10

Estimarea frecvenței unor fenomene deviante din comună

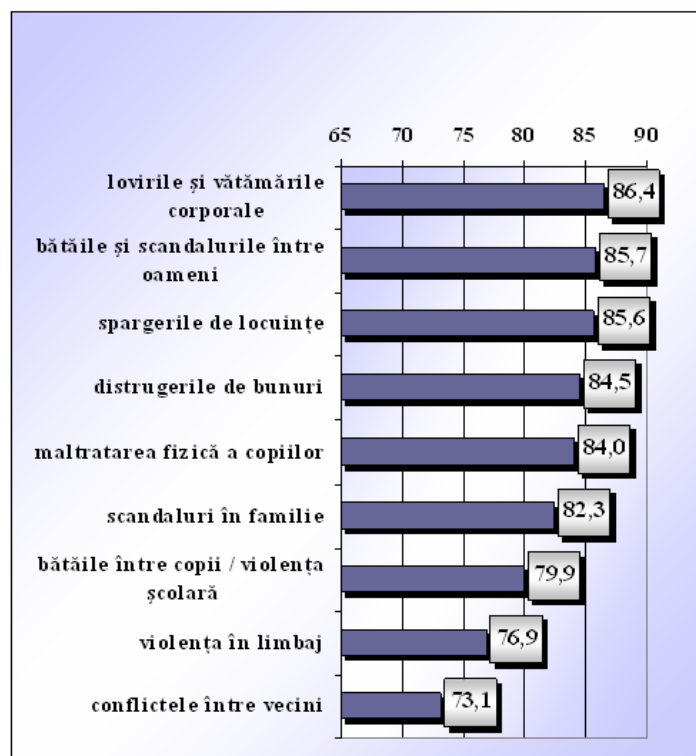
Configurația acestor opinii pare să indice că există fie o anumită prudență, fie o anumită temere, fie o lipsă de cunoștință din partea subiecților, care, în proporții majoritare, consideră că asemenea acte deviante se produc „rar și foarte rar”, unii chiar apreciind că, de pildă, *maltratarea fizică a copiilor* nu există sau nu se produce deloc (39,0% dintre subiecți), ca și *lovirile și vătămarile corporale* (28,6%). În schimb, subiecții estimează, în proporție de peste 60%, că spargerile de locuințe sau distrugerile de bunuri se produc „foarte rar și rar” în comună, iar peste 30% dintre ei consideră că asemenea fapte nu s-au produs niciodată în comună, ceea ce coincide și cu numărul mult mai redus de furturi, spargerii sau tâlhării înregistrate oficial în mediul rural.

3.3. ESTIMAREA GRAVITĂȚII UNOR FAPTE ANTISOCIALE LA NIVELUL COMUNEI

Dintre cele 9 acte antisociale și violente prezentate subiecților, pe primul loc din punctul de vedere al gravității se situează *lovirile și vătămarile corporale*, considerate de circa 86,4% dintre subiecți ca fiind „grave și foarte grave”, urmate de *bătăile și scandalurile dintre oameni* (85,7% dintre subiecți) și de spargerile de locuințe și distrugerile de bunuri (*Diagrama nr. 11*).

Diagrama nr. 11

Aprecierea gravității unor acte violente din comună (%)

Se poate aprecia, pe baza răspunsurilor primite, că există un larg consens al populației rurale, cu privire la amendarea severă, în special, a tuturor actelor și faptelor ce țin de *violența fizică*, ea fiind considerată ca forma cea mai gravă și de neacceptat dintre toate tipurile de violență întâlnite. De asemenea, este semnificativ faptul că subiecții resping cu tărie și acele forme de violență îndreptate împotriva *patrimoniului lor personal* (cum ar fi distrugerile de bunuri și spargerile de locuințe), considerate ca fiind la fel de grave și periculoase ca și lovirile și vătămările corporale.

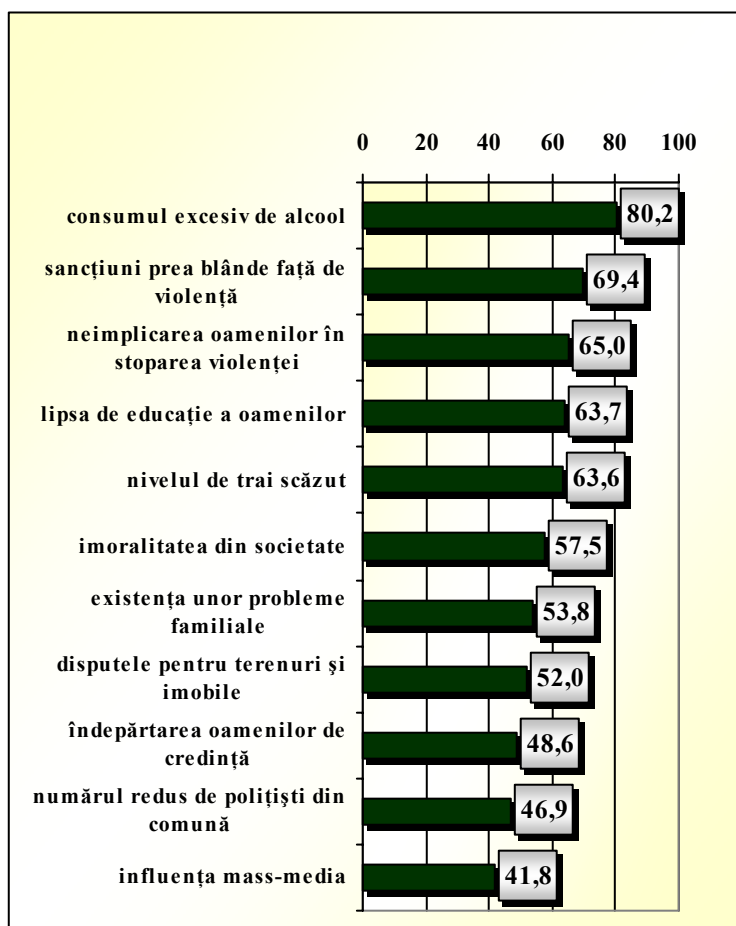
3.4. EVALUAREA PRINCIPALILOR FACTORI (SITUAȚII) CARE DETERMINĂ APARIȚIA UNOR ACTE DE VIOLENȚĂ ÎN COMUNĂ

Pentru a obține o imagine mai concludentă asupra modului în care populația investigată intuiește cauzele care generează actele de violență, li s-a solicitat subiecților să aprecieze importanța (măsura) unor factori sau situații ce ar putea avea influență în declanșarea unor fapte de violență. Dintre aceștia, pe primul loc se situează *consumul de alcool în exces* (86,2%), urmat de existența unor *sancțiuni prea blânde* față de persoanele violente și *neimplicarea oamenilor* în stoparea actelor de violență (*Diagrama nr. 12*).

Această configurație a răspunsurilor este semnificativă din perspectiva *confundării* de către populația investigată a *cauzelor* violenței cu anumite *condiții favorizante*, cum este situația consumului excesiv de alcool, care, deși în multe acte de violență este prezent și chiar are un rol important în precipitarea violenței, nu reprezintă el însuși o cauză propriu-zisă a violenței, ci doar un factor favorizant. Tot astfel, populația pune un accent prea mare pe lipsa unor factori normativi și juridici în generarea violenței, considerând că existența unor sancțiuni prea blânde pentru indivizii violenți reprezintă o cauză a violenței, ceea ce nu este exact, întrucât înăsprirea sancțiunilor pedepselor de-a lungul timpului nu a diminuat actele de violență. În același timp, populația investigată pare să fie bine orientată, atunci când situează influența mass-mediei, pe ultimul loc ca pondere, în declanșarea unor acte violente, întrucât nu se poate infera o legătură directă, nemijlocită și cauzală între mesajul mediatic și existența sau apariția unor acte violente.

Diagrama nr. 12

Aprecierea importanței unor factori care generează acte de violență (%)

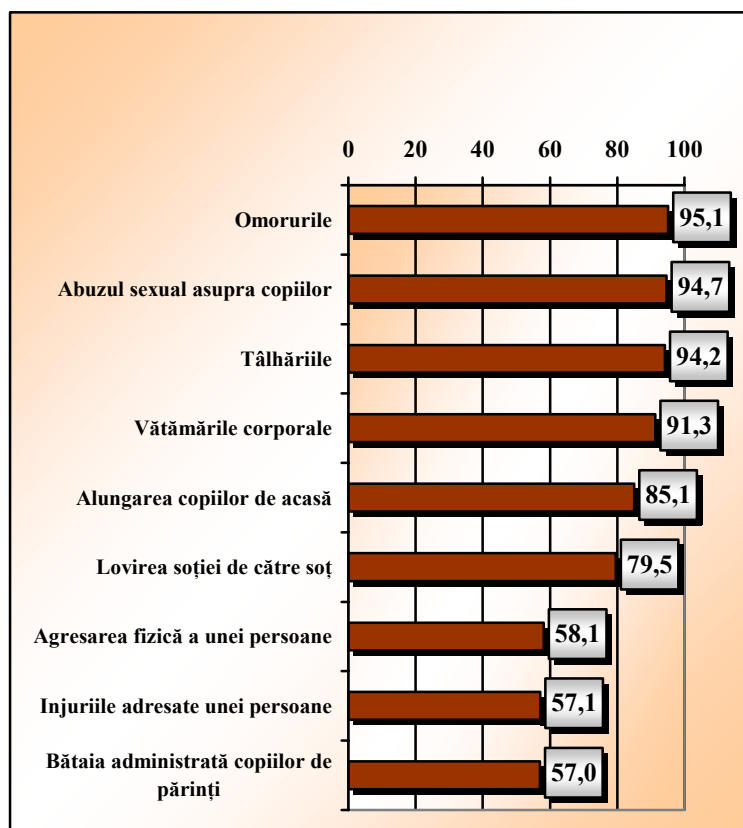

3.5. OPINII ȘI ATITUDINI PRIVIND JUSTIFICAREA UNOR ACTE DE VIOLENȚĂ

Întrucât actele de violență acoperă un spectru larg de comportamente, începând cu cele verbale și terminând cu cele fizice, deosebit de agresive și periculoase, li s-a solicitat subiecților să-și exprime opiniile cu privire la ceea ce consideră că se poate sau nu justifica din perspectiva unor fapte de violență. Din cumulara răspunsurilor exprimate de subiecți a rezultat următoarea situație (Diagrama nr. 13):

Diagrama nr. 13

Opinii privind justificarea unor acte de violență (%)

Din nou, rezultă un larg consens al populației investigate față de condamnarea și respingerea, în primul rând, a *violenței criminale*, manifestată sub forma *omurilor*, considerate, într-o proporție cvasitotală (95,1%), că nu se justifică niciodată în societate. Omorul a fost considerat, de altfel, ca fiind cea mai gravă faptă comisă de o persoană în toate societățile și în toate timpurile, motiv pentru care a și fost incriminat în mod universal și sancționat extrem de sever. Surprinde, din acest punct de vedere, ponderea de 4,4% dintre subiecți, care consideră că această faptă este „uneori justificată”. De asemenea, *abuzarea sexuală a copiilor*, *tâlhăriile* și *vătămrile corporale grave* întrunesc cele mai multe respingeri și amendări din partea subiecților, aceste tipuri de violență fizică, dar și criminală, fiind, de altfel, printre cele mai grave și sancționate sever de legea penală. În schimb, subiecții par a fi ceva mai îngăduitori și toleranți față de alte acte violente produse în comuna lor, cum ar fi, de pildă, *injuriile adresate unei alte persoane*, apreciate ca fiind „uneori justificate” de către 42% dintre respondenți, și

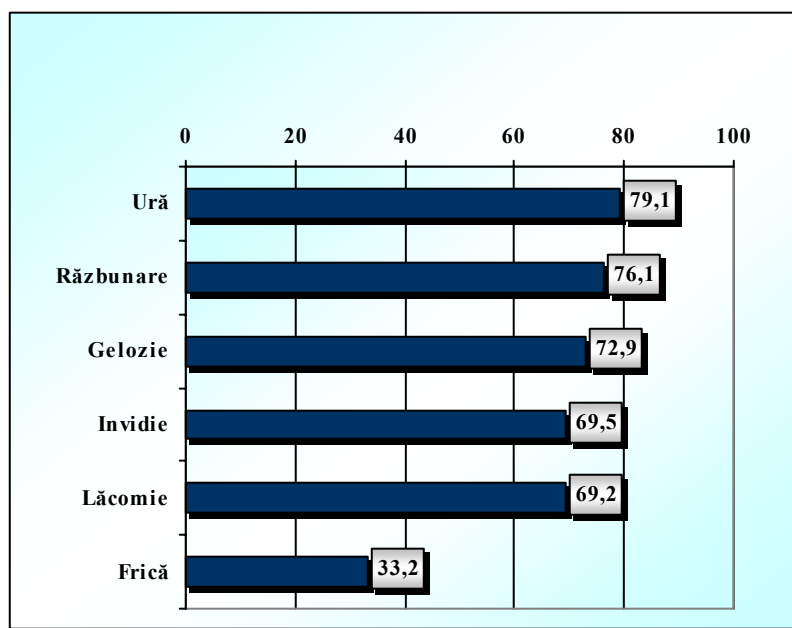
bătaia administrată copiilor de către părinți, considerată de 41% dintre subiecți ca fiind uneori justificată.

3.6. APRECIERI PRIVIND MOTIVELE ACTELOR DE VIOLENȚĂ

Având o etiologie complexă și incluzând o serie de cauze obiective și subiective, generale și particulare, sociale și individuale, violența este declanșată și de existența unor motive, a unor sentimente și impulsuri la anumiți indivizi, care acționează sau răspund violent și agresiv față de o anumită situație în care se află sau cu care se confruntă. În urma cumulării răspunsurilor oferite de subiecți, a rezultat următoarea ierarhie a motivelor (sentimentelor) care generează acte de violență (*Diagrama nr.14*):

Diagrama nr.14

Estimarea principalelor sentimente care generează acte de violență (%)

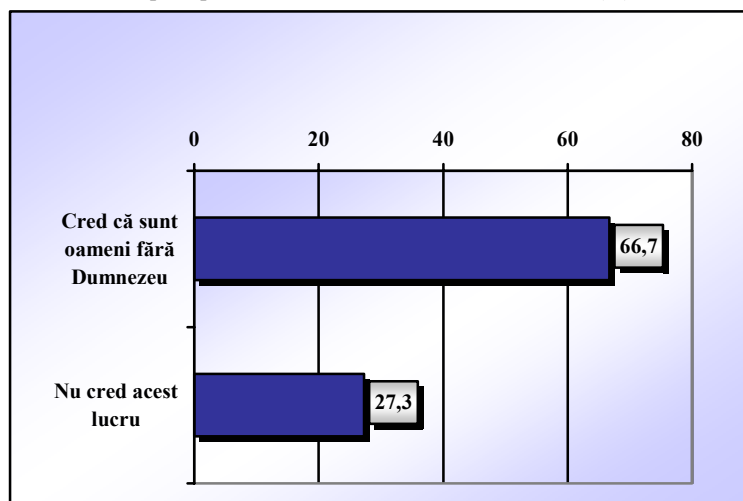
După cum se poate observa, cele mai frecvente mobiluri sau motivări ale actelor de violență sunt, în ordine: *ură* (79,1%), *răzbunare* (76,1%), *gelozie* (72,9%), *invidie* (69,5%) și *lăcomie* (69,2%), apreciate de către subiecți că influențează „în foarte mare măsură” declanșarea faptelor cu violență, pe ultimul loc situându-se *frica*, estimată doar de o treime dintre subiecți ca fiind generatoare de violență. Între alte mobiluri, care au întrunit însă ponderi nesemnificative, subiecții au amintit: nevoia de autoapărare, ambiția, neajunsurile materiale etc.

Această configurație a răspunsurilor poate conduce la alcătuirea unei tipologii a violenței, așa cum este ea percepută de subiecți, și anume: *violența primitivă*, generată de motive de ură, răzbunare și invidie, mai mult sau mai puțin manifeste, violență existentă în faptele de omor, loviri cauzatoare de moarte, vătămări corporale grave etc., dar și în anumite acte de răzbunare nejustificată față de anumite persoane; *violența pasională*, declanșată de motive de gelozie, prezentă mai ales în conflictele familiale, și *violența utilitară*, generată de mobiluri ce urmăresc interese materiale (obținerea de bunuri și valori), care se regăsește în faptele de jaf și tâlhărie.

O întrebare adițională, legată de mobilurile violenței, a vizat și caracterizarea făcută de subiecți persoanelor care au comportamente violente. Mai mult de două treimi dintre răspunsuri au considerat că indivizii care comit acte de violență sunt „fără Dumnezeu”, restul de 27,3% nefiind de acord cu această „etichetă” (*Diagrama nr. 15*).

Diagrama nr. 15

Opinii privind indivizii care comit acte violente (%)

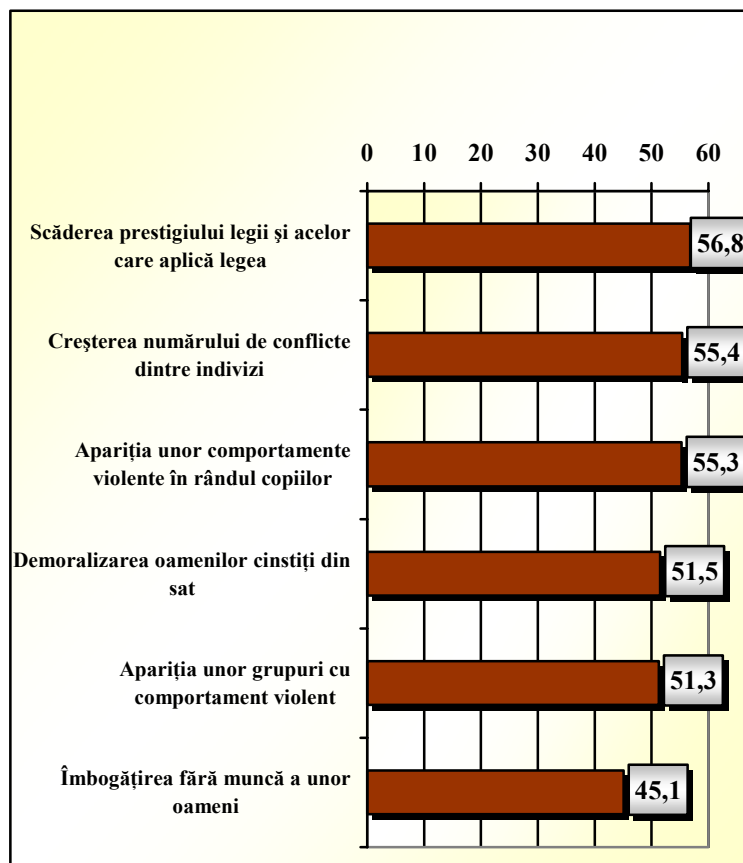

3.7. APRECIEREA DE CĂTRE SUBIECȚI A EFECTELOR ȘI CONSECINȚELOR VIOLENȚEI

Având în vedere caracterul deosebit de grav și periculos al actelor de violență, li s-a solicitat subiecților să-și exprime opinia cu privire la consecințele pe care violența le generează în comunitățile în care locuiesc. Prin cumularea răspunsurilor a rezultat că actele de violență conduc la apariția unor consecințe *negative*, resimțite de oameni la nivel individual, moral, social și normativ (*Diagrama nr. 16*).

Diagrama nr. 16

Estimarea consecințelor violenței de către subiecți (%)

Violența este considerată de către majoritatea subiecților ca fiind responsabilă, în primul rând, în plan *normativ*, conducând la *scăderea autorității legii*, a credibilității agenților de control social, care nu și-au dovedit eficiența în stoparea actelor de violență, apreciere considerată ca fiind „în foarte mare și mare măsură” de 56,8% dintre respondenți. Violența conduce, într-o proporție estimată de subiecți la 55,4%, la creșterea și *amplificarea conflictelor individuale*, ca și la *aparitiia unor comportamente violente în rândul copiilor*, la *demoralizarea indivizilor cinstiți din sat* și la *aparitiia unor grupuri cu comportament violent*, toate percepute „în foarte mare și mare măsură” ca efecte manifeste sau latente ale acestui fenomen. De asemenea, populația investigată pare să fie bine orientată, atunci când estimează că violența nu conduce decât „în foarte mică și mică măsură” la îmbogățirea unor

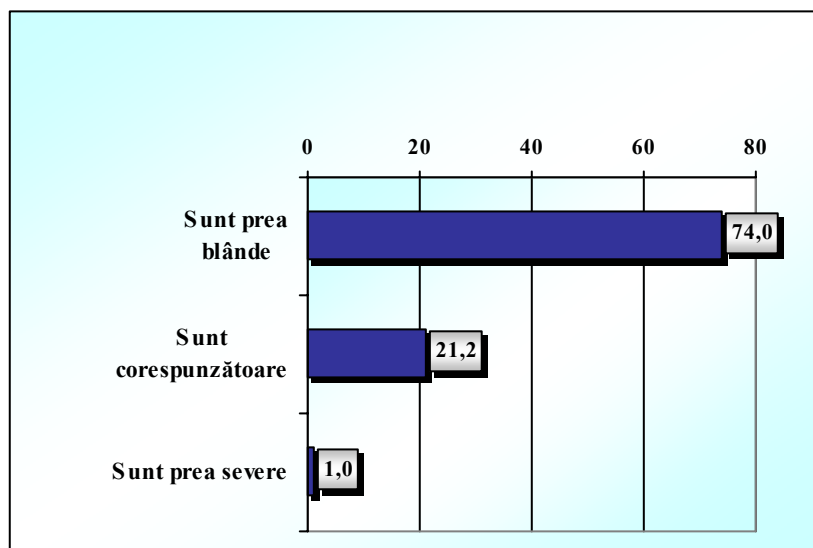
oameni, gândindu-se, probabil, la faptul că, mai ales la sate, jaful și tâlhăriile nu sunt modalități de a obține profituri maxime, cum se întâmplă la orașe.

3.8. OPINII ALE SUBIECȚILOR FAȚĂ DE SISTEMUL ACTUAL DE SANCTIUNI ȘI PEDEPSE DESTINAT AUTORILOR ACTELOR DE VIOLENȚĂ

Solicitând populației investigate să-și exprime opiniile în legătură cu sancțiunile și pedepsele prin care sunt amendate comportamentele violente, a rezultat următoarea configurație a răspunsurilor (*Diagrama nr. 17*):

Diagrama nr. 17

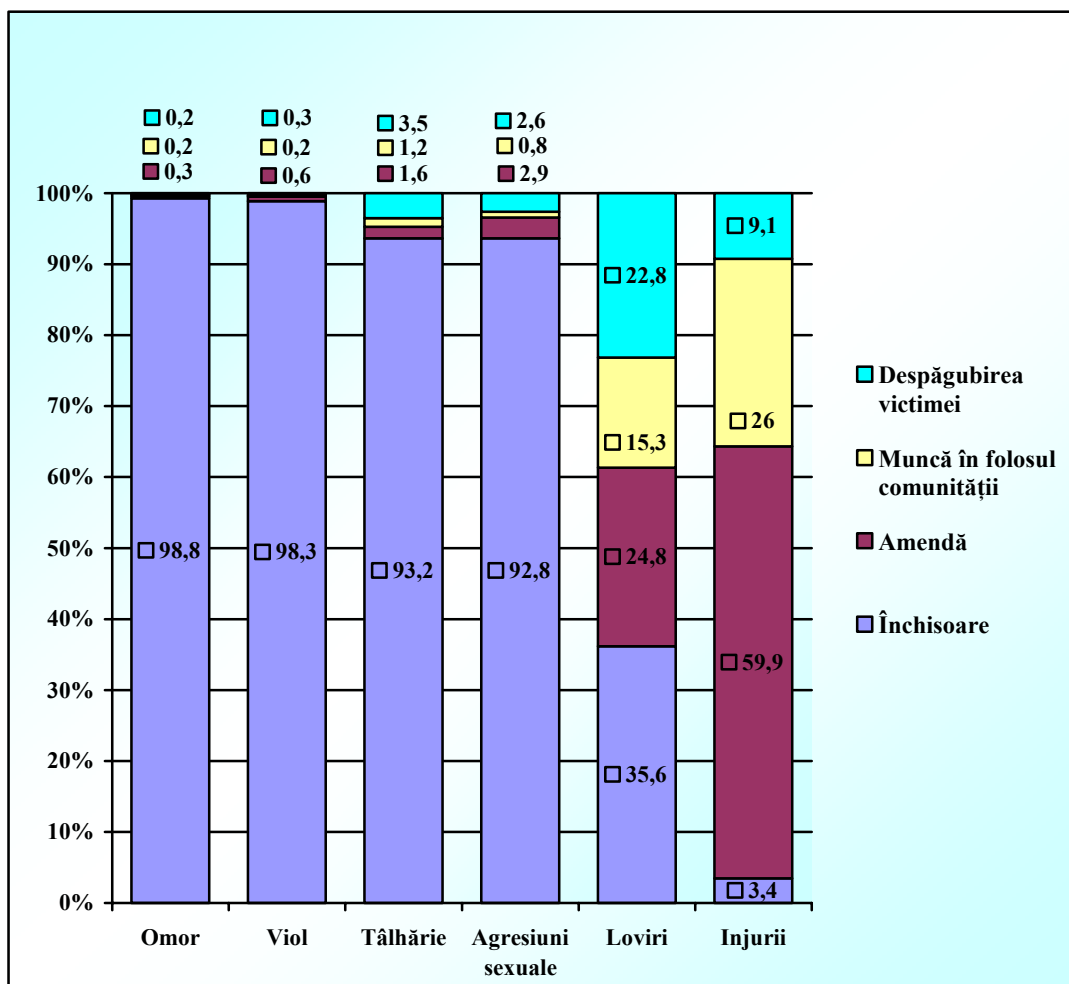
Aprecierea severității actualelor sancțiuni față de persoanele violente (%)

Se poate constata că marea majoritate a subiecților (74%) apreciază ca fiind foarte blând și moderat actualul sistem de sancțiuni și pedepse aplicat indivizilor care comit acte de violență, ceea ce, în opinia lor, nu este de natură să descurajeze multiplicarea faptelor de violență din societate. În consecință, accentuarea laturii *punitiv-represive* a sancțiunilor, apreciază subiecții, ar reprezenta o măsură eficientă în prevenirea și combaterea actelor de violență, ceea ce reprezintă, de fapt, confundarea, de către subiecți, a *efectelor* cu înseși cauzele generatoare de violență (*Diagrama nr. 18*).

Diagrama nr. 18

Estimarea tipurilor de sancțiuni aplicabile indivizilor violenți, în funcție de natura actului violent

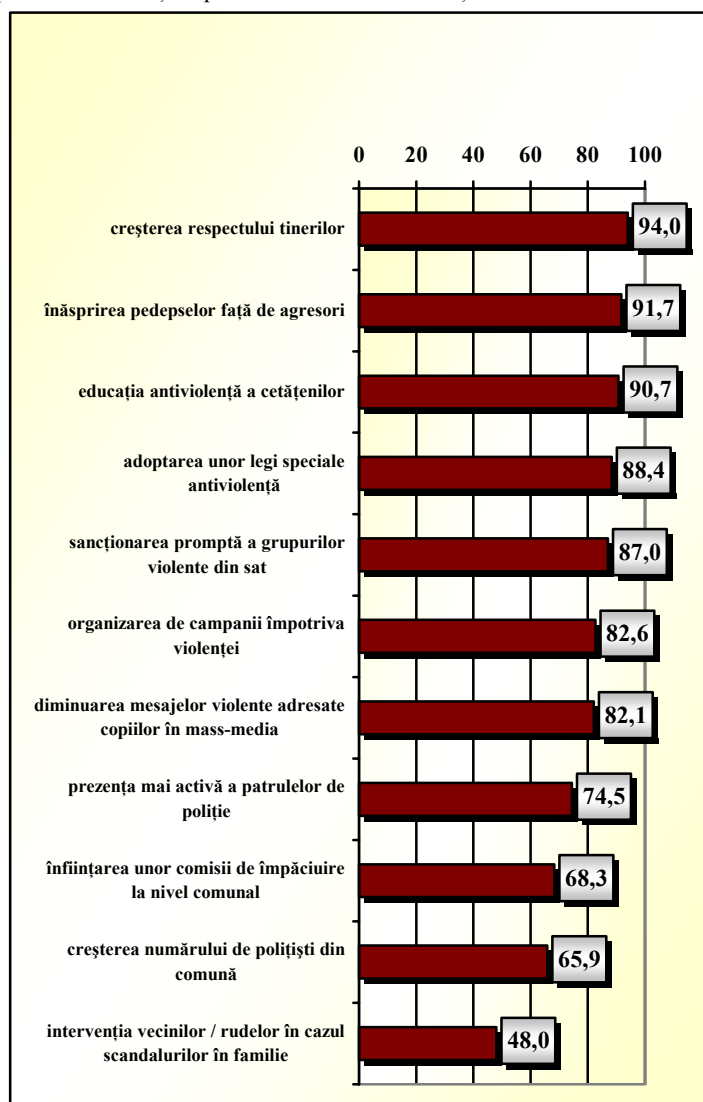
Dincolo de latura represivă, preconizată de cei investigați, concretizată prin pedepse cu *închisoarea* pentru actele de violență deosebit de grave, cum sunt *omorurile, violurile, tâlhăriile și agresiunile sexuale*, o parte importantă dintre subiecți consideră că, pentru alte acte de violență mai puțin grave, cum sunt *lovirile și injuriile*, ar trebui aplicate măsuri neprivative de libertate, constând din amenzi penale, muncă în folosul comunității și despăgubiri acordate victimelor în urma medierii conflictelor cu agresorii, ceea ce ar fi de natură să ducă la o revalorizare a sancțiunilor alternative, comunitare, ca mijloc de tratament pentru indivizii violenți.

3.9. MĂSURI ȘI INIȚIATIVE PROPUSE DE POPULAȚIE PENTRU REDUCEREA ACTELOR DE VIOLENȚĂ

Având în vedere modul în care populația din mediul rural conștientizează amploarea, gravitatea, cauzele și efectele violenței, subiecții au fost rugați să-și exprime opiniile cu privire la măsurile și inițiativele care contribuie „într-o foarte mare și mare măsură” la stoparea și diminuarea actelor de violență, rezultând următoarea situație (*Diagrama nr. 19*).

Diagrama nr. 19

Propuneri ale subiecților privind reducerea intensității fenomenului de violență (%)

După cum se poate observa, principalele soluții și măsuri, care vizează stoparea și diminuarea actelor de violență, sunt de ordin *educativ* (creșterea respectului tinerilor, educația antiviolență a cetățenilor, organizarea de campanii antiviolență, diminuarea mesajelor violente din mass-media, adresate copiilor), urmate de cele de natură *juridică-preventivă* (adoptarea unor legi speciale antiviolență, creșterea numărului de polițiști și a patrulelor de poliție în comune, sancționarea promptă a grupurilor violente) și de cele de natură *comunitară* (înființarea unor comisii de împăciuire la nivel comunal, intervenția vecinilor și a rudelor, în cazul scandalurilor în familie). Din nefericire, populația nu a considerat că sunt necesare și anumite măsuri cu caracter economic și social, care să vizeze diminuarea sărăciei din sate, asigurarea unor condiții decente de muncă și locuit pentru cei de la sate, diminuarea consumului de alcool etc.

4. UNELE CONCLUZII ALE STUDIULUI

Creșterea actelor de violență în lumea rurală, în special a celor delincvente și criminale, reprezintă o certitudine și o realitate dură, care nu mai poate fi ignorată de politicieni, specialiști sau cercetători, urmând să devină o preocupare prioritară a acestora pentru a putea evita „moartea” din satul românesc, cauzată nu doar economic, demografic și cultural, ci prin acțiuni violente și criminale, comise de înșiși locuitorii acestor comunități.

Concentrarea violențelor îndreptate împotriva persoanei, în special, în zonele rurale, pare că nu este întâmplătoare, mai ales dacă avem în vedere, pe de o parte, uitarea și nepăsarea guvernanților, iar pe de altă parte, mutațiile sociale, economice și culturale intervenite în aceste zone, ce continuă să trăiască „uitate în istorie” și nevoite să se confrunte cu probleme dintre cele mai grave și care le afectează sensibil funcționalitatea normală. Din „creatoare de cultură”, unele sate din România au devenit, paradoxal, „creatoare de violență”, datorită multiplelor „agresiuni” interne și externe, la care au fost expuse, mai ales după decembrie 1989.

Faptul că violența a devenit o certitudine în lumea rurală este perceput chiar de către locuitorii ei, care consideră acest fenomen ca fiind intens și periculos pentru securitatea lor socială și individuală, avansând o serie de soluții și măsuri, ce pot servi ca suport legislativ, economic, cultural și social în vederea diminuării flagelului violenței la sate.

GEORGE TIMCU (21.02.1939–25.02.1997)

UN OM CARE TREBUIE REAMINTIT!

Cu 12 ani în urmă trecea în neființă, cunoscutul prozator, poet, eseist și cronicar dramatic George Timcu, fost redactor șef la Editura Științifică și Enciclopedică, editură sub egida căreia au fost publicate mai multe lucrări de referință din domeniul sociologiei, care au constituit, în numeroase cazuri, debutul științific a numeroase personalități din lumea academică, din învățământul sociologic și cercetarea sociologică din România.

Cei care l-au cunoscut îndeaproape pe George Timcu își amintesc că era un om înzestrat cu o neobișnuită vocație a prieteniei, capabil de a dăru și a se dăru celor din jur, incapabil de dușmăniile, invidiile și „trădările” atât de frecvente, din păcate, astăzi, în lumea literară (artistică) și științifică, unde orgoliile transcend, adeseori, recunoașterea valorilor. A fost un om în veritabilul sens al cuvântului, dotat cu o rară sensibilitate și rafinată spiritualitate, întărite de o vastă și diversificată cultură, calități care i-au permis să se dedice, în egală măsură, prozei, poeziei și criticii teatrale.

Născut la Cernăuți, în anul care a marcat începutul celui de al Doilea Război Mondial, rămâne fără mamă – un an mai târziu, atunci când și tatăl său pleacă pe front, în linia întâi. O dată cu înaintarea frontului la Cernăuți, în condițiile evacuării orașului, George Timcu ajunge, împreună cu un important lot de români în mica localitate Brad din județul Hunedoara*. Aici și-a petrecut, de fapt,

* Pentru toate aceste informații sunt îndatorat văduvei scriitorului, cunoscuta traducătoare Georgeta Timcu, care a avut bunăvoința să-mi pună la dispoziție detaliile biografice și lista completă a lucrărilor soțului.

copilăria, aici și-a început anii de școală, într-o perioadă de sărăcie și privațiuni greu de descris. A lucrat pe rând, ca pedagog, casier și merceolog, iar în anul 1961 a fost admis, în urma unui examen extrem de dificil (60 candidați pe 5 locuri), la Facultatea de limbi clasice și orientale a Universității București, Secția de limbă și literatură chineză, pe care a absolvit-o, în anul 1966, ca șef de promoție.

A debutat din punct de vedere publicistic în mai 1967, la revista „Luceafărul”, iar ulterior a publicat numeroase articole, eseuri, cronici sau recenzii în revistele „Viața Românească”, „Steaua”, „Cronica”, „Ramuri”, „Argeș”, „Convorbiri literare”, „România literară” ș.a. În anul 1972, a debutat editorial, cu volumul de versuri *Ritual*, care nu a trecut neobservat de critica literară. Prozator talentat în egală măsură, s-a făcut cunoscut, între altele, prin romanele polițiste pe care le-a semnat, dar și prin abordarea altor genuri literare. La fel ca mulți alți scriitori ai vremii, s-a confruntat cu cenzura brutală a vremii, în special în cazul romanului *Lungile apusuri de soare* (Editura Dacia, 1976), având ca subiect „dosarul de cadre” din perioada regimului comunist. După 20 de ani, în 1996, autorul a reeditat cu onestitate această carte, pentru a reproduce versiunea integrală, necenzurată, a manuscrisului original. Membru al Uniunii Scriitorilor din 1976, George Timcu s-a remarcat printr-o activitate publicistică prolifică, concretizată într-o multitudine de lucrări literare, inclusiv traduceri. A avut, de asemenea, preocupări constante în domeniul criticii dramatice, atrăgându-și admirația unor personalități de prestigiu**.

Din punct de vedere profesional, după o scurtă perioadă petrecută într-o funcție minoră în Ministerul Învățământului, a lucrat, în mod succesiv, în calitate de lector la Centrala Cărții (1970–1971), instructor în fostul Consiliu al Culturii și Educației Socialiste (1971–1980) și redactor-șef al Editurii Științifice și Enciclopedice (1980–1989). În această ultimă calitate, s-a numărat printre susținătorii fervenți ai Colecției *Biblioteca de Sociologie*, în cadrul căreia, în condițiile în care sociologia nu era privită cu ochi buni de ideologia regimului, au fost publicate numeroase lucrări din domeniu, reprezentând analize teoretice și studii practice pertinente, care încă și astăzi prezintă un interes științific deosebit pentru toți cei interesați de istoria sociologiei românești.

După 1989, la fel cum s-au petrecut, din păcate, lucrurile și în cazul altor intelectuali, care, datorită competenței și calităților personale deosebite (prevalente față de criteriile de „dosar”) au ocupat funcții de răspundere în perioada regimului comunist, a fost retrogradat din funcția de redactor-șef în cea de simplu redactor. A fost o perioadă „întunecată”, în care s-a confruntat cu adversități de neînțeles pentru firea sa blajină, cu „ingraturități” cărora nu le-a înțeles rosturile, cu jigniri nedrepte și umilitoare, care l-au marcat profund, dar cărora le-a făcut față cu demnitate. Cel mai mult l-a durut faptul că unii, pe care i-a crezut „prieteni adevărați”, i-au întors spatele, alții, pe care i-a sprijinit cu generozitate în perioada cât a fost redactor-șef la Editura Științifică și Enciclopedică, au refuzat să-i mai recunoască cel mai mic merit în această privință, deși, în mod cert, nu era în firea sa să revendice mulțumiri de la cei pe care i-a susținut. L-a rănit, în egală măsură, faptul că unul dintre membrii marcanți ai comunității sociologice (nu am dreptul, tocmai eu, să pronunț numele acestuia, iar dacă aș face-o simt că aș „trăda” destăinuirea pe care George Timcu mi-a făcut-o personal, cu nespusă tristețe, cu puțin timp înainte de a trece în eternitate), care l-a cultivat cu insistență în anii dinainte de '89 și care a beneficiat de sprijinul său în calitate de editor, nu numai că nu l-a mai căutat după revoluție, dar i-a adus nejustificate și iremisibile „etichetări”.

În anul 1994, perioadă care a însemnat, între altele, o „reașezare a valorilor” și a marcat, într-un fel, încheierea „exceselor iconoclaste” din perioada urmând imediat revoluției, a fost numit director în Ministerul Culturii, Direcția Cultură Scrisă, funcție pe care a deținut-o până la dispariția sa prematură din viață.

** Ni se pare potrivit să-l menționăm în acest context pe maestrul Radu Beligan, care, referindu-se la cronică făcută de George Timcu piesei de teatru *Cui îi e frică de Virginia Woolf*, i-a adresat următoarea notă care merită reprodușă: „*Stimate Domnule Timcu, Doar câteva rânduri în fugă, ca să vă împărtășesc imensa bucurie prilejuită de cronică dvs. la Virginia Woolf. E cea mai precisă, cea mai subtilă din câte au apărut. Credeți-mă, nu numai faptul că mi-ați adus niște elogii amefitoare mă îndeamnă să vă scriu, ci mai cu seamă bucuria de a saluta un excepțional critic de teatru în penuria actuală a genului. Cu cele mai bune sentimente, Radu Beligan*” (20 mai 1971).

Personal, mă simt onorat de faptul că m-am numărat printre apropiații săi și m-am bucurat de sprijinul său constant atât în calitate de editor, cât și de prieten adevărat. Ne-am întâlnit cu diferite ocazii, atât înainte de 1989, cât și după această perioadă și am împărtășit împreună, în egală măsură, bucurii și tristeți comune. Avea un veritabil cult al prieteniei, știind mai mult să ofere decât să primească și refuzând cu indignare orice bârfă sau aluzie răutăcioasă la adresa prietenilor comuni. Îl definea – așa cum am menționat deja – o rară sensibilitate și generozitate, precum și o capacitate de toleranță de neegalat. În plan spiritual a fost un om înzestrat cu mult har și capacitate creativă deosebită.

Dar, la fel ca în cazul altor creatori, TIMPUL nu a mai avut răbdare și George Timcu a plecat într-o altă lume. Poate nimic nu ilustrează mai sugestiv memoria omului, poetului și prozatorului de excepție care a fost, decât propriile sale cuvinte din cartea *Lungile apusuri de soare*: „... *suntem ceea ce am trăit, ceea ce ni s-a întâmplat și așa, treptat, devenim o memorie. Ne compunem din trecutul nostru ce se numește amintire a tot ceea ce ne-a împodobit existența, a oamenilor frumoși pe care i-am cunoscut, a omului acela singur pe care l-am iubit (...)*”. Cuvinte care rememorează, cred, mult mai bine decât am încercat să o fac eu, amintirea celui care a fost, între altele, prietenul sociologilor din generația mea, dar mai ales prietenul meu apropiat, George Timcu.

Redactor-șef
Sorin M. Rădulescu

UN PRIETEN, POET ȘI SCRITOR, UN SPRIJINITOR AL SOCIOLOGIEI

„Fugit irreparabile tempus”, spunea, cu mii de ani în urmă poetul Vergiliu, amintindu-ne să întrebuițăm cu folos timpul, deoarece nu se mai întoarce. Și, dacă este adevărat că timpul zboară, se duce, fără întoarcere, singura modalitate de a-l face să reînvie și să reconstituie diversele scene de viață sunt **amintirile**, atât cele despre ceea ce a fost și s-a întâmplat, cât și cele despre cei care au fost și pe care i-am întâlnit într-un moment al vieții noastre. Unul dintre cei care au fost și care au rămas în memoria mea este și poetul George Timcu, un om ales și înzestrat cu daruri și haruri, sensibil și iubitor de oameni, și care a fost și un susținător sincer și neobosit al sociologiei, dar mai ales al sociologilor. Dincolo de farmecul poeziilor și romanelor sale, care au fost publicate în zeci de mii de exemplare, George Timcu a fost și unul dintre redactorii de marcă ai Editurii Științifice și Enciclopedice, editură care a publicat și a lansat mulți sociologi.

Am avut șansa să-l întâlnesc cu peste 25 de ani în urmă (ce repede trece timpul!) când, ajuns la vârsta maturității sociologice, am decis împreună cu colegul meu de echipă de atunci, Sorin M. Rădulescu, să încercăm să valorificăm rezultatele cercetării noastre prin publicarea unei cărți la o editură de prestigiu. Încercarea noastră era temerară, mai ales că în acea vreme exista o severă cenzură a publicațiilor, iar lucrarea noastră trata o serie de probleme din zona devianței, crimei și criminalității, subiecte considerate tabu în timpul regimul totalitar. Aflasem de la alți colegi că Editura Științifică și Enciclopedică lansase o colecție specială de cărți de sociologie, denumită Biblioteca de Sociologie (cu sigla BS), în care publicaseră unii dintre colegii noștri de breaslă, printre care aș aminti pe Lazăr Vlăsceanu, Ilie Bădescu, Ion Ungureanu ș. a. Sincer, nu cunoșteam niciun redactor sau, ca să spun mai pe șleau, nu aveam niciun fel de pilă sau de relații, așa că am făcut o ofertă scrisă editurii cu pricina. Am așteptat mai bine de o jumătate de an și nu am primit niciun răspuns la oferta noastră, începând să ne temem că lucrarea noastră va apărea în condițiile impuse de sistemul cenzurii. Într-o bună zi, m-am întâlnit cu colegul Ilie Bădescu, căruia i-am relatat despre tăcerea care s-a așternut față de solicitarea noastră. Spontan și sincer, Ilie Bădescu ne-a sfătuit să luăm legătura cu redactorul-șef al editurii, poetul George Timcu, pe care ni l-a prezentat ca fiind un om deosebit de amabil și mai ales de receptiv față de cartea de sociologie și, în special, față de sociologi. Sincer să fiu, spre necunoașterea mea, nu auzisem până atunci de George Timcu, deși la vremea aceea (asta se întâmpla în iulie 1984), era un scriitor consacrat, având deja publicate numeroase volume de proză și poezie și fiind membru al Uniunii Scriitorilor din România.

Am hotărât să ne încercăm norocul și, după o serie de ezitări, într-o zi când plecam de la Centrul de Sociologie unde lucram, i-am dat un telefon lui George Timcu la redacție. Pe un ton foarte amabil și prietenos, el ne-a spus că a citit personal cartea, pe care a găsit-o ca fiind interesantă, dar mai ales incitantă. Ne-a asigurat că până în toamnă, va fi tehnoredată și va apărea cu siguranță. Într-adevăr, cam prin luna septembrie a aceluiași an, am fost contactați de către responsabil de carte, doamna Mioara Stanciu, o femeie admirabilă, plină de solitudine și mai ales de omenie (din păcate, după câțiva ani în care am mai colaborat cu ea, nu am mai luat legătura decât sporadic la telefon, iar astăzi nu mai știu nimic despre ea), care ne-a chemat la editură să luăm șpaltul lucrării, pentru a-i face corecturile necesare. Ne-am conformat rapid acestor solicitări și am returnat șpaltul, așteptând trecerea timpului (vezi, din nou, cum fuge ireversibil timpul), ca să ne apară cartea mult visată și dorită.

Și, cum nu mai aveam răbdare, ne-a venit o idee: ce-ar fi să-l invităm pe George Timcu, împreună cu soția, noi și soțiile noastre, la o masă comună, la care să ne cunoaștem mai bine. După mai multe discuții și având în vedere penuria de produse din restaurantele românești din acea vreme, ne-am decis că cel mai bine este să organizăm în comun o agapă, la mine acasă la care să ne întâlnim cu toții. I-am comunicat lui George Timcu invitația noastră, pe care el a acceptat-o bucuros, mărturisindu-ne că este dornic să ne cunoască personal. Nu știu nici până astăzi, dacă acea întâlnire, care s-a prelungit cu mult după miezul nopții, nu a fost cumva decât **întâmplarea** (despre care se spune că este fiica destinului) ce mi-a marcat pentru multă vreme viața și evoluția în publicistica de sociologie. Cu certitudine, pot să spun că de atunci am câștigat un adevărat prieten și o adevărată prietenă (în persoana soției lui George Timcu, dna Geta Timcu, o reputată specialistă în literatura rusă), dar, mai ales, o adevărată **prietenie**, având în vedere vârsta mea de atunci (aveam 44 de ani), vârsta la care cu greu îți mai faci noi prieteni, dimpotrivă, ți-e teamă să nu-i pierzi și pe cei pe care îi ai.

De la bun început, George Timcu făcea o impresie deosebită prin calmul său și, mai ales, prin calitățile sale umane, nu atât ca poet, cât mai ales om de cultură și povestitor, care se mișca ușor într-o serie de domenii foarte diferite, începând cu literatura și istoria și terminând cu politica și sociologia, aceasta din urmă fiind o pasiune pentru el și din domeniul căreia citise foarte mult. Cred că între el și mine a fost, dacă pot să spun așa, o *prietenie la prima vedere* mai ales că, de la bun început, nu știu ce mi-a venit că i-am spus lui George Timcu, ci Timy, apelativ pe care aveau să-l folosească ulterior aproape toți apropiații lui (mi se pare că a folosit acest prenume și într-un roman polițist pe care l-a scris). Este foarte dificil să faci portretul unui prieten și să spui ce te-a impresionat cel mai mult la el. Pot spune doar că era o persoană interiorizată, poate ușor timidă și sensibilă pentru un bărbat, dar care ascundea o fire hotărâtă și perseverentă în tot ceea ce făcea. Era foarte calm, întotdeauna zămbitor, fiind, deopotrivă, *un om de carte*, dar și *un om de casă*, care și-a iubit familia și profesia, cărora le-a dedicat întreaga lui viață, curmată, brusc, la vârsta de 58 de ani. Nu pot să nu închei aceste amintiri despre prietenul și scriitorul George Timcu, fără a pomeni de acea zi din decembrie 1984, când, cu doar două zile înaintea Crăciunului, a venit la noi acasă și, cu un aer misterios și plin de suspans, a scos de sub palton exemplarul semnal al cărții noastre (*Introducere în sociologia devianței*, având copertile de carton în culoarea mov cardinal). M-a luat în brațe și m-a sărutat, după care mi-a dat cartea, însă m-a avertizat prietenește să nu scot exemplarul din casă până nu primim „undă verde” de la stăpânire. A fost o bucurie imensă pentru mine și poate unul dintre cele mai frumoase cadouri primite de ziua mea (sunt născut pe 23 decembrie). Rememorând această întâmplare fericită pentru mine, îmi dau seama cât a riscat personal George Timcu publicând o carte care nu preaslăvea socialismul și realizările lui, dimpotrivă, se ocupa mai mult de lucrurile rele ale acestuia.

Indiferent de păreri sau comentariile unora sau altora despre George Timcu sau despre ce a făcut, n-a făcut sau ar fi putut să facă personal, pot să mărturisesc fără nicio ezitare că n-aș fi fost cunoscut și recunoscut astăzi în sociologie și, mai ales, în sociologia devianței și crimei, dacă George Timcu nu ar fi existat și nu l-aș fi întâlnit. Cred, cu convingere că, pentru a reuși ceva în viață trebuie, în primul rând, să începi lucrul, cel mai greu de făcut. Or, George Timcu a însemnat pentru mine nu atât un reper moral, cât mai ales *începutul* ascensiunii și afirmării mele ca sociolog.

Timpul a trecut rapid (din nou timpul care se scurge) și am rămas prieten cu George Timcu, chiar și în momentele mai dificile ale vieții sale, când Editura Științifică și Enciclopedică s-a

restructurat și privatizat, iar George Timcu nu și-a mai găsit parcă locul. Chiar și cei pe care i-a lansat în viața publicistică au vorbit tot mai puțin despre el sau au încercat să uite cât îi datorează în formarea lor și devenirea lor profesională. Iar după dispariția sa fulgerătoare, în februarie 1997, s-a așternut o nemerită uitare din partea unora care îi datorau atât de mult. Doar soția sa, Geta Timcu, a încercat să întrețină vie memoria lui, comemorându-l în fiecare an în prezența unor cunoscuți și prieteni sau publicându-i postum unele dintre poezii.

Pe cât posibil, am încercat să evit calea uitării față de acest om și, într-un volum omagial redactat de colegii mei la împlinirea vârstei de 65 ani (asta se întâmpla în anul 2006), am scris la un moment dat: „Am beneficiat de sprijinul științific și de autoritatea morală și profesională a directorului de atunci al editurii [Editura Științifică și Enciclopedică], Mircea Măciu, și mai ales de înțelegerea și prietenia redactorului-șef, reputatul scriitor George Timcu, care ne-a sprijinit ulterior și în publicarea altor cărți și cu care am rămas în strânse relații de prietenie și amiciție până la dispariția sa din viață, în anul 1997 (*Sociologie juridică și a devianței*, volum omagial, 2006, p. 33).

Poate că timpul, iar mereu timpul, a fugit prea repede și pe nedrept pentru tine, Timy, pentru că astăzi ai fi fost alături de noi, la vârsta de 70 de ani. Însă, chiar dacă timpul a zburat, ne rămân *amintirile*, care sunt, așa cum spunea în urmă cu aproape două secole scriitorul german J. P. Richter, „singurul rai din care nu putem fi izgoniți”.

Dan Banciu

LUCRĂRI SEMNATE DE GEORGE TIMCU

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. *Ritual* (versuri), debut editorial, București, Editura Eminescu, 1972.
2. *Fără suspjecți*, (roman), București, Iași, Editura Junimea, 1972.
3. *Tăinuitele culpe* (nuvele), Iași, Editura Junimea, 1973.
4. *Dialog ipotetic* (versuri), București, Editura Albatros, 1973.
5. *Lungile apusuri de soare* (roman), Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976.
6. *Veghe nocturnă* (versuri), București, Edit. Eminescu, 1977.
7. *Tristețea lui Alec Armașu* (roman), Iași, Editura Junimea, 1978.
8. *Enigma pe autostradă* (roman), Iași, Editura Junimea, 1980.
9. *Machiaj* (roman), București, Editura Eminescu, 1981.
10. *Dispariția unui necunoscut* (Roman din ciclul: *Din anchetele lui Alec Armașu*), Iași, Editura Junimea, 1983.
11. *O răzbunare târzie* (roman din ciclul: *Din anchetele lui Alec Armașu*), Iași, Editura Junimea, 1988.
12. *Scrisoare de dragoste* (versuri), București, Edit. Albatros, 1990.
13. *Camera de gardă* (roman), Galați, Editura Porto-Franco, 1995.
14. *Lungile apusuri de soare* (roman), reeditare, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996.

POSTUME

15. *Iubire la sfârșit de lume* (roman), București, Editura Eminescu, 1996.
16. *Ferestrele nopții* (versuri alese), București, Editura Viitorul Românesc, 1998.
17. *Prea târziu pentru iubire*, (versuri), București, Editura Viitorul Românesc, 2001.

LUCRĂRI PUBLICATE ÎN *BIBLIOTECA DE SOCIOLOGIE*,
Editura Științifică și Enciclopedică (coordonate, inclusiv, de redactorul-șef: George Timcu):

1. (Coordonator: dr. Honorina Cazacu, *Fluctuația forței de muncă. Teorie-Metodă-Cercetare*, 1979.
2. Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduiri tribale*, 1980.
3. Ion Drăgan, *Opinia publică, comunicarea de masă și propaganda în societatea contemporană*, 1980.

4. Constantin Vlad, *Creștere și valori*, 1980.
5. Traian Rotariu, *Școala și mobilitatea socială în țările capitaliste dezvoltate*, 1980.
6. Ionel Dorofte, *Analiza și predicția performanțelor umane*, 1981.
7. Cătălin Mamali, *Balanță motivațională și coevoluție*, 1981.
8. Lazăr Vlăsceanu, *Metodologia cercetării sociologice. Orientări și probleme*, 1982.
9. Ioan Mărginean, *Măsurarea în sociologie*, 1982.
10. Ștefan Costea, Maria Larionescu, Ion Ungureanu, *Sociologie românească contemporană. O perspectivă în sociologia științei*, 1983.
11. Vasile Miftode, *Elemente de sociologie rurală*, 1984.
12. Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească. Contribuții de sociologie istorică privind cultura modernă românească*, 1984.
13. Ion Ungureanu, Ștefan Costea, *Introducere în sociologia contemporană. Teorii ale acțiunii și raționalității sociale*, 1985.
14. Dan Banciu, Sorin Rădulescu, Marin Voicu, *Introducere în sociologia devianței*, 1985.
15. Mihaela Vlăsceanu, *Conștiință și cauzalitate*, 1985.
16. (Coordonator: Septimiu Chelcea), *Semnificația documentelor sociale*, 1985.
17. Lazăr Vlăsceanu, *Metodologia cercetării sociale. Metode și tehnici*, 1986.
18. (Coordonatori: prof. univ. Ion Drăgan, dr. Nicolae Radu), *Comportamente culturale și profesionale. De la „jugureni” și „potecari” la „muncitorul intelectual”*, 1987.
19. Dan Banciu, Sorin Rădulescu, Marin Voicu, *Adolescenții și familia*, 1987.
20. Ion Ungureanu, *Idealuri sociale și realități naționale*, 1988.
21. Calipia Radu, Simon Radu, *Mass-media și democratizarea culturii*, 1989.

CONSTANTIN ST. DOGARU, *Constantin Noica în amintirile și mărturisirile unui preot ortodox*, București-Pitești, Editura Paralela 45, Colecția Sapienția, 2008, p. 143

Pentru Biserica Ortodoxă Română, anii care au urmat după 1990 au însemnat nu numai o amplă deschidere și chemare la noi provocări, ci și apariția unei pleiade de tineri preoți și teologi de mare valoare și cuprindere, atât teologică cât și culturală, prin a căror activitate de slujire și scriitoricească, ortodoxia românească poate privi cu încredere spre viitor. În rândul acestora se plasează și preotul-cărturar Constantin St. Dogaru, autorul volumului *Constantin Noica în amintirile și mărturisirile unui preot ortodox*, apărut recent la Editura Paralela 45 din Pitești și găzduit de colecția *Sapienția*, pe care, cu inspirație și dăruire, o coordonează cunoscutul romancier și eseist Vasile Andru.

Ne-au stârnit interesul, în egală măsură, atât ineditul absolut al cărții, așa cum îl anunță chiar titlul acesteia – evocarea (și invocarea) figurii marelui filosof român, de către un cleric ortodox ce i-a fost ucenic, cât și anvergura specială a autorului acestor „amintiri și mărturisiri”. Căci Constantin St. Dogaru nu este un preot obișnuit, ci unul aparte, în ființa căruia, așa cum o dovedesc și celelalte cărți pe care le-a publicat anterior¹, preoția, teologia, filozofia și cultura s-au contopit în magma unei alese și rarissime slujiri-dăruiri. Mai întâi, ca fost elev al Părintelui Gheorghe Calciu-Dumitreasa, preotul Constantin St. Dogaru face parte din acea generație de teologi despre care Părintele Calciu afirma că a dat cei mai buni preoți ai prezentului. Iar dacă o spune chiar acesta, trebuie să credem! În prezent, autorul slujește la amvonul bisericii „Sf. Vasile” din Ploiești, unde, nu fără dificultăți, se luptă să țină treaz duhul pe care Parintele Galeriu (fostul său profesor și antecesor) l-a sădit în inimile celor ce i-au fost enoriași, în cei 26 ani de păstorie (1947–1973) în acest oraș, fiind, totodată, și o prezență activă, distinctă, a vieții culturale ploieștene.

Numărându-mă printre observatorii atenți ai peisajului socio-religios și ai vieții ecleziastice din România ultimilor 18 ani, am avut prilejul ca, în paginile unui volum semnat anterior de Părintele Constantin St. Dogaru – *Capete apocrife* (sugestiv titlu!) să descopăr, dincolo de o sinceritate aproape consternantă, erudiție și amplitudine ideatică, vocea unui preot dispus să-și asume într-un mod „fierbinte”, viu și total, vocația.

Îmi atrăgeau atunci atenția, de pildă, maniera deschisă și lipsită de prejudecăți în care erau abordate teme incomode și adesea ocolite de confrăți, precum, de pildă, tema condiției omului în lume – metafizică și istorico-socială, deopotrivă, a cărei cheie de înțelegere, – scria Părintele Dogaru – este Întruparea. „Între discursul teologic și cel sociologic este numai o opoziție aparentă, în sensul că trebuie să admitem că omul e «după chipul și asemănarea lui Dumnezeu», dar e și după chipul și asemănarea istoriei, a comunității în care trăiește, că nu este numai ceea ce *este* ci și ceea ce *devine*”(p. 107).

Apreciam, de asemenea, atitudinea deschisă și profund tolerantă față de modul în care era abordată tema diversității religioase a umanității: oamenii, „care chiar dacă sunt separați de tradițiile religioase cărora le aparțin, trebuie să fie uniți pe temeiul Dragostei și Adevărului, care sunt comune tuturor tradițiilor religioase autentice. Dragostea și Adevărul. Ambele sunt supraconfesionale”(p. 29).

¹ *Ființa la răspântiile limbajului* (încercare de aplicare formală a gândirii apofatice asupra limbajului), Ploiești, Editura Bioedit, 2000; *Capete apocrife*, București, Editura Gnosis, 2004; *Palimpsest*, București, Editura Gnosis, 2005.

Nu lipseau nici privirile critice și crispările, în legătură cu unele realități problematice și dificile, ce dimensionează viața ortodoxiei românești de astăzi: „Sunt atâția care au transformat Sf. Altar în pridvor, gâlceavă și tarabă, și nu puțini aceia care au făcut din pridvorul Bisericii altar al smereniei, un loc de speranțe și un «zid al plângerii»” (p. 11). Și, mai departe: „Administrativul, birocrația mănâncă harul... Gândirea administrativă și spiritul democratic, obsedat și abuziv, acționează ca un anestezie față de harul ortodoxiei, al Bisericii lui Hristos. La polul opus se află experiența duhovnicească a unei eclezii nevăzute, dar încăpățanate să reziste în forma tăcută a martirajului interior și a faptelor anonime...” (p. 11); sau: „La limită, o dovadă că totuși *Dumnezeu n-a murit* o constituie Sfinții, asceții, acei monahi și creștini autentici, acea eclezia tăcută, nezmogomotoasă, alcătuită din atâția creștini anonimi, de la care noi preoții ar trebui să învățăm smerenia și ce înseamnă să fii ceea ce ești. Și de ce să n-o spun: vor păstori vrednici. Vor să pășuneze, dar conduși de slujitori de încredere la pășunea cea aleasă, nu pe maidanul unei pastorații mercantile” (p. 143).

Dar suntem tentați să ne întrebăm: care sunt sursele care au stat la temelia formării unei atare personalități? Una dintre acestea – esențială, definitorie – o putem detecta în chiar volumul pomenit la începutul acestor note.

Constantin Noica în amintirile și mărturisirile unui preot ortodox, cea mai recentă apariție editorială ce poartă semnătura preotului Constantin St. Dogaru, este o tulburătoare revelare a urmelor vii și profund ziditoare pe care această *admirabilă întâlnire* (și ucenicie apoi) avea să le incizeze adânc în memoria afectivă și intelectuală a autorului acestor amintiri. „Acest om mi-a schimbat viața; atunci, la 30 de ani, s-a produs *schimbarea mea la față*” – ni se „spovedește” acesta. Șansa întâlnirii cu acest mare spirit al culturii române capătă, pentru tânărul prelat de atunci, aura unui eveniment extraordinar, a unei revelații, în sensul cel mai autentic al cuvântului. „După douăzeci de ani, privind în urmă, simt ce urme adânci a lăsat acest om în sufletul meu. Datorită lui am început să mă iau în serios din punct de vedere cultural. Prin el mi-am descoperit cealaltă față a ființei: cea culturală, dincolo de cea religioasă. Prin el am ajuns mai târziu să gândesc complementar, să depășesc o anumită formă de gândire dihotomică între teologie și cultură, mistică și filosofie”(p. 47).

În 1984, Constantin St. Dogaru, preot de țară atunci, la nu mai mult de 30 de ani și într-o perioadă de grea restriște culturală și religioasă, avea să ia drumul Păltinișului, pentru a-l cunoaște pe Constantin Noica, adevărat mit cultural al României acelei epoci. Resortul interior al acestui demers îndrăzneț nu a constat nici pe departe într-o simplă curiozitate umană sau culturală, valabilă de altfel în cazul multora dintre cei care se înscriau într-un asemenea inedit pelerinaj, ci într-o autentică vocație filosofică și un sincer imbold al nevoii de cunoaștere de sine și de împlinire spirituală. „Vedeți, eu, ca preot, am avut atâția antrenori spirituali, dar niciunul cultural; teologiei, adică pregătirii mele sacerdotale, îi lipsea ceva...” (p. 78). Esențial și decisiv mi se pare a fi, însă, chiar răspunsul pe care tânărul candidat la ucenicie avea să-l ofere întrebării de întâmpinare adresată acestuia de către filosof: „Cu ce vă oblig?”. „M-au provocat – sincer să vă spun – cuvintele dumneavoastră din *Jurnal*, unde le-ați spus unor studenți teologi: Dacă vreți să vă preoțiți, asta e o chestiune duhovnicească, în fața căreia rolul meu se încheie, dar dacă vreți să ajungeți cai de curse, puteți să mă căutați mai departe...”...Poate o să vă surprindă, dar imediat, pe carte, mi-am notat aceste gânduri, la cald: Preoția e un fel de „m-ai găsit, caută-mă”, o închidere ce se deschide; vorbesc de preoția lăuntrică, ca slujire a lui Dumnezeu, a Ființei..., nu de preoția redusă la ritual, forme, tipic, punând în paranteze spiritul. În preoție, esențială este taina prefacerii interioare, metanoia. O văd mistic, dincolo de nota ei festivă, pe alocuri”. Răspunsul, să recunoaștem... pare a-l fi pătruns pe filosof.. „Noica tăcea [...]”. În privirea-i pierdută simțeam că de undeva mă îmbrățișase deja” (p. 18).

Iată că după douăzeci de ani, luând ca reper notițele și însemnările făcute „la cald”, în urma întâlnirilor și discuțiilor purtate cu marele filosof pe parcursul celor patru ani de rătăceli întâlniri (între 1984–1987), autorul demarează o emoționantă călătorie prin apele iremediabil tulburate ale unei memorii parțial șterse de timp. „Prea multe inexactități și răutăți s-au spus la adresa Domniei sale”, chiar „membri importanți ai Bisericii și-au dat cu părerea, „judecându-l”, își justifică acesta demersul.

De la prima și până la ultima pagină ale acestei surprinzătoare cărți suntem făcuți martorii înfripării și rotunjirii unei relații cu totul speciale, poate unice în istoria întâlnirilor păltinișene, și în

care aș îndrăzni să detectez, în cele din urmă, o reciprocă nevoie de căutare și găsim. O dată, a tânărului preot cu chemare filosofică, spre cel ce reprezenta, în epocă, însăși chintesența modului de a fi filosofic în lume, și care, contrariind habitudinile propriei caste, acceptă cu smerită și iubitoare supunere, „să facă ascultare” la filosof. A doua oară, a filosofului ajuns la vârsta senectuții, care va fi aflat poate, în tânărul preot, un substitut pentru fiul său, monah, de care destinul îl ținuse, cea mai mare parte a vieții, despărțit. Mai mult, și mai adânc: un bun prilej pentru acesta din urmă de a-și reanaliza relația cu măreția și necuprinsul misticii, cu Dumnezeu, revelație ce i se oferise, putem bănuși, prin teribila experiență carcerală comunistă; la limita de sus – oportunitatea readucerii în discuție a unei problematice ce a traversat timp de secole istoria culturii europene, aceea a relației filozofie-teologie.

Sunt două planuri – uman și ideatic – ce dau seama, așadar, de cele două axe centrale, în jurul cărora se structurează întreaga arhitectură a cărții, și care, în consecință, impun cititorului două trepte distincte de lectură. La primul nivel se situează ceea ce am putea numi „intriga”, „filmul” propriu-zis al călătoriilor naratorului la Păltiniș, și care sunt relatate (recreate mental) de acesta cu un autentic talent literar și o intensă forță emoțională.

Am spune însă numai jumătate de adevăr dacă nu am merge mai departe pe filonul a ceea ce constituie, în esențialitatea sa, miza centrală a acestei cărți, și anume o grea încărcătură ideatică, situată în orizontul temelor centrale ale culturii, filosofiei, teologiei, misticii; doar pomenim în treacăt câteva dintre acestea: tema *Ființei (primordială)*, a relației *întru-întrupare, mythos-logos și Logos-ul întrupat, Ființă-Limbaj, ființă-Persoană*, tema relației dintre *idee (eidos) și imagine (eikon)*, tema căderii, tema relației ucenic-maestru, dar și subiecte precum viitorul creștinismului sau acela al condiției Bisericii într-o societate privată de libertate („Este posibilă o etică a compromisurilor?”) etc.

Avem în față, probabil, prima carte (o carte de amintiri și de idei, totodată) scrisă de un reprezentant al Bisericii despre Constantin Noica – în concepția autorului, singurul sau primul **filosof al Întrupării** de la noi („fără acest *întru* n-ar fi fost posibilă toată frământarea mea cuprinsă între aceste două coperte”, mărturisește acesta); este o carte mică prin dimensiuni, dar densă (și intensă) prin conținut, rotundă, impecabil șlefuită stilistic; o veritabilă *opera aperta*, ce are prețiosul dar ca după lectură să persiste îndelung în memoria afectivă și mentalul cititorului, să provoace întrebări, să sugereze noi răspunsuri; pentru că, în definitiv, este o carte despre ceea ce nu se epuizează niciodată, despre ceea ce rămâne, despre *ceea ce este*.

Manuela Gheorghe

PETAR ATANASOV, *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân*, București, Editura Academiei Române, 2002

După șapte decenii de când au apărut primele volume din *Atlasul lingvistic român* (ALR), având ca inițiator pe Sextil Pușcariu și ca autori pe Sever Pop și Emil Petrovici, rod al cercetărilor școlii lingvistice din Cluj și al Muzeului Limbii Române, lingvistul meglenoromân Petar Atanasov, din Skopje, R. Macedonia, a realizat *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân (ALDM)*, lucrare apărută la Editura Academiei Române, 2008, cu sprijinul Ministerului Afacerilor Externe, Departamentul Relațiilor cu Românii de Pretutindeni. Atlasul aduce o contribuție însemnată la cunoașterea dialectului meglenoromân, dialect care astăzi este pe cale de dispariție, datorită numărului mic de vorbitori și a imposibilității cultivării în școli sau centre culturale care să ajute la păstrarea lui. În cuvântul-înainte, acad. Marius Sala apreciază că „autorul, de origine meglenoromână, este cel mai bun cunoscător al acestei variante dialectale românești. A făcut cercetări în toate localitățile în care se vorbește meglenoromâna și a mai publicat o monografie a meglenoromânei (*Meglenoromâna astăzi*, București, Editura Academiei Române, 2002). Îi mulțumim și îl felicităm pentru că a salvat ce se mai putea din acest idiom pe cale de dispariție”.

Meglenoromânii trăiesc în ținutul Meglen, aflat la granița de nord a Greciei cu R. Macedonia. Ovid Densusianu considera că meglenoromânii sunt plecați din arealul Olteniei, migrând în secolul XIII în spațiul macedonean. Th. Capidan, Tache Papahagi, I. A. Candrea, Pericle Papahagi și Gustav Weigand au scris la cumpăna secolelor XIX–XX despre acest grup etnic românesc și despre idiomul lor. În satele din ținutul Meglen au funcționat școli și biserici finanțate, până în anul 1947, de statul român. În anul 1921, locuitorii meglenoromâni musulmani (nântenii) au fost expulzați în Turcia, iar locuitori din toate satele meglenite, considerându-se români, au venit în Cadrilater după 1925, strămutați fiind în anul 1940 în satul Cerna, jud. Tulcea. Cei rămași în localitățile de baștină, cele mai multe în Grecia, unul în Iugoslavia (azi R. Macedonia), au fost asimilați etnic și lingvistic, specialiștii considerând că, în curând, acest dialect va dispărea. Este și concluzia lui Petar Atanasov, care arată faptul că meglenoromâna nu mai este vorbită de copii. Autorul apreciază că „singura cale de a salva de la uitare acest idiom este cercetarea lui” și că „nicio măsură administrativă nu poate să răstoarne starea de lucruri existentă. Meglenoromâna și aromâna s-au păstrat bine când existau școlile românești. Numai prin școală se poate păstra un idiom mic, redus la câteva mii de vorbitori. Or, organizarea unui învățământ în meglenoromână, cum se preconizează prin lege, este de domeniul absurdului”.

Preocupările privind studierea meglenoromânei s-au format pentru autor astfel: „Povestea *Atlasului lingvistic al dialectului meglenoromân (ALDM)* este aceasta: m-am născut în satul Uma și vorbesc meglenoromâna. Profitând de o bursă din partea guvernului român, am avut prilejul, în cursul anului universitar 1968/69, să urmez anumite cursuri de limba română la Facultatea de Limba Română din București. Aici am avut ocazia pentru prima dată să iau contact cu limba română literară și cu realizările ei în domeniul lingvistic. Marea descoperire a mea a fost că și graiul meu – meglenoromâna – se bucură de atenția cercetătorilor, fapt necunoscut până atunci de mine. Întors în R. Macedonia, am devenit primul lector de limba română la de-abia înființatul lectorat la Facultatea de Filologie din Skopje. Numeroasele reviste de specialitate, cu care Biblioteca Centrală Universitară din București dotea Lectoratul de limba română din Skopje, erau hrana mea sufletească. De aici orientarea către studierea propriului grai, care s-a concretizat printr-o teză de masterat, *Infinitivul meglenoromân în lumina limbilor romanice și balcanice*, susținută la Belgrad (1975), și alta de doctorat, *Le méglénoroumain d'aujourd'hui*, Hamburg, 1990, cu varianta ei română *Meglenoromâna astăzi*, București, Editura Academiei Române, 2002”.

Cercetările lui Petar Atanasov s-au realizat în arealul istoric al meglenoromânilor din R. Macedonia (satul Uma) și Grecia (satele: Lumnița, Cupa, Oșin, Birislăv, Lunzin, Țarnareca). În R. Macedonia autorul a realizat anchete permanente, în ultimii 30 de ani. În Grecia, anchetele au fost mai puține și realizate pe ascuns, începând cu anul 1976, beneficiind de relaxarea condițiilor de trecere a frontierei după căderea regimului dictatorial Papadopoulos din Grecia. După anul 1996, Petar Atanasov a realizat cercetări în toate satele meglenoromâne din Grecia, o dată sau de două ori pe an, în meglenoromână, utilizând *Chestionarul Noului Atlas Lingvistic Român*. Informatorii, 11 la număr, au vârste de peste 60 de ani. Atlasul cuprinde 594 de cuvinte, pentru fiecare realizându-se o hartă, în care sunt cartografiate variantele lingvistice întâlnite în cele șapte localități.

Emil Țircomnicu

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

YEAR XX, Nos. 1–2 • 2009

CONTENTS

IN MEMORIAM

- GHEORGHE ȘIȘEȘTEAN, Paul Henri Stahl and His Contribution to European Ethnosociology 3

THE PARTICIPATION OF THE COMMUNITY IN THE PROCESS OF INVOLUNTARY POPULATION MOVEMENTS – AN ETHNOGRAPHIC APPROACH

- INGA-LILL ARONSSON, The Paradox of Local Participation in Forced Displacement and Resettlement Caused by the Development Process 37

SPIRITUAL INTERACTIONS AND MULTIPLE SPATIALITIES IN THE WORLD OF GLOBALIZATION

- ILIE BĂDESCU, The Theory of the Dense Space in Sociology and Historical Anthropology . 61
LUCIAN DUMITRESCU, The Role of Stereotypes in Intercultural Communication Between the East and the West: a Failed Dialogue? 83

DEVIANCE AND CRIMINALITY IN ROMANIA

- MONICA VASILE, Corruption in Romanian Forestry – Morality and Local Practice in the Context of Privatization (Corupția în domeniul forestier din România – moralitate și practici locale în contextul privatizării) 105
SORIN M. RĂDULESCU, Theoretical Perspectives and Empirical Tests in the Field of Sexual Abuse Against Minors 121
DAN BANCIU, ECATERINA BALICA, Trends of Violent Criminality in Rural Community. Public Perception and Assessment 153

MEMORIES, RESTITUTIONS, REMEMBRANCES

- GEORGE TIMCU (21.02.1939–25.02.1997). A Man That Must Be Remembered! (*Sorin M. Rădulescu*); A Friend, a Poet and a Writer, as Well as a Supporter of Sociology (*Dan Banciu*) 177

REVIEWS AND READING NOTES

CONSTANTIN ST. DOGARU, Constantin Noica Present in an Orthodox Priest's Recollections and Confessions (<i>Constantin Noica în amintirile și mărturisirile unui preot ortodox</i>), București-Pitești, Editura Paralela 45, Colecția Sapienția, 2008, 143 p. (Manuela Gheorghe); PETAR ATANASOV, The Linguistic Atlas of the Megleno- Romanian Dialect <i>Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân</i>), București, Editura Academiei Române, 2002 (<i>Emil Țircomnicu</i>)	183
---	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XX, N°s 1–2 • 2009

SOMMAIRE

IN MEMORIAM

- GHEORGHE ȘIȘEȘTEAN, Paul Henri Stahl – une personnalité scientifique dans le domaine de l'ethnologie européenne 3

LA PARTICIPATION DE LA COMMUNAUTÉ AUX PROJETS DE DÉPLACEMENT INVOLONTAIRE DE LA POPULATION – UN ABORD ETHNOGRAPHIQUE

- INGA-LILL ARONSSON, Le paradoxe de la participation locale au déplacement et re-établissement forcés causés par le procès de développement (The Paradox of Local Participation in Forced Displacement and Resettlement caused by the Development Process) 37

INTERACTIONS ET MULTISPATIALITÉS SPIRITUELLES DANS LE MONDE DE LA GLOBALISATION

- ILIE BĂDESCU, La théorie de l'espace dense dans la sociologie et l'anthropologie historique . 61
LUCIAN DUMITRESCU, Le rôle des stéréotypes dans la communication interculturelle Orient et Occident. Un dialogue échoué? 83

DÉVIANCE ET CRIMINALITÉ EN ROUMANIE

- MONICA VASILE, La corruption dans les forêts roumaines – la moralité et les pratiques locales dans le contexte de la privatisation (Corruption in Romanian Forestry – Morality and Local Practice In The Context of Privatization) 105
SORIN M. RĂDULESCU, Perspectives théoriques et tests empiriques dans le domaine de l'abus sexuel contre les mineurs 121
DAN BANCIU, ECATERINA BALICA, Tendances de la criminalité violente dans les communautés rurales. Évaluation et perception publiques 153

SOUVENIRS, RESTITUTIONS, REMÉMORATIONS

- GEORGE TIMCU (21.02.1939–25.02.1997). Un homme qu'on doit se rappeler! (Sorin M. Rădulescu); Un ami, poète et écrivain, un protecteur de la sociologie (Dan Banciu) 177

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XX, nr. 1–2, p. 1–190, București, 2009

COMPTES RENDUS ET NOTES DE LECTURE

CONSTANTIN ST. DOGARU, Constantin Noica dans les souvenirs et confessions d'un prêtre orthodoxe (*Constantin Noica în amintirile și mărturisirile unui preot ortodox*), București-Pitești, Editura Paralela 45, Colecția Sapienția, 2008, 143 p. (*Manuela Gheorghe*); PETAR ATANASOV, L'atlas linguistique du dialecte méglénoroumain, (*Atlasul lingvistic al dialectului meglénoromân*), București, Editura Academiei Române, 2002 (*Emil Țircomnicu*) :..... 183

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca articolele și studiile trimise redacției noastre să fie de aproximativ 15–20 pagini (cca 3 000 semne/pag.). La rândul lor, recenziile sau notele științifice nu trebuie să depășească 5 pagini. Primim numai texte procesate în format electronic, inclusiv prin e-mail (revista@insoc.ro) sau prin fax (4021-318 24 48).

De asemenea, vă rugăm să însoțiți articolul dvs. de un rezumat (maxim ½ pagină), în limba engleză, și o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția de apartenență, domenii de interes profesional).

Menționăm că întreaga responsabilitate pentru originalitatea și afirmațiile enunțate în cuprinsul articolului revine, în întregime, autorului.

Comenzile din țară și din străinătate se primesc la:

RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, P.O. Box 33–57, București, România;
Tel: 4021–318 7000, 4021–318 7001; Fax: 4021–318 7002, 4021–318 7003;
E-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, București, România;
Tel./Fax: 4021-610 6765; 4021-210 6787, Tel.: 0311 044 668; E-mail:
office@orionpress.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; Tel: 4021–318 8146, 4021–318 8106; Fax: 4021–318 2444, E-mail: edacad@ear.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224-9262

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XX, nr. 1-2, p. 1-204, 2009